

KISEBBSÉG- KUTATÁS

MINORITY STUDIES

22. évfolyam, 2013. évi 2. szám

Alapító és főszerkesztő: Cholnoky Győző

Szerkesztők:

Kántor Zoltán, Ferenc Viktória, Halász Iván

Szerkesztőbizottság:

*Pomogáts Béla (elnök),
Kántor Zoltán, Miskolczi Ambrus,
Szarka László, Szász Zoltán, Tóth Ágnes,
Doncsev Toso, Péntek János, Kocsis Károly,
Tóth Pál Péter, Halász Iván.*

Kiadja a Lucidus Kiadó
1192 Budapest, Gomb utca 7. Telefon: (+36-1) 282-2250.

Szerkesztőségi titkár: *Vágó Pálné*

TARTALOM

TANULMÁNYOK

AUTONÓMIA-DEVOLÚCIÓ

- Kádár Zoltán: Az álandi autonómia helyzete napjainkban – készül az új autonómia-statútum? 7
- Dabis Attila: A skót szecesszió dilemmái 29

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

- Gazdag Vilmos: Keleti szláv hatás a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban 66

MAGYARORSZÁGI KISEBBSÉGEK

- Pásztor István Zoltán-Adorján Balázs-Pénzes János: A romák kisebbségi önkormányzata az Észak-alföldi régióban 102
- Pap Norbert: A pécsi szunnita muszlim közösség 120

MŰHELY

- Dömötör Ildikó: Az ausztráliai őslakosok helyzetének megítélése brit úri hölgyek írásaiban a 19. században 134
- Kocsev Bence: Race rules – Race rules? Bevezetés a 2008-as kenyai zavargások természetrajzába 150

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

- Jeffrey, A.: Küzdelem a beolvasztás módja körül: reakció a multikulturalizmus ellen Európában (Juhász Gergely Ákos) 172
- Šutaj, Š.: Magyarok Szlovákiában: a szlovák történelem része? (Gayer Veronika) ... 177
- Hirst, S.: Nyugatellenesség Európa periferiáján: az 1930-as évek szovjet-török közeledésének magyarázata (Juhász Gergely Ákos) 181

KISEBBSÉGEK NYELVHASZNÁLATA

- Brandt, J.: Kassa városközösségének többnyelvűsége 1900 körül (Komáromi Sándor) 183

Tipográfia: *Drobek Ödön*

Nyomdai előkészítés: Scriptor Kft.

1134 Budapest, Angyalföldi út 30-32. Tel.: (+36-1) 349-5494

Szerkesztőség: 1014 Budapest, Hess András tér 5. fsz. 82-83.

Tel./fax: (+36-1) 225-2866.

Internet: www.lucidus.hu,

www.hhrf.org/kisebbssegkutatas,

<http://bgazrt.hu/npki/kiadvanyok/kisebbssegkutatas/1/>

A lap megjelenik negyedévenként.

Éves előfizetési ár: 4800 Ft (áfá-val),

külföldön 24 euró (+postaköltség: 12 € tengerentúlra, 8 € Európába).

Lapszámonkénti ár: 1200 Ft.

Előfizethető a kiadónál

a Monor és Vidéke Takarékszövetkezet 65100118-10025640 számláján.

Nyomás és kötés: Oliton Kft., 1104 Budapest, Kada utca 149.

Felelős vezető: *Balogh Antal*.

HU ISSN 1215–2684

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Stupp, J.: Németek délkeletről a háború utáni Münchenben (Komáromi Sándor).....	186
--	-----

KISEBBSÉGI POLITIKA

Gruber, D.: Az észtsországi „hontalan” oroszok késlekedő integrációja (Komáromi Sándor).....	191
---	-----

KISEBBSÉGI JOG

Mitić, M.: Nemzeti kisebbségek – a kisebbségek jogai és az állam területi integritásának védelme (Zsivity Tímea).....	196
--	-----

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Dulatbekov, N. O.: Magyar hadifoglyok a karagandai területen (Seremet Sándor)	199
Balogh M.: Hadifoglyok, internáltak, kitelepítettek. Mindszenty József magyar bíboros tevékenysége az emberi jogok területén (1945-1948) (Császári Éva)	202
Bodo, E.: Falusi élet Bihar vármegyében az úrbérrendezést követően (Tótfős Áron).....	205
Dowling, A.: Istenért és Katalóniáért: katolikus katalánizmus, és nacionalista újjászületés a Franco rezsim késői időszakában (Juhász Gergely Ákos)	208
RESUME	212

CONTENTS**ESSAYS****AUTONOMY-DEVOLUTION**

Kádár, Zoltán: The case of the autonomy of Åland nowadays – a new statute of autonomy is at hand?	7
Dabis, Attila: The dilemmas of Scottish secession	29

HUNGARIAN DIALECTS

Gazdag, Vilmos: Eastern Slavic impact on the Transcarpathian Hungarian dialects (History of science: an overview)	66
--	----

MINORITIES IN HUNGARY

Pásztor, István Zoltán-Adorján, Balázs-Pénzes, János: The advocacy of Roma by the minority local governments and their representatives in the North Great Plain region	102
Pap, Norbert: The Sunni Muslim community of Pécs	120

WORKSHOP

Dömötör, Ildikó: Perceptions of Indigenous Australian peoples in the non-fictional writings of nineteenth-century British genteel women	134
Kocsev, Bence: Race rules – Race rules? Introduction to the 2008 rioting in Kenya	150

REVIEW**NATIONAL AWARENESS, NATIONAL AND ETHNIC PROCESSES**

Alexander, Jeffrey C.: Struggling over the mode of incorporation: backlash against multiculturalism in Europe (Juhász, Gergely Ákos)	172
Šutaj, Š.: Hungarians in Slovakia: A part of slovakian history? (Gayer, Veronika) ...	177
Hirst, S. J.: Anti-Westernism on the European Periphery: The Meaning of Soviet-Turkish Convergence in the 1930s (Juhász, Gergely Ákos)	181

LANGUAGE USAGE OF MINORITIES

Brandt, J.: Multilingual language usage in Košice (Kassa, Kaschau) (Komáromi, Sándor)	183
--	-----

MINORITY CULTURE

- Stupp, J.: Germans from the south-east in post-war Munich
(Komáromi, Sándor) 186

MINORITY POLICY

- Gruber, D.: Dilatory integration of „homeless” russians in Estonia
(Komáromi, Sándor) 191

MINORITY LAW

- Mitić, M.: National minorities – Laws of the minorities vs defence of the territorial
integrity of the state (Zsivity, Tímea) 196

HISTORY OF THE NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES

- Dulatbekov, N. O.: Hungarian prisoners of war in the Karaganda district
(Seremet, Sándor) 199
- Balogh, M.: Prisoners of war, internees, deportees. Human rights activities
of hungarian cardinal Joseph Mindszenty (1945-1948) (Császári, Éva) 202
- Bodo, E.: Rural life in Bihar county following the adjudication of villeins' rights
(Tóth, Áron) 205
- Dowling, A.: For Christ and Catalonia: Catholic Catalanism and Nationalist
Revival in Late Francoism (Juhász, Gergely Ákos) 208
- RESUME** 212

AUTONÓMIA–DEVOLÚCIÓ

Kádár Zoltán
**Az álandi autonómia helyzete napjainkban – készül az új
autonómia-statútum?**
**Bevezetés – tények Ålandról és az autonóm jogállás
történelmi háttere**

Azok számára, akik kisebbségkutatással foglalkoznak, valószínűleg nem ismeretlen Åland esete. Az északi Finnországban 1920-21-ben egy kisebbségi csoporttal kapcsolatban olyan megoldás született, amely azóta is jól működik. Mivel a magyar szakirodalom Åland autonómiáját már több ízben feldolgozta¹, ezért a jelen tanulmány célja elsődlegesen – a rövid történelmi, illetve jogi háttér ismertetését követően – a szigetek jelenlegi helyzetének, illetve a napjainkban zajló folyamatoknak a bemutatása. Åland egy Finnországhoz tartozó, több mint 6500 szigetből álló szigetcsoport Finnország és Svédország között. Kb. 28 000 lakosának 91%-a svéd anyanyelvű. A lakosság 90%-a a Fő-szigeten él, ebből kb. 11 500 fő a fővárosban, Mariehamnban. Az Ålandi Statisztikai Hivatal

¹ Lásd pl. Gerencsér Balázs – Juhász Albin: *A kisebbségi autonómia (működő modellek, magyar elképzelések)*. Budapest, 2001. 72-77. <http://www.hhrf.org/autonomia/> (2013. július 3.), Kovács Péter: *Az Åland-szigetek autonómiája*. In: *Az Åland-szigetek önkormányzata*. Budapest, Teleki László Alapítvány Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, 1994. 7-21. o., Tóth Norbert: *Az északi paradigma, az álandi területi autonómia*. *JURA*, 2005/2, 180-190.

felmérése szerint a szigetek lakosságának több, mint 85%-a nem svédnek, nem is finn-nek, hanem álandinak tartja magát.²

Elhelyezkedése miatt Åland gyakran volt konfliktusok forrása. Területe nagy jelentőséggel bírt mind Svédország, mind a cári Oroszország, mind pedig Finnország számára. A Finn Nagyfejedelemség részeként Oroszországhoz tartozó Åland demilitarizálásáról már meglehetősen korán, 1856-ban a Krími háborút lezáró párizsi békében rendelkeztek. Az I. világháborúban az oroszok azonban újra megkezdték a szigetek megerősítését, s 1915-ben Ålandra katonai csapatokat telepítettek. 1917 decemberében Finnország kikiáltotta függetlenségét és jelezte, hogy igényt tart a szigetekre. Ezzel egy időben a helyi lakosság kinyilvánította, hogy Svédországhoz szeretne csatlakozni. Az ügy végül a Nemzetek Szövetsége elé került, amely a szigeteket Finnországnak ítélte. Előírta azonban a szigetek demilitarizálását és semlegességét, valamint kötelezte a finn államot, hogy biztosítson a sziget lakói számára széleskörű autonómiát, amely lehetőséget teremt nyelvük, kultúrájuk megőrzésére.

Az autonómia törvény

Åland számára az autonómiát az ún. autonómia törvény (svédül *Självstyrelselag*, finnül *Itsehallintolaki*; a svéd elnevezés „önkormányzati törvényt”, a finn elnevezés „autonómia törvényt” jelent) biztosítja. Ennek sajátossága, hogy a jogszabályi hierarchiában közvetlenül a finn alkotmány alatt helyezkedik el. Módosítása rendkívül nehéz: a finn parlamentnek az alkotmány módosításához szükséges eljárást kell követnie, az álandi parlamentnek pedig kétharmados többséggel kell a javaslatot jóváhagynia. Ily módon az álandi autonómia rendkívül mélyen be van ágyazódva a finn jogrendszerbe.

² Tóth Norbert: „Ezer sziget és zátony országa, a habokból született Åland...” – avagy milyen hatással lehet a területi autonómia az identitásra? *Magyar Kisebbség* 2007/1-2, 292-307.

Az autonómia törvény főbb intézményei

Hatáskörmegosztás

Az autonómia törvény fő sajátossága, hogy egy hatalommegosztási rendszert fektet le a finn és az álandi parlament (*Ålands lagting*, finnül *Maakuntapäivät*) között a szigetek vonatkozásában. Ezzel kapcsolatban három felsorolást tartalmaz. Az egyik felsorolás azokat a területeket tartalmazza, melyeken az álandi parlament rendelkezik hatáskörrel, a másik a finn szerveknél maradó területeket, a harmadik lista pedig olyan területeket, melyek a felek közös egyetértése alapján átkerülhetnek az álandi parlament hatáskörébe.

Az ilyen módon jelenleg álandi hatáskörbe tartozó főbb területek az alábbiak:

- az álandi parlament házszabályának, működésének meghatározása,
- oktatás, kultúra, emlékművek,
- Åland zászlajának és címerének meghatározása, illetve használatának szabályozása a tartományban,
- egészségügy, beteggondozás,
- természetvédelem, környezetvédelem,
- helyi közigazgatás meghatározása, helyi választások kiírása,
- a tartományban beszédendő különadók, iparüzési adó, szórakozási adó szabályozása, beszédése,
- ásványi anyagok kutatásának, birtokba vételének és hasznosításának joga,
- rendőrség fenntartása, szabályozása, irányítása,
- halászat, vadászat a tartományban,
- mezőgazdaság, földgazdálkodás szabályozása,
- szociális ellátások,
- posta,
- rádió és televízió szolgáltatás.³

³ 16.8.1991/1144. számú törvény (autonómia törvény), 18. §.

Itt említeném meg, hogy a helyi közigazgatás kialakításának a tartomány hatáskörébe tartozásából kifolyólag a finn kormányzat által 2012-ben elindított közigazgatási reformtervezetek Ålandra nem vonatkoznak. Ugyanakkor annak hatására a tartományban is tervezik a helyi igazgatás megújítását.

A fent felsorolt területeken az ålandi parlament jogosult törvényeket alkotni, melyek a jogszabályi hierarchiában a finn parlament által alkotott törvényekkel azonos szinten helyezkednek el, területi hatályuk azonban természetesen csak a szigetekre terjed ki. A tartományi törvényeket – ugyanúgy, ahogy a Finnországban megalkotott törvényeket – a finn köztársasági elnöknek kell ellátnia aláírásával. Ennek során ellenőrzi, hogy a megalkotott törvények megfelelnek-e az autonómia törvény rendelkezéseinek. A köztársasági elnök két esetben – az ålandi parlament döntéshozatalától számított 4 hónapon belül – vétőjoggal élhet:

- ha az ålandi parlament túllépte hatáskörét, vagy
 - ha a törvény Finnország belső vagy külső biztonságát érinti.
- A finn parlament hatáskörébe az alábbi főbb területek tartoznak:
- alkotmányozás, az alkotmány hatályon kívül helyezése, módosítása,
 - Finnország (Ålandot leszámítva) zászlajára, címerére vonatkozó szabályok megállapítása,
 - külgazdaság meghatározása,
 - honvédelem, határvédelem (melynek során figyelemmel kell lenni a szigetek semlegességére és demilitarizálására),
 - adónemek meghatározása és az adók beszedése (a tartományban meghatározott, már ismertetett kivételekkel),
 - pénz- és valuta kibocsátás,
 - büntetőjog,
 - állampolgársági, idegenrendészeti ügyek.⁴

Jelenleg a finn parlament hatáskörében lévő, de a tartomány hatáskörébe áthelyezhető terület például a banki és hitelintézetek szabályozása, vagy a munkaszerződésekre vonatkozó szabályozás.

⁴ 16.8.1991/1144. számú törvény (autonómia törvény), 27. §.

Hivatalos nyelv

Åland egyetlen hivatalos nyelve a svéd. Bár Finnország egész területén két hivatalos nyelv van (finn és svéd), Åland kivételt képez ez alól.

Ålandi „állampolgárság”(hembygdsrätt illetve Kotiseutuoiikeus)

Az autonómia törvény szabályozza a szigetek lakosságának „állampolgárságát”. A leszármazás elve (*ius sanguinis*) alapján „állampolgárság” annak jár, akinek valamely szülője rendelkezik ålandi „állampolgársággal”. Ezen kívül „állampolgárságot” szerezhet az a finn állampolgár, aki svéd nyelvtudással rendelkezik, és legalább 5 évig folyamatosan Ålandon lakott, továbbá az „állampolgárság” igénylésekor is ott lakik.

Képviselő a finn parlamentben

Függetlenül a lakosságszámtól az autonómia törvény alapján a tartomány egy képviselőt delegálhat a finn parlamentbe. A jelenlegi képviselő Elisabeth Naucclér, aki rendkívül aktívan képviseli a sziget érdekeit.

Költségvetés

Åland az ott beszedett adók, valamint az állami költségvetésből juttatott költségvetési támogatás keretében saját maga állapítja meg éves költségvetését.

Az autonómia törvény megújítása

A finn és az ålandi parlament bizonyos időközönként megvizsgálja az autonómia (ezen belül elsősorban az autonómia törvény) helyzetét, fejlesztésének lehetőségeit. Az újítások következtében a jelenlegi – 1993. január 1. óta hatályos – autonómia törvény a sorrendben már a harmadik (az elsőt 1920-ban, a másodikat 1951-ben fogadta el a finn és az

álandi parlament). Ennek lehetséges fejlesztését, megújítását, hiányainak feltárását volt hivatott vizsgálni egy szisztematikus munkálat keretében a finn igazságügyi minisztérium által 2012 márciusában felállított – Alec Aalto egykori stockholmi finn nagykövet nevével fémjelzett – parlamentáris munkacsoport.

Jelen tanulmány szempontjából kiemelendő, hogy mind a korábbi újításoknak, mind a jelenlegi vizsgálatnak is a célja annak elemzése, hogy lehetséges-e a tartomány autonómiáját tovább szélesíteni, további hatásköröket átadni, esetleg több biztosítékot nyújtani, vagy több lehetőséget nyújtani az érdekérvényesítésre. Vagyis a cél Åland esetében soha nem az, hogy hogyan lehetne az autonómiát valamely területeken szűkíteni, hanem az, hogy mit lehetne ahhoz még hozzátenni, hogyan lehetne még tovább fejleszteni – anélkül, hogy önálló, független állam jöjjön létre – úgy, hogy lehetőleg mindkét fél elégedett legyen. Ezeknek a fejlesztéseknek, valamint ennek a hozzáállásnak köszönhetően az utóbbi évtizedekben sem az álandi lakosság, sem az álandi vezetők fejében nem fogalmazódott meg a függetlenedés gondolata. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy ne volna egy olyan kisebbség, amely a szigetek számára függetlenséget szeretne, mint ahogy azt sem, hogy a finnországi finn lakosság körében nincs senki, aki a széleskörű álandi autonómiát ne nézné rossz szemmel.

Bertil Roslin felmérése

A jelenlegi parlamentáris munkacsoport felállítását megelőzte két korábbi vizsgálat. Az első még 2005-ben kezdődött, amikor az akkori finn kormány felkérte Bertil Roslint, a közgazdaság- és politikatudomány egyik elismert finn szaktekintélyét, hogy vizsgálja meg különböző európai autonóm területek gazdasági szabályozását, és készítsen róluk tanulmányt. A megbízás célja az volt, hogy első lépésben készítse elő az álandi autonómia fejlesztését, és – állásfoglalás, javaslatétel nélkül – térképezze föl a különböző európai megoldásokat, melyek esetleg mintául szolgálhatnak Åland esetében.

A vizsgálat az alábbi autonóm területekre terjedt ki részletesen: Åland, Feröer-szigetek, Grönland, Man sziget, Csatorna-szigetek, Gibraltár, Skócia, Dél-Tirol, a belgiumi német anyanyelvűek kulturális autonómiája, Katalónia, Baleár-szigetek.

Tanulmányában Bertil Roslin arra a következtetésre jutott, hogy az általa vizsgált európai autonóm területek gazdasági szabályozását tekintve nem lehet két egyforma megoldást találni, minden területen kisebb-nagyobb eltérések észlelhetők. Ennek okait elsősorban a történelmi különbözőségekből, valamint a jogi szabályozás eltéréseiből jelölte meg.

Munkájában Roslin az autonómiákat két részre osztja:⁵

1. Régi autonómiák, melyek akkor alakultak ki, amikor a közlekedés még nehézkes volt, ebből kifolyólag a távoli területeknek adott autonómia megfelelő megoldást nyújtott a helyi közigazgatási feladatok megoldására. Ebbe a csoportba tartoznak: Falkland-szigetek, Feröer-szigetek, Grönland, Man sziget, Csatorna-szigetek és Gibraltár.
2. Új autonómiák, ahol az autonómia az etnikai súrlódások megoldására, vagy a függetlenségi törekvések elhárítására szolgált. Ebbe a csoportba tartoznak: Skócia, Katalónia, Dél-Tirol, valamint a belgiumi német anyanyelvűek kulturális autonómiája.

Roslin szerint az autonóm területeket gazdasági szempontból is két részre lehet osztani:⁶

1. Alacsony adókkal rendelkezők: Man sziget, Gibraltár és a Csatorna-szigetek. Ezeken a területeken előnyös gazdasági tevékenységet folytatni, azonban a szociális rendszerbe nehéz bekerülni.
2. Magas adókkal rendelkezők: Feröer-szigetek, Grönland, Skócia és Dél-Tirol. Ezeken a területeken könnyebb a letelepedés és könnyebben be lehet kerülni a szociális rendszerbe. Ebbe a csoportba tartozik Åland is.

⁵ Bertil Roslin: *Euroopan autonomiat muutoksen tuulissa*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja, 20/2006, Helsinki. 130.

⁶ Uo.

Az autonómia célja

Az autonóm területek vonatkozásában az állam célja – Roslin szerint – általában a fennálló helyzet megőrzése, s arra csak ritkább esetekben adódik példa, hogy az állam célja az autonómia fejlesztése lenne. Roslin vizsgálata szerint az autonóm területek számára az őket érintő ügyekben a minél szélesebb döntési jog biztosítása segíti abban, hogy az előttük megnyíló (gazdasági) lehetőségekkel képesek legyenek élni, valamint abban, hogy a rendelkezésükre álló összegeket a területileg meghatározott szükségletekre tudják fordítani. Ezt támasztják alá Dél-Tirol, a Csatorna-szigetek, Katalónia és a belgiumi német anyanyelvű területeken történt fejlesztések példái – ezeken a területeken az ország többi részéhez képest (is) magas az életszínvonal. Åland esetében az önkormányzás biztosításának célja – az autonómia törvény indokolása szerint – a tartomány nyelvi és kulturális szokásainak biztosítása. Ezen felül az autonómián keresztül biztosítani kell a helyi lakosság számára, hogy ügyeikről – a tartomány államigazgatási helyzetének keretei között – maguk dönthessenek. Roslin vizsgálatának eredményei szerint Ålandon a kultúra és a gazdaság nem különíthető el egymástól, ugyanis a helyi lakosság által végzett gazdasági tevékenységek mélyen az ålandi kultúra részét képezik. A területi önrendelkezés hozzájárult ahhoz, hogy Ålandon az ott folytatott gazdasági tevékenységek révén magas életszínvonal alakuljon ki. Ugyanakkor Roslin megjegyzi, hogy az autonómia biztosításának nem az a célja, hogy a lakosság számára a magas életszínvonalat ezen keresztül biztosítsák.

Hatáskör megosztás

Roslin vizsgálata alapján az autonómiák esetében általános hatáskör-megosztási elv az enumerációs elv. Ez alapján egy lista felsorolás-szerűen tartalmazza az államhoz tartozó hatásköröket, egy másik lista pedig az autonóm területhez tartozókat. Ez a jellemző Åland esetében is. A tanulmány felhívja a figyelmet a Feröer-szigetekkel kapcsolatos megoldásra, melyben Dánia a hatáskörök áthelyezése tekintetében kifejezetten megengedő. Eszerint a szigetek gyakorlatilag bármely területet

a hatáskörükbe vonhatnak – azonban ilyenkor az adott terület gazdasági vonzatai is a Feröer-szigetekhez kerülnek.

Adózás, gazdaság

Roslin szerint az autonómiákkal kapcsolatos gazdasági megoldások az utóbbi évekig jellemzően a központi költségvetésből történő támogatás folyósításából álltak. Az adórendszer tehát egységes volt az államban és az autonóm területen. A fejlődés következtében azonban egyre elterjedtebb, hogy az autonóm területek szinte teljes mértékben maguk határozzák meg adórendszerüket. Jelenleg ez a helyzet a Feröer-szigeteken, a Csatorna-szigeteken, Gibraltáron és Baszkföldön. Ezekben az esetekben a legtöbb vitára okot adó kérdés az volt, hogy az autonóm területek a beszedett adókból milyen mértékben járuljanak hozzá a központi költségvetés kiadásaihoz, valamint a kevésbé fejlett területek támogatásához. Az autonóm területek egy része tehát a lényegyet tekintve teljes mértékben maga határozhatja meg adórendszerét, míg másik részük csak néhány adónem fölött rendelkezhet szabadon. Az Európai Unió egységesítési szándékai egyértelműen gátat jelentenek abban a folyamatban, hogy az adórendszer szabályozása átkerüljön a tartományokhoz – állapítja meg Roslin. A másik gátló tényező az adórendszer átengedésében az adóparadicsomok létrejöttétől való félelem. Ezzel kapcsolatban Roslin felhívja a figyelmet, hogy adóparadicsomok létrejöttéhez nem elegendőek az alacsony adószintek, azokhoz sok más tényező is szükséges, így pl. szigorú banktitok, névtelenség biztosítása, a jelenlétre vonatkozó liberális szabályok, laza szabályozás a vállalatok vonatkozásában, stb. A tanulmány szerint kijelenthető, hogy adóparadicsom létrejöttéhez az állam hathatós közreműködése is szükséges.

A tanulmány alapján 2005-ben Ålandon a közigazgatási szektor finanszírozásának 60%-át a finn állam által folyósított támogatás, a maradék 40%-ot pedig a szigetek saját bevételei tették ki. A tartomány gazdasági mozgásteret tehát nem abszolút korlátozott, azonban a teljes önellátáshoz még hosszú utat kell megtennie. Roslin felhívja a figyelmet, hogy az adók egységesítése az EU-n belül Ålandra nem vonatkozik (a Finnország csatlakozásakor benyújtott külön jegyzőkönyv alapján), vagyis ez nem állhat az adók átengedésének útjában. Az adóparadicsom

létrejöttétől való félelem szintén nem reális, tekintve, hogy Ålandon jóléti társadalom alakult ki, mellyel a helyi közösség elégedett, és nem áll érdekében ezen változtatni.

A Jansson Bizottság

A másik vizsgálatot a parlamenti munkacsoport 2012-ben történő felállítását megelőzően a 2010 májusában az ålandi parlament által létrehozott bizottság folytatta le, melynek vezetője az egykori (finn) parlamenti képviselő, valamint az ålandi parlament egykori elnöke, Gunnar Jansson volt. A bizottság feladata az volt, hogy Åland szemszögéből fogalmazza meg, melyek azok a területek, melyeken szükséges lenne az autonómia törvény fejlesztése; mely területeken kellene a tartomány hatásköreit szélesíteni, és ezekkel összefüggésben szükséges-e esetleg egy új autonómia törvény megalkotása?

Jelentésében a bizottság arra a következtetésre jutott, hogy időszerű lenne a régi – szerintük mind formailag, mind tartalmilag elavult – autonómia törvény helyett egy újat létrehozni úgy azonban, hogy a tartomány jogi helyzete sem nemzetközileg, sem Finnország vonatkozásában nem változna. Az új autonómia törvény célja az lenne, hogy a tartomány lakosai a jelenleginél hatékonyabban tudják az akaratuknak megfelelően alakítani életüket. Mindazonáltal az autonómia alapjai nem változnának. A bizottság mind jogalkotási, mind közigazgatási, mind pedig gazdasági téren szélesíteni kívánná Åland autonómiáját. Javaslatának megfogalmazása során figyelembe vette a Roslin tanulmányában foglalt európai autonómiák fejlődési irányait. A bizottság főbb javaslatait az alábbi öt pontban részletezem.

1. A hatalommegosztási rendszer módosítása

Az új autonómia törvényben a hatáskörmegosztás a jelenlegihez képest egyszerűsödne, a három lista helyett csak egy lenne, mely a *finn szervek hatáskörébe tartozó területeket tartalmazná* – áll a bizottság jelenté-

sében. A javaslat szerint a hatályos autonómia törvény alapján jelenleg ålandi hatáskörbe tartozó ügyek továbbra is a tartománynál maradnának. Ezen felül azok a területek, melyeket az új autonómia törvény nem utalna a finn állam hatáskörébe, áthelyezhetőek lennének az ålandi szervek hatáskörébe. A javaslat szerint az áthelyezés rugalmasan, az ålandi parlament egyoldalú döntésével történne, és egyúttal a terület ellátásához szükséges finanszírozás is az ålandi szervek kezébe kerülne. A tartomány döntéshozói így akkor vonhatnák a kérdéses területeket saját hatáskörükbe, amikor az azok ellátásához szükséges pénzügyi fedezet rendelkezésre áll. A fenti javaslatot a bizottság Roslin tanulmányából kiindulva feröeri mintára készítette el.

2. Adóztatási, gazdasági önállóság

A bizottság szerint Åland részéről igény lenne arra, hogy az adók szabályozása fokozatosan átkerüljön a tartomány hatáskörébe, és így fokozatosan létrejönne a szigetek gazdasági önállósága (ez egyébként régóta megfogalmazott célja a szigeteknek). Ezzel összefüggésben felül kellene vizsgálni az Åland számára juttatott költségvetési támogatást, illetve annak mértékét. Jelenleg – néhány helyben beszedett adót leszámítva – az adók Finnországba folynak be. Åland a finnországi éves bevétel (nem számítva az állami hitelfelvételt) 0,45%-át kapja meg *adójjuttatásként*. Amennyiben az Ålandról beszedett jövedelemadó az összes jövedelemadó-bevétel 0,5%-át meghaladja, az ezen felüli részt *adó-visszatérítés-ként* visszautalják a tartomány számára. A tartomány hatáskörébe tartozó rendkívüli, nagy összegű kiadás esetén *állami támogatás* folyósítására is van lehetőség. Természeti katasztrófa, gazdasági válsághelyzet, illetve ezekhez hasonló események bekövetkezése esetén Finnország *rendkívüli állami támogatást* nyújt. Ezekon felül Åland – a fentebb, hatáskörei ismertetésénél felsorolt – adókat szedhet a helyi igazgatási feladatok ellátásának fedezésére. A bizottság javaslata szerint a gazdasági autonómia fokozatos megvalósulásával az adójjuttatások, adójóváírások is fokozatosan megszűnnének, azonban az állami támogatás és a rendkívüli állami támogatás juttatásának lehetősége megmaradna.

3. Nemzetközi jogi cselekvőképesség

A bizottság javasolja, hogy a tartomány számára biztosítsanak nagyobb lehetőséget az őket érintő nemzetközi szerződések befolyásolására, tárgyalások folytatására, megfelelően ezzel az európai integrációs folyamatoknak.

4. A tartományi törvények ellenőrzése

A tartományi törvények felügyeletében néhány apróbb módosítás lenne szükséges. Az egyik ilyen módosítás lehetőséget biztosítana a köztársasági elnöknek arra, hogy a tartományi törvények jóváhagyása előtt kikérhetné a parlamenti Åland Bizottság⁷ véleményét, amennyiben felmerülne a tartományi törvény autonómia törvénybe ütközésének gyanúja (a köztársasági elnöknek jelenleg a finn Legfelsőbb Bíróság véleményének kikérésére van lehetősége – a Legfelsőbb Bíróság pedig kikérheti az Åland Bizottság véleményét). Ez felgyorsíthatná a törvények elfogadásának, illetve ellenőrzésének folyamatát. A törvények ellenőrzésével kapcsolatos az a javaslat is, miszerint a bizottság a jelenlegi 4 hónapos ellenőrzési határidőt 3 hónaposra csökkentené annak érdekében, hogy az EU-s jogszabályok átültetésére nyitva álló határidőnek eleget tudjanak tenni.

5. Biztosítékok

Åland részéről igény lenne mind a jelenlegi autonómia törvény megtartása, mind egy új megalkotása esetén beépíteni egy biztosítékot, mely garantálná, hogy az autonómia törvény rendelkezései a finn alkotmány módosítása, hatályon kívül helyezése, vagy új alkotmány létrehozása esetén is hatályban maradjanak. A bizottság azt is szükségesnek tartaná, hogy az első, 1921-es autonómia törvény rendelkezésének megfelelően Ålandnak az autonómia törvényben foglalt szabályok megsértése esetén

⁷ Az Åland Bizottság egy 5 főből álló testület, melynek tagjai kizárólag ålandi lakosok lehetnek. Elnöke a kormányzó, 2 tagot az ålandi parlament, 2 tagot pedig a finn kormány nevez ki. A bizottság egyik fontos feladata a szigetek és az állam közös ügyeinek együttes vitele, a felmerülő vitás kérdések rendezése.

joga lenne valamely nemzetközi szervezethez fordulni jogorvoslatért (az 1921-es szabályozás szerint amennyiben a finn állam megsértette az autonómia törvény rendelkezéseit, Åland jogosult volt a Nemzetek Szövetségéhez fordulni, de ennek megszűnésével ez a jog is megszűnt).

A Parlamentáris Åland Munkacsoport⁸

A finn Igazságügyi Minisztérium 2012. március 14-én felállított egy parlamentáris munkacsoportot, melynek vezetésével a korábbi stockholmi nagykövetet, Alec Aaltot bízta meg. A bizottságban valamennyi parlamenti párt képviselői helyet kaptak, valamint igazságügyi, gazdasági szakértők is részt vettek a munkában. A munkacsoport feladata az volt, hogy a kormányzat oldaláról széleskörű vizsgálatot folytasson az ålandi autonómia helyzetéről, és tegyen javaslatot egy később felállítandó interparlamentáris (a finn és az ålandi parlament közötti) bizottság részére az autonómia esetleges módosításával kapcsolatban. A munkacsoportnak különös figyelmet kellett fordítania a Jansson Bizottság javaslataira, azok megvalósíthatóságára. A vizsgálat során a lehetséges változásokról minden érintett minisztérium, az ålandi kormányzat és parlament, Åland finn parlamenti képviselője, a Legfelsőbb Bíróság, az igazságügyi kancellár, valamint a köztársasági elnök hivatalának véleményét is kikérték.

A munkacsoport főként azt elemezte, hogy a Jansson Bizottság által tett javaslatok mennyiben valósíthatók meg, elsősorban ezek tekintetében kérte ki az érintett szervek szakmai véleményét. Ennek eredményeként az alábbi következtetésekre jutott (az alábbi pontokban a Jansson Bizottság javaslataira adott válaszokat foglalom össze):

1. A hatalommegosztás rendszerének módosítása

A parlamenti munkacsoport egyetért a Jansson Bizottsággal abban, hogy az autonómia törvény hatalommegosztási rendszere megújításra

⁸ Svédül *Parlamentarisk Åland Arbetsgrupp*, finnül *Parlamentaarin Ahvenanmaa Työryhmä*

szorul. Rugalmasabbá kell tenni, és a hatásköröket, valamint azok áthelyezésének módját pontosítani, egyértelműsíteni kell. A Jansson Bizottság által javasolt módszert, miszerint csak egy lista legyen, amely csak a finn állam hatáskörébe tartozó területeket sorolná föl, a parlamentáris munkacsoport nem támogatja. Indoklásuk szerint az ugyanis szerintük csökkentené a jobbiztonságot, és nem szolgálná az átláthatóságot, ezen felül jogértelmezési vitákat is előidézhetne. A területeknek a jelenleginél pontosabb meghatározása mellett a munkacsoport jobbnak tartja a mostani hármas felosztást, és a megoldást a hatáskör áthelyezés rendszerének módosításában, pontosításában látja. Erre azt tartanák jó megoldásnak, ha a finn parlament egyszerű többséggel, azonban az álandi parlament jóváhagyásával helyezhetné át az egyes hatásköröket. Ezzel – a munkacsoport véleménye szerint – jelentősen könnyebb, rugalmasabb lehetne egy-egy terület szabályozásának átengedése a tartomány döntéshozói számára, vagy a tartománytól a finn parlament számára. A munkacsoport szerint a konkrét hatáskörök áttelepítésekor sokkal nagyobb hangsúlyt kellene fektetni a politikai párbeszédre.

A munkacsoport meghatározta azokat a területeket, melyeknek az új szabályozás kialakításakor mindenképpen a finn parlament hatáskörében kellene maradniuk. Ezen területek az alábbiak:

- államberendezkedés, valamint az alapjogok meghatározása,
- külpolitika, biztonságpolitika (határvédelmet is beleszámítva), honvédelem,
- finn állampolgársági ügyek,
- pénzkibocsátás,
- igazságszolgáltatás,
- büntetőjogi szabályozás.

A fenti felsorolásban szembeűnő, hogy nem szerepel benne az adórendszer.

A munkacsoport hangsúlyozta, hogy a konkrét döntések meghozatala csak alapos, a következményekre is kiterjedő vizsgálat után, a tartománnyal együttműködve lehetséges. Jelentésében megjegyzi, hogy a hatásköri megosztás sajátossága, hogy konkrét javaslatokkal általában a tartomány szokott előállni, ez azonban nem jelenti azt, hogy a finn szervek ne kezdeményezhetnének hatáskör áthelyezést. A területek felosztá-

sakor figyelemmel kell lenni a tartomány igazgatásának és törvény-előkészítési szerveinek kapacitására is.

2. Adóztatási, gazdasági autonómia

Amint az a Roslin tanulmányból, valamint a Jansson Bizottság jelentéséből is kitűnik, az egyik legsarkalatosabb pont az adóztatási jogkör és az adózási szabályok megalkotása hatáskörének áthelyezése a tartományhoz. Az álandi szervek időről időre újra felvetik ennek a szükségességét, azonban ez a javaslat – legalábbis eddig – mindig elutasításba ütközött. Ezúttal is a parlamenti munkacsoport az ellen foglalt állást, hogy a terület teljes egészében átkerüljön álandi hatáskörbe. Az indokolás szerint az áthelyezés egészségtelen adóversenyt okozna, továbbá az Európai Unió és nemzetközi jogi szabályozáshoz kapcsolódó problémákat vetne fel (pl. kettős adóztatás tilalma).

A munkacsoport felhívja a figyelmet, hogy ha mégis sor kerülne az adóztatási jogkör és az adózási szabályok megalkotása hatáskörének áthelyezésére, akkor annak véleményük szerint úgy kell történnie, hogy Finnország szerveinek lehetősége legyen befolyásolni a tárgyi jogi szabályozást. A terület esetleges átadása esetén a jelenlegi költségvetési támogatási rendszer teljes egészében felülvizsgálatra szorulna.

Az adózási rendszer teljes áthelyezésével tehát a munkacsoport nem ért egyet, bár az elvi lehetőségét nem zárja ki.⁹ Az eddigi finn hozzáállástól azonban merőben eltér a munkacsoport azon javaslata, mely szerint a jelenlegi rendszer helyett elképzelhető lenne, hogy az Álandból beszedett adókat egyenesen a tartományi költségvetésbe juttatnák vissza, mely összeggel az szabadon rendelkezhetne. Amennyiben ezt a javaslatot elfogadnák, az azt jelentené, hogy Áland gazdasági önállósága félig-meddig megvalósulna. Ebben az esetben is a jelenlegi költségvetési támogatási rendszer teljes egészében felülvizsgálatra szorulna. Az elemzők szerint a kisméretű álandi gazdaság teljes önállósága esetén sokkal érzékenyebb lenne a külső hatásokra, gazdasági válságokra. A munka-

⁹ És amint láthattuk, a munkacsoport véleménye szerint kötelezően megtartandó hatáskörök között sem szerepel az adórendszer.

csoporthoz javaslatának előnye állandó szempontból az lenne, hogy ezeknek a kockázatoknak kisebb mértékben lenne kitéve a tartomány, hiszen a nagyobb finn gazdaság könnyebben reagál egy esetleges válságra; azonban az adóbevételekkel mégis önállóan gazdálkodhatna a tartomány.

3. Nemzetközi jogi cselekvőképesség

A munkacsoport szerint Åland speciális helyzete a nemzetközi szerződések esetében mind a tárgyalási, mind a szerződéskötési, mind a megvalósítási szakaszban kellőképpen figyelembe van véve, az autonómia törvény erre vonatkozó szakasza nem szorul módosításra. A jelenlegi szabályozás szerint nemzetközi szerződések kötésekor mindig időben kell tájékoztatni a tartományi szerveket akkor, ha az ő hatáskörükbe tartozó, vagy a tartomány számára egyébként fontos nemzetközi szerződésről van szó. Ilyen esetekben lehetőséget kell biztosítani arra, hogy az állandó szervek kifejthessék álláspontjukat, esetleg eltérő feltételeket, kitételeket fogalmazzanak meg a nemzetközi szerződések tartalmaként. Ilyen kitételek megfogalmazására eddig meglehetősen ritkán került sor, amelynek fő oka, hogy a finn szervek már a tárgyalások során mindig figyelembe vették Åland kivételes helyzetét. A jelentésben pusztán arra hívják fel a figyelmet, hogy az állandó szervek tájékoztatása és álláspontjának megfogalmazása minden esetben kellő időben kell, történjen. Megjegyzik, hogy szükség esetén a jogi háttér rendelkezésre áll ahhoz, hogy Åland a köztársasági elnök felhatalmazása alapján a saját hatáskörébe tartozó ügyekben tárgyalásokat folytasson más észak-európai államokkal (Norvégia, Svédország, Dánia, Finnország, Izland, valamint ezek autonóm területei), amennyiben azok kizárólag a másik észak-európai ország és az Åland közötti kapcsolatokra vonatkoznak.

4. A tartományi törvények ellenőrzése

A munkacsoport szükségesnek tartja a 4 hónapos ellenőrzési határidő megtartását, ugyanis a korábbi 3 hónapos határidőt azért módosították 1991-ben, mert az az egyes bonyolultabb esetekben kevésnek bizonyult.

A munkacsoport leszögezte, hogy a 4 hónap a maximális időtartam, egy átlagos tartományi törvény ellenőrzése azonban nem szokta ezt a határidőt kitölteni.

A vizsgálat eredményeként nem látják akadályát annak, hogy a köztársasági elnöknek olyan esetekben, amikor felmerül valamely törvénytervezet autonómia törvénybe való ütközésének gyanúja, a szoros határidő végett lehetősége legyen a legfelsőbb bíróság helyett az Åland Bizottsághoz fordulni.

5. Biztosítékok

A munkacsoport szerint a Jansson Bizottság azon javaslata, miszerint egy új nemzetközi szerződéssel kellene biztosítani, hogy az autonómia törvény rendelkezéseinek Finnország általi megsértése esetén a tartomány valamely nemzetközi szervhez forduljon, nem szükséges. Åland autonómiája olyan széles körben elismert és a finn jogrendszerbe is olyan mélyen be van ágyazva, hogy fölösleges lenne bármiféle nemzetközi biztosíték. Ezenkívül a Finnország által aláírt nemzetközi emberi jogi egyezmények többek között a kulturális és nyelvi jogok tekintetében megfelelő nemzetközi biztosítékot nyújtanak az állandó autonómiával kapcsolatban. Új, eltérő nemzetközi szerződések nehezen lennének illeszthetőek a nemzetközi jogba. A munkacsoport megállapította, hogy Åland autonómiája a történelem során folyamatosan pozitív irányba változott, amely tény szintén szükségtelenné tesz bármiféle nemzetközi biztosítékot. Az autonómiának a jövőben a tartomány és a finn oldal közötti bizalmi viszonyon kell alapulnia, melyhez az szükséges, hogy a terület autonóm státuszát akként rögzítsék a finn jogrendszerben, hogy abban a tartomány beleegyezése nélkül ne lehessen változásokat eszközölni.

6. Az Európai Unió Åland vonatkozásában

Az állandó szerveknek joguk van részt venni az európai uniós ügyek esetében Finnország véleményének kialakításában abban az esetben, ha az ügy tartományi hatáskörbe (is) tartozik, vagy ha az adott ügy a szigetek

számára nagy jelentőséggel bír. Amennyiben Finnország és a tartomány véleménye eltér, úgy Åland kérheti, hogy eltérő véleményét csatolják a finn állásponthoz. Az uniós szabályok nemzeti jogrendbe történő átültetése az autonómia törvényben szereplő hatásköri megosztás alapján kettéoszlik Finnország és a tartomány között. Ezekben az esetekben a tartományi jogátültetés jelenleg nincs megfelelőképpen ellenőrizve. A munkacsoport szerint az EU-s jogszabályok átültetésével kapcsolatos szabályozást egyértelműsíteni kell. Ennek során azt tartaná megfelelő megoldásnak, ha a tartományi parlament az egyes jogszabályok átültetésekor előzetes egyeztetéseket folytatna az illetékes minisztériummal. A munkacsoport szerint biztosítani kell Åland számára annak a lehetőségét, hogy az őt érintő ügyekben megfelelően képviselve legyen az Európai Unióban, ennek mikéntjét azonban nem részletezik.

7. „Blankettaszerződések”

A álandi jogalkotók a finn törvényeket tartományi törvényekkel ültetik át a szigetek jogrendszerébe. Ennek során – az autonómia törvénynek megfelelően – meghatározhatnak bizonyos eltéréseket a tartományra vonatkozóan, valamint a törvények szövegébe bevezetnek egy rendelkezést, mely szerint a finn törvénymódosítások automatikusan hatályba lépnek a tartományban is. A munkacsoport szerint ez a gyakorlat csökkenti a jogbiztonságot, ugyanis a tartomány jogalkalmazóinak rendszeresen utána kell nézniük, hogy történt-e az adott törvény szövegében módosítás; továbbá ez a módszer az állampolgárok számára is kevésbé átláthatóvá teszi a jogrendszert. A munkacsoport egy olyan megoldást szorgalmazna, melyben a tartományi jogalkotóknak a tartományban alkalmazandó finnországi törvénymódosításokat minden esetben át kellene ültetniük a tartományi jogszabályba is. Így a jogrendszer sokkal átláthatóbbá válhatna.

8. A munkacsoport vizsgálatának összegzése

A munkacsoport meglátása szerint a jelenlegi autonómia törvény az elmúlt időszakban alapvetően jól működött, bizonyos esetekben azon-

ban jogértelmezési és jogalkalmazási problémák adódtak. A jogszabály megújítása így időszerűvé vált annak érdekében, hogy egy korszerű, a jelenleginél rugalmasabb törvény jöjjön létre. Ez nagy kihívást jelent, és valószínűleg évekig is eltarthat. A jogfejlesztésnek olyan irányba kellene haladnia, hogy a megújított autonómia törvény a hatásköri megosztás szempontjából csak általános szabályokat tartalmazzon, a részletekről pedig egyszerű törvénnyel és a tartományi parlament jóváhagyásával rendelkezzenek. Ebben az esetben az autonómia törvény egy keretjogszabály lenne, amelyben csak a legkritikább esetekben történének változások, a részletező jogszabályok pedig rugalmasabbak lennének. A munkacsoport hangsúlyozta, hogy az általa készített tanulmány pusztán javaslatokat tartalmaz, a tényleges módosítások későbbi politikai tárgyalások függvényében fognak kirajzolódni, vagyis elképzelhető, hogy végül az általuk javasoltakhoz képest más megoldások fognak születni. A végső eredmény a megújított autonómia törvény csak minden szegmensre, valamint a lehetséges következményekre is kiterjedő vizsgálatok után, a tartományi szervekkel együttműködve alakítható ki.

Elisabeth Naclér, Åland képviselője a finn parlamentben

Åland – függetlenül lakosságának számától – egy képviselőt delegálhat a finn parlamentbe. Ez a képviselő jelenleg Elisabeth Naclér, aki rendkívül aktív politikát folytat Åland szempontjából. Neki köszönhetően számos olyan területen, ahol nagy arányban élnek kisebbségek, igyekeznek példát venni a Finnországhoz tartozó szigetekkel kapcsolatos megoldásokról, így az utóbbi időkben például az Azerbajdzsánhoz tartozó Hegyi-Karabahban történt erre kísérlet. Ő maga mindig hangsúlyozza, hogy bár Åland esetében egy sikeres és időtálló megoldás született, minden kisebbség esetében figyelembe kell venni a speciális történelmi, társadalmi, jogi, gazdasági, kulturális és egyéb körülményeket, ezért nem lehet Ålandra egy az egyben átvehető mintaként tekinteni.

Naclér a Parlamentáris Åland Munkacsoport felállításakor a Helsingin Sanomat hasábjain csalódottságát fejezte ki azzal kapcsolatban,

hogy abban nem biztosítottak helyet a tartomány képviselője számára, miközben minden más parlamenti párt egy-egy képviselője részt vehetett a munkában. Úgy gondolta, hogy ez nem jó kiindulópont ahhoz, hogy egy bizalmi alapon működő politikai párbeszéd kezdődhessen a tartomány és a finn oldal között. Szerinte itt az ideje annak, hogy az Európai Unió keretein belül nem megfelelően működő autonómia törvény gyökeres változásokon menjen keresztül. Az új rendszernek a szigorú jogi szabályozás helyett a kölcsönös bizalmon alapuló politikai párbeszédre kellene alapulnia. Kifejtette: a finn parlament határozhatná meg azokat a területeket, amelyeknek a tartományhoz történő áthelyezése semmi esetre sem jöhet szóba, valamint azokat, amelyek átadásáról kétoldalú tárgyalásokat lehetne folytatni.

A fentiekkel összefüggésben megjegyeznénk, hogy a tartomány saját részéről a Jansson Bizottság jelentésében már kifejtette véleményét, és a kormányzat fő célja a parlamentáris munkacsoport felállításával éppen az volt, hogy ezeket a javaslatokat a finn oldalról vizsgálják meg. Valószínűleg ez volt az oka annak, hogy a munkacsoportban már nem biztosították Åland számára a képviselőt. Vajon elég érett-e Finnország arra, hogy ilyen komoly változásoknak nézzen elébe? – teszi fel a kérdést a képviselő. Van-e a jelenlegi politikai légkörben – ahol egyesek ott nem szívesen látott embereket küldenének Ålandra (utalva ezzel Timo Soini, az Igazi Finnek Pártja elnökének egy 2011-es nyilatkozatára, melyben arról beszélt, hogy ő a finnországi bevándorlókat Åland szigeteire telepítené) – megértés egy olyan különleges terület irányában, amely szeretné a finnországi lakossággal szembeni kisebbségének nyelvét, kultúráját megőrizni?¹⁰

¹⁰ <http://www.hs.fi/paakirjoitukset/Ahvenanmaan+itsehallintoa+pit%C3%A4%C3%A4+uudistaa/a1339554486836> (2013. július 3.)

Ålandi reakciók a Parlamentáris Åland Munkacsoport jelentésének nyilvánosságra hozatalát követően

A Parlamentáris Åland Munkacsoport jelentésének fogadtatása a szigeteken túlnyomórészt pozitív volt, de voltak, akik elégedetlenségüknek adtak hangot. A konzervatív kötődésű Tidningen Åland hasábjain 2013. február 18-án megjelent cikk szerint a jelenleg fennálló helyzet lényegében nem fog változni a jövőben sem, ugyanis a munkacsoport a Jansson Bizottság két fő javaslatát (adóztatási jog áthelyezése, újfajta hatáskör megosztás) elutasította.¹¹

Az inkább szocialista kötődésű Nya Åland azonban 2013. január 27-i cikkében egyértelműen sikernek könyvelte el a jelentést, és már azt önmagában nagy eredménynek tartja, hogy a munkacsoport szerint lehetőség van a beszedett adóknak egyenesen a tartomány költségvetésébe történő visszajuttatására. Fontosnak tartják azt is, hogy a munkacsoport semmitől sem zárkózott el teljes egészében, és ezzel tulajdonképpen nyitott kapuk maradtak. A cikkben méltatták a munkacsoport elnökét, Alec Aaltot, aki szerintük nagyon hozzáértően és gondosan végezte munkáját.¹² Az Åland Radio och Tv internetes oldalán szintén úgy értékelték, hogy a jelentés pozitív irányba történő elmozdulást jelent.¹³

Összegzés

Bár elsőre valóban úgy tűnhet, hogy a Parlamentáris Åland Munkacsoport a javaslatok nagy részéhez elutasítóan viszonyult, fontos azt látni, hogy Åland esetében egy már meglévő, rendkívül széles autonómiáról van szó, mely többek között teljes kulturális és nyelvi autonómiát, valamint részleges közigazgatási, jogalkotási, továbbá gazdasági önállóságot jelent. Ez alapján finn oldalról további hatáskörök biztosítása Åland részére rendkívül nagy jelentőséggel bír. Ebben a helyzetben talán már

¹¹ <http://www.alandstidningen.ax/article.con?id=33508&iPage=2> (2013. július 3.)

¹² http://www.nyan.ax/ledaren/?news_id=74963 (2013. július 3.)

¹³ <http://www.radiotv.ax/news.con?iPage=3&iArticle=48468> (2013. július 3.)

az figyelemre méltó, hogy a finn politikusok nem azon gondolkoznak, hogy milyen hatásköröket lehetne esetlegesen elvonni a tartománytól, hanem azon, hogy a meglévőket hogyan lehetne szélesíteni, vagy hogyan lehetne újabbakat biztosítani. Mind a Jansson Bizottság, mind a Parlamentáris Áland Munkacsoport fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy a továbbiakban Finnországnak és a tartománynak a viszonya, valamint az új rendszer is kölcsönös bizalmon és politikai párbeszédre kell alapuljon.

A kölcsönös bizalom előmozdítása érdekében az egyik legnagyobb lépést talán 2011-ben tette meg a finn oldal, amikor Finnország Brüsszeli Állandó Képviselőinek homlokzatára kihelyezték a finn és az európai uniós zászló mellé az álandi zászlót is. Wille Valve, a finnországi svéd anyanyelvű EP-képviselő, Carl Haglund Áland-szigetekkel foglalkozó akkori asszisztense – jelenleg álandi parlamenti képviselő – egy, az Erdélyi Naplónak még 2011-ben adott interjújában erről az ügyről így nyilatkozott: „*Ez szimbolikus, de nagyon fontos. Most először van egy konkrét jele annak, hogy létezőnk az EU-ban.*”¹⁴ Az álandi autonómia fejlesztésében a parlamentáris munkacsoport vizsgálata már a harmadik lépcsőfok volt a sorban egy szisztematikus munka keretében Bertil Roslin tanulmányát, valamint a Jansson Bizottság jelentését követően. A tervek szerint a következő lépés egy közös bizottság felállítása, mely a Jansson Bizottság, valamint a Parlamentáris Áland Munkacsoport jelentését fogja összevetni. Minden bizonnyal itt születnek majd meg a konkrét, a két parlament elé terjesztendő javaslatok. Kíváncsian várjuk: történik-e tényleges előrelépés?

Dabis Attila

A skót szecesszió dilemmái

1. Bevezető

2014. szeptember 18-án Skócia lakossága népszavazáson fog dönteni arról, kíván-e továbbra is tagja maradni az Egyesült Királyságnak, vagy sem? Az időzítés jelentősége sokrétű. 2014-ben lesz a 700. évfordulója a Bannockburni csatának, ahol a skót uralkodó I. Róbert (*Robert the Bruce*) megsemmisítő vereséget mért II. Eduárd angol seregeire, megőrizve ezzel a skót trón függetlenségét.¹ E szimbolikus ok mellett pragmatikusak is sorakoznak. Egyrészt a Skót Nemzeti Párt (SNP) már a 2007-es skót parlamenti választások kampányában is a függetlenség kivívása mellett tört lándzsát, 2011-ben pedig ugyanezzel kampányolva nyert kormányzati mandátumot magának.² Ez azt jelentette, hogy Skócia Egyesült Királyságtól való elszakadásának kérdését, a skót törvényhozás jelenlegi ciklusának lejárta előtt fel kell tenni a választóknak. Az SNP 2014-et jelölte meg kívánatos évnak, mely a függetlenségi-kampány sikerességét figyelembe véve egy okból mindenképpen alapvető fontosságú. 2015-ben lesznek ugyanis a soron következő brit parlamenti választások, ami a skót lakosság általános politikai és pártpreferenciája miatt releváns. Az Egyesült Királyságot jelenleg is kormányzó brit toryk ugyanis a Thatcher érából kezdve, egyre marginálisabb státuszba deklasszálták magukat az elmúlt évtizedek során Skóciában (lásd az 1. és 2. táblázatot a választási eredményekről). A skótság hagyományosan ragaszkodik a jóléti állam vívmányaihoz, amiket a Thatcheri neokonzeratívizmus hosszú éveken keresztül folyamatosan épített le deregulatív,

¹ A skót és az angol trónok közti hullámzó történelmi viszony jobb megértéséhez érdemes elolvasni: Kidd, Colin: *Union and Unionisms: Political Thought in Scotland, 1500-2000*. Cambridge University Press: Cambridge, 2008.

² Bővebben lásd: Egedy, Gergely: Skócia: a kiválás útján? *Kisebbségkutatás*, 2012. évi 4. szám, 831-846.

¹⁴ http://www.erdelyinaplo.ro/europai-autonomiak/a_beke_szigetei_/print (2013. július 3.)

privatizáció-párti gazdaságpolitikájával. A legnagyobb ellenszenvet talán a helyi önkormányzatok finanszírozására kitalált új rendszer, a közösségi díj (*community charge*) – másneven a fejadó (*poll tax*) – váltotta ki annak idején.³ Tekintve, hogy ezt az újítást 1 évvel korábban (1989) vezette be a Thatcher-kabinet Skóciában, mint az ország bármely más pontján, ez sokakban azt az érzetet keltette, hogy a brit kormány a skótokon teszleti az új rendszert. A negatív érzületet tovább fokozta aztán John Major kormánya, melynek regnálása alatt zárta be kapuit 1992-ben a délnyugat-skóciai, azóta ikonikussá nőtt Ravenscraig gyár, mely fénykorában Nyugat-Európa legnagyobb acélműveként volt számon tartva. Ebből a politikai klímából adódik, hogy egy független Skócia pozitív vízióját, a hagyományosan népszerűtlen konzervatív brit kormányzat ellenében könnyebb felépíteni, mint volna egy munkáspárti vezetéssel szemben. De hogyan is nézne ki egy független Skócia az SNP elképzelése szerint?⁴

A 2014 őszi megtartott sikeres függetlenségi népszavazást követően az önállóság *de facto* kikiáltására 2016 márciusában kerülne sor.⁵ Államformájában Skócia hasonló lenne Kanadához, vagy Ausztráliához, amennyiben továbbra is megmaradna a brit monarcha az állam fejének. Az SNP ezen felül megtartaná a font sterlinget is, mint fizetőeszközt, és ezzel együtt a *Bank of England*-et, mint Központi Bankot. Nem jönne tehát létre az első Skót Köztársaság az SNP álláspontja szerint, ugyanis egy független Skócia az Angliával való politikai unióról szóló 1707-es törvény módosítását, vagy megsemmisítését feltételezi, de az angol és a skót trón 1603-ban létrejött Perszonál Uniója ettől függetlenül továbbra

³ Ez az adó abban különbözött elődjétől, hogy nem a lakások becsült árértéke, hanem az abban lakók száma alapján határozták meg a mértékét. Kritikusai szerint ezzel a gazdagokról a szegényekre helyezték az önkormányzati rendszer finanszírozásának terhet.

⁴ Egy független Skócia általános kereteit leírandó lásd: Scottish Government: *Your Scotland, Your Referendum Consultation Paper*. Scottish Government: Edinburgh, 2012, valamint: Scottish Government: *Your Scotland, Your Voice: A National Conversation*. Scottish Government: Edinburgh, 2009, továbbá: Scottish Government: *Choosing Scotland's Future: A National Conversation: Independence and Responsibility in the Modern World* Scottish Government: Edinburgh, 2007.

⁵ Forrás: <http://www.scotland.gov.uk/News/Speeches/constitution-rights-16-01-2013>, letöltve 2013.03.07.

is életben maradna.⁶ A jelenlegi egykamarás parlament lenne a függetlenség után is a törvényhozó, átvéve a joghatóságot minden olyan kérdés felett, melyet a jelenlegi devolúciós megállapodás London számára tart fenn. Megmaradna a parlamenti ciklusosság jelenlegi struktúrája is, értve ezalatt, hogy a következő parlamenti választásokra mindenképp a jelenleg előirányzott 2016. év májusában kerülne sor. Függetlenség esetén azonban a Parlament alkotmányozó gyűlést hívna össze, az 1787-es Egyesült Államokbeli mintára, ahol a 2010/11-es izlandi alkotmányozási folyamathoz hasonló szélességű állampolgári részvétel mellett fogadnák el Skócia új írott alkotmányát. Ennek köszönhetően az önálló skót állam pár hónap leforgása alatt alakulna meg, olyan gyorsasággal, mint tették azt annak idején a szétváló Csehszlovákia utódállamai, vagy éppen az egységbe olvadó Nyugat- és Kelet-Németország.⁷ Skócia tagja maradna az Európai Uniónak, ahol független államként nagyobb ráhatással lenne a közös ügyek alakítására, mivel több képviselőt küldhetne az Európai Parlamentbe és nem veszne el a hangja az Európai Unió intézményekben, mint ahogy történik az jelenleg az Egyesült Királyság tagjaként.⁸ Ezáltal pedig hangsúlyosabban tudná a saját szakpolitikai preferenciáit artikulálni, különös tekintettel az EU közös halászati politikájára (CFP).⁹ A NATO-nak is tagjai maradnának a skótok, azzal a kitételrel, hogy közben leépítenék azt az atomfegyver-kapacitást, melyet az Egyesült Királyság geostratégiai okokból a Clyde folyónál állomásoztat. Skócia a világ

⁶ Ironikusnak hathat, hogy a koronák közti Uniót 1603-ban Anglia első skót királyi családból származó uralkodója, VI. Jakab teremtette meg, aki ezzel egyben I. Jakab is lett Anglia és Írország számára.

⁷ A említett példákra való bővebb hivatkozásért lásd: <http://www.scotland.gov.uk/Resource/0041/00413757.pdf>, letöltve 2013.03.07.

⁸ A jelenlegi rendszerben skót küldöttek csak a brit kormány minisztereinek bejegyzésével vehetnek részt a Miniszterek Tanácsának ülésein. Ennek megtagadása korábban okozott már konfliktust. Lásd: <http://www.scotland.gov.uk/News/Releases/2011/08/08134255>, letöltve 2012.12.17.

⁹ A skót kormány szerint a CFP jelenlegi rendszere bürokratikus és pazarló. Legfőképp az a szabályozás visszatetsző számukra, hogy a döglötten kifogott halakat vissza kell dobni a tengerbe. A kormány szerint ez évi 60 millió font kárt okoz a skót halászati szektornak. További részletekért lásd: <http://www.scotland.gov.uk/Topics/marine/Sea-Fisheries/common-fisheries-policy>, letöltve 2012.12.17.

nyolcadik leggazdagabb állama volna az egy főre eső GDP tekintetében, emellett energia-gazdag is, az északi-tengeri olajlelőhelyek ráeső részének birtokában. A fosszilis energiaforrásokból származó bevételek pedig nagyobb tőkét biztosítanak az ország megújuló energiapotenciáljának kiaknázására is (elsősorban a szél illetve a hullámenergia hasznosításában rejlenek tartalékok).¹⁰ Skócia összességében tehát gazdagabb és prosperálóbb hely lenne, mely képes volna jóléti kiadásait a jelenlegi szinten finanszírozni, mindeközben az állampolgárok életének megszokott nyugalmát alapjaiban nem forgatná fel a váltás, hiszen a fizetőeszköze, a politikai rendszere, és a nemzetközi viszonyrendszere sem változna meg radikálisan az országnak. Legalábbis az SNP hivatalos álláspontja szerint. Az alábbiakban a függetlenedési vita azon témaköreit foglalom össze, melyek kihívásokat állítanak ezen elképzeléssel szemben.¹¹

2. Belügyi dimenzió

Az Egyesült Királyság történeti alkotmányosságon alapuló államberendezkedésében három olyan jogszabály van, mely Skócia alkotmányos beágyazottsága tekintetében kiemelt jelentőségű. Az első az Angliával való politikai Uniót kimondó 1707-es törvény, mely megszüntette a skót parlamentet, meghagyta ugyanakkor a skót polgári jogot a skót Legfelsőbb Bíróságokat és a skót Presbiteriánus Egyház jelentős privilégiumait.¹² A második a Skóciáról szóló 1998-as törvény, a harmadik pedig ennek 2012-es módosítása.¹³

Arra vonatkozó konkrét jogi szabályozás ezen dokumentumokban sehol sincs, hogy milyen körülmények között és hogyan lehet az Egyesült Királyságból kiválni. Ellentétben például az észak-ír konfliktust lezáró Nagypénteki megállapodással (*Good Friday Agreement*), melynek első cikke deklarálja Észak-Írország többségi lakosságának azon jogát, hogy döntsön a Nagy-Britanniával való Unióról, vagy az Írországhoz való csatlakozásról. A Skóciáról szóló 1998-as törvény ezzel szemben csak annyit köt meg, hogy Skóciának az Egyesült Királyságban való tagságáról dönteni a Brit Parlament számára fenntartott kompetencia (*reserved matter*), a jelenlegi Skót parlament így önmaga, a hatályos jogszabályok alapján legitim döntést a kiválaról nem hozhat.¹⁴ Ezért is kiemelten fontos dátum 2012. október 15-e, amikor is a brit és a skót kormányok vezetői megkötötték az ún. Edinburgh-i Egyezményt (a továbbiakban Egyezmény).¹⁵ Ez a megállapodás rendezte a procedurális kérdéseket, hogy a népszavazás ügye a következő fázisba léphessen, ahol a szubsztantív elemek kerülhetnek terítékre. Az Egyezmény értelmében London egy kormányrendelettel megadja a joghatóságot Edinburgh-nak, hogy kiírjon egy ügyszavazást Skóciának az Egyesült Királyságban való tagságáról.¹⁶ A függetlenségről szóló népszavazást 2014 végéig le kell lebonyolítani, a végeredményt pedig mindkét félnek kötelessége elfogadni és tiszteletben tartani. Alex Salmond skót kormányfő (*First Minister*) akarátának megfelelően a voksolásra jogosultak köre a népszavazás erejéig kibővíthet majd a 16-17 éves skóciai polgárok táborával, cserébe pedig a szavazócédulán egyetlen, eldöntendő kérdés lesz arról, hogy a választópolgárok szeretnék-e, hogy létrejöjjön a független Skócia, vagy maradnának-e inkább az Egyesült Királyság tagjai?

¹⁰ Forrás: http://www.yesscotland.net/yes_adds_up, letöltve 2013.04.27.

¹¹ Hasonló összefoglalóért lásd: Murkens, Jo Eric – Jones, Peter – Keating, Michael: *Scottish Independence: A Practical Guide*, Edinburgh University Press: Edinburgh, 2002, valamint: Mullen, Tom – Tierney, Stephen: *Scotland's Constitutional Future: The Legal Issues*. Presentation Report of the seminars held at Glasgow School of Law on 27.01.2012, and at the Edinburgh Centre for Constitutional Law on 16.03.2012. Forrás: http://www.gla.ac.uk/media/media_237284_en.pdf, letöltve 2013.05.23.

¹² Elérhető: www.legislation.gov.uk/apgb/Ann/6/40, letöltve 2013.03.07.

¹³ Ez az 1998-as jogszabály lényegében Skócia autonómia-statútumaként is felfogható.

¹⁴ Scotland Act 1998 Sch 4 (4).

¹⁵ Az Edinburgh-i Egyezmény szövegét lásd: <http://www.scotland.gov.uk/Resource/0040/00404789.pdf>, letöltve 2013.02.01.

¹⁶ E jogszabályra „*Section 30 Order in Council*” néven hivatkoznak. A „*Section 30*” itt a Skóciáról szóló 1998-as törvény 30. Szakaszára utal. Erre alapul majd az „*Order in Council*”, ami olyan kormányrendeletet takar a jogforrási hierarchiában, melyet a Királynő nevében valamely kormánytag terjeszt elő, és elfogadásához nincs szükség arra, hogy a brit parlament alsóháza azt megvitassa. Bővebben lásd: Turpin – Tomkins: *British government* (7th ed.). Cambridge University Press: Cambridge, 2011, 168-172.

Ez utóbbi David Cameron brit kormányfő (*Prime Minister*) kívánsága volt, Salmond ugyanis eredetileg két kérdést szeretett volna látni a szavazólapon, egyet a függetlenségről, egyet pedig arról, hogy függetlenség helyett jogkörbővítést szeretne-e inkább a szavazó. Ezen formula leginkább arra lett volna hivatott, hogy csökkentse a negatív politikai következményeit egy esetleges népszavazási kudarcnak a Skót Nemzeti Párt számára.¹⁷ Fontos eleme az Egyezménynek, hogy a brit Választási Bizottság felülvizsgálatának alárendelve, a Skót Parlament tehet javaslatot arra, hogyan legyen megfogalmazva a kérdés, ami végül föltevésre kerül a polgároknak.¹⁸ Ezen felül szintén a skót törvényhozás tehet javaslatot a népszavazás eljárási szabályaira, beleértve a kampányfinanszírozást is. Részletkérdésnek tűnhet, a vonatkozó közvélemény-kutatások mégis azt mutatják, hogy a kérdés megfogalmazása döntő hatással van arra, milyen válaszok születnek. Az igenek és a nemek aránya között akár 20-30%-os eltérés is lehet a kérdés szövegezésétől függően.¹⁹ Ez az oka annak, hogy a Választási Bizottság 2013. januári döntésében az SNP által preferált kérdés megváltoztatását javasolta. Indoklásában a testület rámutatott, hogy az „Egyetért-e azzal, hogy Skóciának független országnak kell lennie? (*Do you agree that Scotland should be an independent country?*)” kérdés több szempontból is szuggesztív, nem érték-neutrális, ezáltal pedig igenlő választ indukál a megkérdezettekben. Az indoklást az SNP is elfogadta a módosításra vonatkozó javaslattal együtt. A kérdés tehát, amit 2014-ben feltesznek majd a skót szavazóknak így fog hangozni: „Legyen-e független ország Skóciából? (*Should Scotland be an independent country?*)” A Választási Bizottság arra is javaslatot tett, hogy

¹⁷ Az elszakadás kérdése egyébként is sokkal inkább tartozik azok körébe, melyre a skót nép egyhangúlag is hivatott választ adni. A jogkörök jelenlegi rendszerének újrachangolása, viszont olyan folyamat, melybe a dolog természetéből adódóan az Egyesült Királyság valamennyi tagjának beleszólást kell biztosítani Londontól Cardiff-on át Belfastig.

¹⁸ A Választási Bizottság a szóban forgó kérdésekről a Politikai Pártokról, Választásokról és Népszavazásokról szóló 2000. évi törvény alapján gyakorol felülvizsgálatot (*Political Parties, Elections and Referendums Act 2000 –PPERA*).

¹⁹ Részletekért lásd: Keating: *The Independence of Scotland: Self-government and the Shifting Politics of Union*. Oxford: Oxford University Press, 2009, 73., valamint a Választási Bizottság vonatkozó indoklását.

mennyi pénzt költhetnek az egyes felek a kampány során.²⁰ Itt nagyobb keret jóváhagyását látta indokoltnak az SNP által eredetileg javasoltnál, amit ez utóbbi szintén elfogadott.²¹

Érdeemes egy picit ezen a ponton elidőzni, szentelve néhány gondolatot a politikai kultúrának. Az írott joganyagból kiindulva a brit parlamentnek minden alapja meg lett volna úgy reagálni, ahogy a spanyol kormány reagál Katalónia függetlenedésére, vagyis merev elzárkózással. E helyett London felhatalmazza a skót parlamentet egy üggyöntő függetlenségi népszavazás kiírására, majd vitába száll, és érveket hoz fel a Királyság integritása mellett. A politikai kultúra kiemelése ebben a kérdésben azért is fontos, mert kodifikált alkotmány hiányában, a politikai rendszert igen nagymértékben a konvenciók irányítják.²² Ez alól a devolúció sem kivétel. Az ugyanis, hogy Westminster megadta a jogot a Skót, Észak-ír, vagy Walesi Parlamenteknek, hogy meghatározott kérdésekben maguk alkossák meg saját szabályait, nem jelenti azt, hogy ugyanazokban a kérdésekben Westminster ne törvénykezhetne az említett autonóm igazgatási egységek helyett.²³ Teoretikusan a parlament szuverenitásának alkotmányos elvéből következik, hogy ezt megtehet-

²⁰ Mind a függetlenségpárti *YES Scotland*, mind az unionista *Better Together* 1,5-1,5 millió fontot költhet majd. A kampányra létrehozott eme ernyőszervezetek mellett (melyeknek főszabály szerint pártok a tagjai), a Bizottság a pártoknak ezen kívül külön pénzlimitet is megszabott, méghozzá úgy, hogy a népszavazás törésvonalain elhelyezkedő aktorok összesen ugyanannyit kapjanak. Ergo az SNP a Zöldekkel együtt 1,49 milliót költhet, míg a Munkáspárt, a Konzervatívok és a Liberál-demokraták együtt 1,43 milliót.

²¹ A Választási Bizottságnak a népszavazással kapcsolatos döntéseiért lásd: <http://www.electoralcommission.org.uk/elections/upcoming-elections-and-referendums/scotland/referendum-on-independence-for-scotland>, letöltve 2013.02.01.

²² A legekleltársabb példa erre a királyi szentesítés intézménye (*royal assent*), mely köztársaságokban az államfői aláírással ekvivalens. A mindenkori monarcha ezen aktusa nélkül egyik jogszabály sem emelkedhet törvényerőre, noha ez a követelmény semmilyen joganyagban nincsen írásosan lefektetve, érvényességét kizárólag a politikai konvenció biztosítja.

²³ Az Egyesült Királyságban leggyakrabban használt kifejezés ezen régiók (így Skócia, Wales és Észak-Írország) leírására a decentralizált igazgatási egység (*devolved administration*), melyet a továbbiakban az autonóm régió, illetve autonóm igazgatási egység kifejezésekkel helyettesítek.

nék, a brit alkotmányosság szempontjából ugyanis Westminster nem lemondott a szuverenitásáról, hanem mindössze úgy döntött, hogy az autonóm régiók parlamentjein keresztül gyakorolja azt.²⁴ A politikai konvenció okán eddig még nem fordult elő, hogy London az autonóm parlamentek helyett és nevében törvénykezett volna, ezek előzetes bejegyzése nélkül, és ilyen eset bekövetkezte a jövőben sem várható.²⁵

Releváns érdekességként ide kívánczok, hogy a skót politikai gondolkodás rendelkezik egy a szuverenitásra vonatkozó szokatlan hagyománnyal. E külön dogmatika szerint a skót nép a szuverenitás mindenkor birtokosa és kizárólagos letéteményese, mely ezen hatalom birtokában elmozdíthatja a királyt, ha az Skócia függetlensége ellenében cselekszik. E koncepciót először az Abroath-i Nyilatkozat (*Declaration of Arbroath*) fektette le Robert the Bruce viszonylatában a skót trón függetlenségének visszaszerzését követően 1320-ban, e hagyomány ugyanakkor máig fennmaradt, és rendre visszatér az aktuál-politikai, vagy akár a jogtudomány diskurzusban is.²⁶

²⁴ Albert Venn Dicey a leggyakrabban hivatkozott brit alkotmányjogász volt az első, aki megállapította "Az Alkotmány Törvénye (*The law of the Constitution*)" című írásában 1885-ben a brit alkotmányos struktúra két vezérlő elvét (ezért is nevezik ezt Diceyánus orthodoxiának – *Diceyan orthodoxy*), nevesül a joguralmat (*Rule of Law*), és a parlament szuverenitását (*Sovereignty of Parliament*). Ez utóbbit mai alkotmányjogászok egy akkurátusabb kifejezéssel, a törvények primátusával (*Supremacy of the Statute*) helyettesítik inkább. Bővebben lásd: Leyland, Peter: *The Constitution of the United Kingdom: a Contextual Analysis*. U.K. Hart: Oxford, 2012.

²⁵ Azon jogszabályt, mely autonóm kompetenciát érint, de Westminster fogadja el az autonóm régiók jóváhagyásával, jogalkotásba való beleegyezésre vonatkozó indítványnak nevezik (*Legislative Consent Motion*). Skócia esetében ezt a mechanizmust Sewel-konvenciónak nevezik. Bővebben lásd: Bowers: *The Sewel Convention*. House of Commons Library Standard Note SN/PC/2084. House of Commons Library: London, 2005.

²⁶ A vezető bírósági ügy a kérdésben a *MacCormick v Lord Advocate* ügy 1953-ból, amikor is John McCormick a Glasgow-i Egyetem Rektora megkérdőjelezte a jogosságát annak, hogy a Királynő II. Erzsébetként aposztrofálja magát. I. Erzsébet ugyanis 1533-1603-ig uralkodott, jóval a politikai Uniót kimondása előtt és csak az angol trónon. Az egész királyságra nézve tehát a monarchát csak az 1707-es egyesülési törvény megsértésével lehet II. Erzsébetként aposztrofálni. Ezzel szemben a korona főügyésze szerint az 1953-as Nemesi Címekről szóló törvény értelmében a Királynő használhatja a romai kettes zámatot. A Bíróság végül ez utóbbi véleménynek adott igazat. Ebben az ügyben hangzott el a skót részről az a sokszor hivatkozott argumentáció miszerint a Brit

A skót köznép preferenciái nemcsak a szuverenitásképben, hanem a skót nacionalizmus karakterisztikájában is döntő szerepet játszanak. A skót nacionalizmust banális nacionalizmusként is emlegetik.²⁷ Erős kulturális, nyelvi háttér hiányában ugyanis sokkal inkább kötődik a területhez, és annak történetéhez köthető identitáselemekhez, a mindennapi szimbólumokhoz, intézményekhez, a gazdasági és szociális élet skót preferenciáihoz, semmint az etnikai-kulturális elemekhez.²⁸ Ennek következtében a skót nacionalizmus nem xenophób, hanem integratív, ha úgy tetszik multikulturális jellegű. Ez egyben megmagyarázza azt is, hogy a függetlenségi diskurzusnak miért nincs emberi jogi dimenziója, értve ez alatt azt, hogy a nagy számú bevándorló-tömegeknek – beleértve ebbe az ír, illetve angol migránsokat is – egy független Skócián belül való integrációjának kérdése nem gerjeszt feszültséget, nem osztja a politikai mezőt, noha ezek száma nagy és a trendek szerint növekszik (lásd az 3. táblázatot a pontos nemzetiségi arányokért). Ennek a dimenzióknak a hiánya ugyanakkor azt is jelenti, hogy a diskurzuson belül marginalizálódik a *gael* illetve a *scots* nyelvek védelmének és terjesztésének kérdése.²⁹ Hovatovább ezen aspektusról a vita során egyáltalán nem esik

Parlament a parlamenti szuverenitás angol elve alapján hozhatna olyan döntést, mely elismeri II. Erzsébetet másodiknak, a parlament korlátlan szuverenitása ugyanakkor olyan megkülönböztetetten angol elv, melynek semmilyen megfelelője nincsen a skót alkotmányjogban. Márpedig ez utóbbit is figyelembe kéne venni, mivel az 1707-es uniós törvénnyel technikailag mind az angol, mind a skót parlament megszűnt és helyettük jött létre a közös brit. Bővebben lásd: Turpin – Tomkins: *British government*, i.m. 223.

²⁷ A banális nacionalizmusról bővebben lásd Keating, Michael: *The Independence of Scotland*, i.m. 8., ill. 41. A Keating által használt fogalom eredetileg Michael Billig társadalomtudóstól származik. Lásd: Billig, Michael: *Banal Nationalism*. London: Sage Publications, 1995.

²⁸ Míg például Wales hivatalosan kétnyelvű (értve ez alatt, hogy a helységnevtáblákat angol mellett walesi-ül is mindenhol feltüntetik), és a walesi nyelv kötelező tantárgy az általános iskolákban, addig Skóciában visszaszorultabb a nyelvi öntudat. A 2001-es népszámlálás tanúsága szerint mindössze 1,16% beszéli a gael nyelvet (forrás: <http://www.scrol.gov.uk/scrol/browser/profile.jsp>), míg Wales-ben ugyanez az arány ugyanezen népszámlálás alapján 20,8% (forrás: [www.welshlanguagecommissioner.org/english/publications list/a statistical overview of the welsh language.pdf](http://www.welshlanguagecommissioner.org/english/publications/list/a%20statistical%20overview%20of%20the%20welsh%20language.pdf)), letöltve 2012.12.17.

²⁹ Az angol és a *gael* mellett a *scots* a harmadik tradicionális nyelve Skóciának. A nyelvészek vitatkoznak rajta, hogy vajon az angolnak egy sajátosan archaikusnak megmaradt

szó. A skót lakosság, s ezáltal a skót nacionalizmus tematikája is, sokkal inkább rezonál a jólétiséghez kapcsolható kérdésekre. Ha ehhez hozzávesszük a jelenlegi gazdasági válságot is, mint egyre tartósabb struktúráját a közéleti diskurzusnak Európa-szerte, nem meglepő, hogy a skót függetlenségi népszavazás is legfőképp az anyagi kérdésekre koncentrálódik (lásd bővebben a harmadik fejezetet).

Az Edinburgh-i Egyezményt számtalan tudósítás olyan kompromisszumként interpretálta, mely mind Westminsternek, mind pedig Holyroodnak elfogadható épp csak a skót embereket hagyta figyelmen kívül.³⁰ A közvélemény-kutatások tanúsága szerint ugyanis többségük jogkörbővítést szeretne az Egyesült Királyságon belül. A devolúció továbbfejlesztésénél sem az „unionista *status quo*”, sem pedig az SNP-s szeparatizmus nem népszerűbb (lásd az 1. ábrát). A skót politikai rendszer szakértője, Michael Keating a skót függetlenségi mozgalom XX. századi dinamikáját a térség GDP adataira vetítve arra a megállapításra jut, hogy a szeparatizmus támogatottsága fordítottan arányos a gazdasági hanyatlással. Minél jobban megy Skóciának gazdaságilag, annál inkább hajlamosak a lakói azt gondolni, hogy egyedül még ennél is sikeresebbek lennének.³¹ Érdemes tehát a lehetséges alternatívákat röviden szemügyre venni.³²

Számos ötlet látott eddig napvilágot, hogyan kellene bővíteni Skócia jogköreit az Egyesült Királyságon belül és noha az Edinburgh-i Egyezmény a politikai diskurzus margójára helyezte ezeket, egy sikertelen kiválási kísérlet esetén valószínűsíthető, hogy a *status quo* megmaradása helyett ezek az elképzelések fognak ismét a politika homlokerébe

válafajáról, vagy egy külön germán nyelvről van-e szó, esetleg szimplán csak a különböző skót dialektusok összefoglaló nevééről. Beszélőinek számáról pontos adat egyelőre nem áll rendelkezésre, a 2011-es népszámlálás volt ugyanis az első, melybe választható nyelvként felvették a *scots*-ot is.

³⁰ A Skót Parlament Edinburgh-ban, a *Holyrood Park* mellett található, melynek jelene Szent kereszt a geal-ben (*haly ruid*). A mai parlament a régi királyi rezidencia, a *Holyrood Palace* közvetlen közelségében fekszik. Ennek köszönhető, hogy a *Holyrood* szó bevett szinonimája a Skót Törvényhozásnak.

³¹ Keating: *The Independence of Scotland*, i.m. 32-34.

³² A különböző koncepciókról használható összefoglaló található: Devo Plus Group: *A stronger Scotland within the UK*. Devo Plus Group: Edinburgh, 2012, 6.

kerülni. Ez egyben lehetőség lesz ezen elképzelések finomhangolására is, jelen állapotukban ugyanis ezek többnyire homályos jelszavak, amik mögött sem tömeg, sem párt-támogatás nincsen. A két legtöbbet emlegetett alternatíva a mérsékelt *devo plus* (*devolution plus* – plusz devolúció), valamint az „ambiciózusabb” *devo max.* (*devolution maximus* – maximális devolúció). A Devo Plus Csoport három jelentésben közölte elképzeléseit. Ezek közül az első jelentés alapproblémája az, hogyan lehetne Skócia adókosarát úgy optimalizálni, hogy közben kikerülhető legyen az adósságállomány növekedése, melyet a szerzők a teljes fiskális autonómia szükségszerű velejárójaként, vagy legalábbis potenciális veszélyeként kezelnek. Javaslatuk egy komplex, lépcsőzetes rendszerben képzelet el a különböző adónemek feletti joghatóság átvételét.³³ A feltételezések szerint ezzel, a Skót Parlament erősebbé válna, mert anyagi téren önállóbb lenne, kevésbé függne London juttatásaitól, továbbá felelősebb is volna, amennyiben sokkal nagyobb mértékben lenne lehetősége saját közkiadásait saját maga által beszédett adókból finanszírozni. A második jelentés azzal foglalkozik, milyen mértékben diszponáljon a jóléti/ellátó rendszer felett Skócia, ahhoz, hogy megfelelően tudja gyakorlatba ültetni saját, az Egyesült Királyság egészétől olykor eltérő szociális preferenciáit.³⁴ A harmadik jelentés pedig leírja az előfeltételeit annak, hogy a *devo plus* javaslatok a brit parlament következő, 2015–2020 közötti ciklusában végrehajthatóak legyenek.³⁵ A *devo max* opció ezzel szemben teljes fiskális autonómiát irányoz elő Skóciának, a jelenleginél szélesebb körű hitelfelvételi kompetenciák mellett. Holyrood tehát maga felelne a legtöbb, vagy épp minden bevételének beszédéséért, melyből aztán a vonatkozó részt továbbítaná Londonnak, hogy a brit kormány abból finanszírozza a Skóciában még meglévő kompetenciái gyakorlásának költségeit. A monetáris politika ugyanakkor továbbra is az Egyesült Királyság egészének kompetenciája maradna. A nyilvánvaló hasonlatosság okán ezt az opciót szokás „baszk modell”-ként is emleget-

³³ Részletesen lásd: Devo Plus Group: *A stronger Scotland*, i.m. 9.

³⁴ Devo Plus Group: *Improving social outcomes in Scotland*. Devo Plus Group: Edinburgh, 2012, 35-38.

³⁵ Devo Plus Group: *A New Union*. Devo Plus Group: Edinburgh, 2012.

ni. A leghomályosabb variáns az ún. *indy lite* (*independence lite* – enyhített függetlenség), már csak azért is, mert nem világos, hogy ez miben térne el attól, amit Alex Salmondék függetlenségként kommunikálnak. Az *indy lite* abban több a *devo maxnál*, hogy lényegében Skócia és az Egyesült Királyság többi részének (*rest of the UK*, a továbbiakban *rUK*) konföderációjává változtatná az országot, a teljes függetlenségtől (*full indy*) viszont attól kevesebb, hogy nem volna külön államfője, sem önálló fizetőeszköze Skóciának.³⁶

A jelenleg működő rendszer módosítását a skót devolúciót vizsgáló ún. Calman-bizottság (*Commission on Scottish Devolution – Calman Commission*) által tett jelentésre alapozva készítette el a brit törvényhozás.³⁷ E módosítások azt a célt szolgálnák, hogy Skócia nagyobb mértékben legyen felelős azon összegek begyűjtéséért melyből közkiadásait finanszírozza. Ennek megfelelően a törvény 2015 áprilisától a skót hatóságok felelősségévé teszik 4 kisebb adónak, valamint illetéknek a begyűjtését.³⁸ Ezek az alábbiak: föld adás-vételi illeték (*stamp duty land tax*), adalékanyag illeték (homok, kő és zúzott kavics, vagyis építőipari alapanyagok után fizetett) illeték (*aggregates levy*), hulladéklerakási adó (*landfill tax*), légiutas adó (10 tonnánál nehezebb terhet vagy 20-nál több utast szállító repülőjáratokra vonatkoztatva) (*air passenger duty*). A Calman-bizottság javaslata lehetővé teszi ezek mellett további adónemek átvételét is.³⁹ Szintén 2015 áprilisától fog Skócia hitelfelvételi kompetenciákat kapni.⁴⁰ Ez

³⁶ Az Egyesült Királyság federalizálásának perspektívájáról és kihívásairól figyelemreméltó összefoglalást közöl: Keating: *The Independence of Scotland*, i.m. 143-177.

³⁷ Lásd: Calman Commission on Scottish Devolution: *Serving Scotland Better: Scotland and the United Kingdom in the 21st Century*. Calman Commission on Scottish Devolution: London, 2009. Skóciának az Egyesült Királyságon belüli jövőjéről szóló elképzelésekért lásd még: HM Government: *Scotland's Future in the United Kingdom – Building on Ten Years of Scottish Devolution*. London: HMSO, Cmnd. 7738, 2009, valamint: HM Government: *Scotland's Constitutional Future*. London: HMSO, Cmnd. 8203, 2012.

³⁸ A törvény által előírt különböző pénzügyi rendelkezések eltérő hatálybalépési dátumait összefoglaló táblázatért lásd: *Joint Exchequer Committee meeting report 2011.09.27*, 9., forrás: http://www.scottish.parliament.uk/S4_PublicAuditCommittee/Meeting%20Papers/Joint_Exchequer.pdf. letöltve 2013.05.23.

³⁹ Scotland Act 2012, Section 80A.

⁴⁰ Scotland Act 2012, Section 32.

egyben egy új indikátort is fog jelenteni Skócia gazdasági életképességének megítéléséhez, a hitelminősítőktől ugyanis nem idegen, hogy szubállami entitásokhoz is külön adóbsorolást társítanak.⁴¹ 2016 áprilisától lép életbe ezen felül a személyi jövedelemadónak az ún. *skót kulcsa*.⁴² Ez annyit jelent, hogy London minden fontnyi személyi jövedelemadóból 10 penny beszedéséről lemond, majd párhuzamosan ezzel megadja a hatalmat Holyroodnak, hogy az így kieső összeg pótlásának mértékéről maga döntsön. Amennyiben a skót vezetés változatlan mennyiségű SZJA-t óhajt beszédni, úgy épp akkora kulcsot fog megállapítani, ami a kieső összeget visszapótolja, amennyiben növelni vagy csökkenteni akarja ezt a lakossági terhet, úgy eltérő kulcsot fog megszabni. Ezzel a kompetenciával Edinburgh jelenleg is rendelkezik 3 penny erejéig, azonban mindeddig nem használta ki ezt a lehetőséget.⁴³ A proaktivitás kieszközlése végett így az az összeg, mely az átadott adónemekből, illetve a be nem szedett SZJA-ból fog származni, levonásra kerül majd a tömb- támogatás összegéből.⁴⁴

3. Pénzügyek

Noha messze a pénzügyek képezik a skót függetlenségi szavazás legforróbb pontját, ez egyben az egyik legbizonytalanabb pont is. A jelenleg működő rendszer kereteinek felvázolásával érthetővé válik, miért.

⁴¹ A Dél-Tiroli autonóm tartomány kormánya előszeretettel hivatkozik a hitelminősítők ezen adataira, melyek klasszissokkal jobb kategóriába helyezik őket az olasz állam egészénél. Bővebben lásd: Dabis, Attila: Dél-Tirol autonómia-statútuma. In: *Magyar Kisebbség*, 2012. 3–4. szám, 43-95.

⁴² Bővebben: *HM Revenue & Custom: Clarifying the Scope of the Scottish Rate of Income Tax. Technical Note, HMRC: London, 2012.*

⁴³ Scotland Act 1998, Part IV, ss 73-80.

⁴⁴ Skócia függetlenné válásának, vagy épp további devolúciójának fiskális oldalával foglalkozik: Mullen, Tom: *Devolution in Scotland: Increasing Autonomy?* In: *17 European Public Law, Issue 3*. 2011, 399–414, továbbá: Johnson, Paul – Phillips, David: *Scottish independence: the fiscal context*. IFS Briefing Note BN135. The Institute for Fiscal Studies: London, 2012, valamint: Scottish Government: *Fiscal Autonomy in Scotland: The Case for Change and Options for Reform*. Scottish Government: Edinburgh, 2009.

Az Egyesült Királyság kiadásai területileg beazonosítható (*territorially identifiable*), valamint területileg be nem azonosítható költségekre (*territorially non-identifiable*) vannak osztva.⁴⁵ A skóciai közkiadások túlnyomó többsége az előbbi kategóriába tartozik, egészen pontosan 52,6 milliárd font sterling a 2010/11-es évben a teljes 63,8 milliárdos költségvetésből (lásd a 4. táblázatot). Míg a területileg be nem azonosítható kiadásokért – mint például a védelmi, vagy külügyi kiadásokért – az Egyesült Királyság kormánya a felelős, addig a beazonosítható kiadásokat főszabály szerint a Skót kormány (20,4 milliárd £) illetve Skócia önkormányzatai (15,5 milliárd £) eszközlik ki.⁴⁶ Ez alól a nyugdíj illetve társadalombiztosítási kifizetések képeznek kivételt (16,6 milliárd £), ezek ugyanis bármennyire jól behatárolhatóak területileg, kifizetésüket a brit kormányzati intézmények végzik. Ha a nyugdíjak és társadalombiztosítási összegek mellett az önkormányzatok saját, független bevételein alapuló kiadásait is levonjuk a területileg beazonosítható költségekből, akkor a fennmaradó összeget két alapkategóriára bonthatjuk: DEL-re és AME-re. A DEL (*Departmental Expenditure Limit* – hivatali kiadási limit) kategóriába tartozik minden olyan kiadás, mely több évre előre jól kiszámítható, így például az oktatási, vagy egészségügyi kiadások, míg az AME (*Annually Managed Expenditure* – évente kezelt kiadás) kategóriában vannak azon tételek, melyek a jobban kitettek a gazdasági környezetüknek és ezáltal kevésbé alkalmasak arra, hogy mértéküket több évre előre meghatározzák. Ilyen például a munkanélküli segély, melynek mértéke nyilván elsősorban a munkanélküliek számának alakulásától függ, ami adott esetben szélsőséges ingadozást is mutathat évről évre.

⁴⁵ Annak eldöntése, hogy adott kiadás mely kategóriába tartozik annak a meghatározásával történik, hogy az adott kifizetésből ki az aki profitál. A pontos metodológiáért lásd: *HM Treasury: Funding the Scottish Parliament, National Assembly for Wales and Northern Ireland Assembly: A statement of funding policy*. London: The Stationery Office, 2010, valamint: *Scottish Government: Government Expenditure and Revenue in Scotland (GERS) 2010-2011*. Scottish government and National statistics: Edinburgh, 2012.

⁴⁶ A skót önkormányzatok anyagi forrásai legnagyobb részt a skót kormánytól származnak (nagyjából 70%-a a teljes bevételeiknek), míg további 30%-ot maguk szednek be adó-jellegű (a primer tétel ezek között az ún. tanácsi adó, *council tax*, melyet az ingatlanokra vetnek ki), vagy nem adó-jellegű bevételek formájában (ingatlanok értékesítése-, bérlése, illetékek, büntetések).

E két halmaz közül a DEL a fontosabb, ide tartozik ugyanis a területileg beazonosítható költségek csaknem 60%-a, valamint a teljes költségvetés majdnem fele. Az az összeg, amit ma Skócia DEL formájában, tömb-juttatásként (*block grant*) megkap, egy törzsösszegeből (*historical baseline*), valamint egy növekményből (*increment*) tevődik össze, melynek mértékét az ún. Barnett-formula alapján számolják ki.⁴⁷ Noha furcsa lehet, hogy egy autonóm közigazgatási egységnek juttatott költségvetési támogatást London „hivatali kiadásként” könyvel el, ennek megvannak a maga történelmi okai.

A Barnett-formulán alapuló finanszírozási rendszer elindításakor 1978-ban a törzsösszeg eredetileg abból az összegből állt, melyet az akkori Skót Iroda kapott funkciói finanszírozására. A Skót Iroda egy brit kormányzati hivatal volt (köznapin néven egy *Whitehall-department*) Londonban. A devolúciós folyamattal lényegében ennek a hivatalnak a kompetenciáit kezdte Edinburgh átvenni, amikor a Skót Parlamentet 1999-ben ismét felállították.⁴⁸ Ez a törzsösszeg azóta sem változott, arányos, vagy igazságos mivolta nem lett felülvizsgálva egyszer sem, ahogy a korrigálására szolgáló Barnett-formula hatékonysága sem, noha azt maga a kitaláló Lord Joel Barnett is ideiglenesnek szánta. Ami a növekményt illeti, azt a Barnett-formula három faktor alapján állapítja meg. Az első az egyes összetevő országok (*constituent countries*), így Anglia, Skócia, Wales és Észak-Írország populációjának az Egyesült Királyságon belüli aránya, viszonyítási alapként a legnagyobb komponenst, Angliát téve meg. A második, hogy az autonóm régióknak a költségvetési kiadásai milyen mértékben hasonlíthatóak össze Anglia hasonló kiadási tételeivel. A harmadik pedig ezen összehasonlítható tételekben előirányzott változtatások Anglia számára. Ennek a három változónak a szorzata adja aztán meg a növekmény mértékét. Egy példával megvilágítva a rendszer gyakorlati működését: tegyük fel hogy Skócia oktatási kiadásait 100%-ban összehasonlítható tételnek minősíti az Egyesült Királyság Kincstára az Angliai oktatási kiadá-

⁴⁷ Ugyanezt a formulát használják Wales, valamint Észak-Írország esetében is

⁴⁸ Skóciának a devolúciós megállapodást megelőző kompetenciái taglálásáért lásd: Kellas, James G.: *The Scottish political system*. Cambridge University Press: Cambridge, 1984, valamint: *Scottish Office: Scotland's Parliament*. White Paper. The Scottish Office: London, 1997.

sokkal (mintahogy tette ezt a 2010/11-es Kiadási Szemlében).⁴⁹ Tekintve, hogy Skócia lakossága jelenleg 8.4%-át teszi ki az országnak,⁵⁰ így ha az oktatási kiadások Anglia számára előirányzott összege 3 milliárd font sterlinggel növekszik, úgy a Skóciának juttatott támogatás, ennek 8,4%-ával, vagyis 252 millióval lesz magasabb (3 mrd. x 0,084 x 1). Elvonás esetén pedig értelemszerűen ugyanennyivel lesz kevesebb.⁵¹ Kisebb mértékű növekedést generálna az egészségügyi kiadásokban bekövetkezett változás, amennyiben ez (legalábbis 2010/11-ben) csak 99,1%-ban volt összehasonlítható Anglia és Skócia között.⁵² Ismét 3 milliárdos angliai növekedéssel kalkulálva ez így már „csak” 249,732 millió font nagyságú változást jelentene Skócia számára (3 mrd. x 0,084 x 0,991). Ezeket a számításokat a költségvetési források elköltéséért felelős minden állami hivatal tervezett kiadásain elvégzik. Az így kapott növekmény-egységek adják végül ki azt a végső mértéket, amivel a tömb-támogatás összege növekszik. Az adott folyó év törzsszege, valamint teljes növekmény-állománya fogja aztán kitenni a következő év törzsszegét. A végösszeg nincs felcímkézve (*non-ring-fenced grant*), ergo az egyes autonóm adminisztrációk arra költ-hetnék amire akarják, a gyakorlat nagy fokú konformitást mutat a kiadások allokálásánál az Angliában tapasztalható mintával. Ez abból is adódik, hogy egy esetlegesen eltérő irányvonal gyakorlatba ültetéséhez nincsenek meg az adópolitikához kapcsolódó joghatóságuk. Az eltérő preferenciák okán ez akár kellemetlenségeket is hordozhat magában. Ha például Westminster különböző közszolgáltatások díjának növelésével/bevezetésével (pl. egyetemi tandíj) akarja a költségvetési egyensúlyt javítani, és a skót vezetés ezt eltérő prioritásai okán nem akarja követni, úgy kénytelen más társadalmi alrendszer finanszírozásán változtatni a kieső tétel pótlása ér-

⁴⁹ A brit kormány a 3 évente közölt Kiadási Szemlében (*Spending review*) fekteti le a közpénzek elköltésének irányvonalait.

⁵⁰ Scottish Government: *Government Expenditure*, i.m. 23.

⁵¹ Ilyen ún. konzekvenciális kifizetésre (*consequential payment*) ugyanakkor nem kerül sor, ha az Egyesült Királyság Kincstára egy kiadást országosnak minősít. A Londoni Olimpia szervezésével kapcsolatos költségek például ebbe a kategóriába tartoztak.

⁵² Az egyes költségvetési tételek összehasonlíthatóságáról, valamint az összehasonlíthatóság mértékéről az Egyesült Királyság kincstára eseti jelleggel dönt. A 2010/11-es arányokért lásd: *HM Treasury: Funding the Scottish Parliament*, i.m. 15.

dekében. Szintén problematikus, hogy ha a brit kormány privatizációra szánja el magát, magánosított szolgáltatás vagy vállalat ugyanis nem fog a továbbiakban konzekvenciális kifizetéseket generálni.⁵³

A legfontosabb következménye a fentebb taglalt finanszírozási struktúrának, hogy az a pénzügyi keret, amivel az egyes autonóm igazgatási egységek évente gazdálkodnak, nem áll semmiféle korrelációban ezek tényleges gazdasági teljesítményével. Míg más területi autonómiák esetében bevett megoldás, hogy az adott terület gazdasági autonómiáját az állami újraelosztó-rendszer alól való emancipálással teremtik meg – pontos tükörképet adva ezzel a régió tényleges gazdasági teljesítőképeségének –, addig az Egyesült Királyság devolúciós folyamatában a közpénzek elosztásának teljesítmény alapú szemléletének nyomát sem lehet találni.⁵⁴ Így fordulhat elő az, hogy a területileg beazonosítható közkiadások egy főre eső összege magasabb az autonóm régiókban, mint az Egyesült Királyság gazdasági teljesítményének túlnyomó többségét generáló Angliában.⁵⁵ Ez a finanszírozási rendszer arra ösztönzi az autonóm régiókat, hogy valós gazdasági lehetőségeiket figyelmen kívül hagyó, költségigényes intézkedéseket vezessenek be. Skóciában is találunk ilyen szép számmal. A 2000/2001-es tanévtől kezdődően a Skót Parlament bevezette az ingyenes egyetemi oktatást a skóciai lakóhellyel rendelkező diákok, valamint az EU tagországokban honos diákok számára. Az Egyesült Királyság más területéről származó hallgatók ugyanakkor

⁵³ A Vízművek privatizálva vannak Angliában és Walesben, de továbbra is közösségi tulajdon Skóciában.

⁵⁴ Dél-Tirol, a területéről beszedett valamennyi adó 90%-a felett diszponál (kivétel az ÁFA, aminek 70%-át valamint az elektromosáram-felhasználás után fizetett adót, melynek 100%-át kapják vissza az olasz adóhatóságtól, mely felelős az adók beszedéséért). Baszkföld saját adóhatósággal rendelkezik, mely maga szedi be az autonóm területről az adókat, hogy aztán továbbítsa a központi állam felé azt az előre meghatározott összeget (az ún. Baszk Gazdasági Egyezmény nyomán ez jelenleg a baszk büdzsé 6.24%-a), melyből az állam finanszírozza a Baszkföldön gyakorolt kompetenciáinak kiadásait.

⁵⁵ Ezen adatok kétségesé teszik azt az elméletet, miszerint az Egyesült Királyság jelenlegi finanszírozási struktúrája fiskális konvergenciát hoz létre, azonos pályagörbe leírására készítetve az egy főre eső közkiadások növekedési ütemét. Ezt a hatást nevezik Barnett-présnek (*Barnett squeeze*).

kötelesek átlag 9000 font nagyságú tandíjat fizetni.⁵⁶ 2011 óta a skóciai polgárok ingyen juthatnak hozzá a vényköteles gyógyszerekhez.⁵⁷ Ennek költsége a bevezetés első évében 57 millió font volt.⁵⁸ Skóciában az ingyenes szolgáltatások közé tartozik az idősgondozás függetlenül attól, hogy idősotthonokban, kórházakban, vagy épp a beteg saját otthonában történik az ellátás igénybevétele. Egyedül ez utóbbi kategóriába tartozók száma 150%-al növekedett az ingyenes gondozás 2002-es bevezetése óta, 342 millió font sterlingnyi terhet róva a skót költségvetésre.⁵⁹ 2006 óta térítésmentes a buszszolgáltatás a 60 év feletti skóciai polgároknak, valamint számtalan fogyatékkal élőknek.⁶⁰ Ennek a finanszírozása csaknem 200 millió fontot vesz igénybe és költsége évről-évre nő.⁶¹

A pénzügyi rendszer reformjára vonatkozó eddigi legátfogóbb javaslatot a Lordok Háza egy albizottsága dolgozta ki. Ebben sem találunk azonban semmi olyasmit, ami a meritokrácia irányba szeretné elvinni a fiskális rendszert. E bizottságnak elsősorban az volt a problémája, hogy az egyes régiók eltérő relatív szükségleteire nincs tekintettel a jelenlegi finanszírozási rendszer. Javaslatuk ezért a rendszernek egy rászorultság alapú korrigációja volt, melynek végrehajtását az alábbi nyolc indikátor figyelembe vételével javasolják véghezvinni:

- i) 5 év alatti gyermekek régióon belüli száma;
- ii) 5 és 16 év közötti gyermekek száma;

⁵⁶ többen úgy igyekeznek ez alól kibújni, hogy ír felmenőikre hivatkozva könnyített honosítási eljárás keretében megszerzik Írország állampolgárságát is a brit mellé, majd EU-s polgárként iratkoznak be a skót egyetemekre

⁵⁷ Ennek a bevezetésével Anglia maradt az egyetlen terület az országon belül, mely nem biztosít ingyen vényköteles gyógyszereket a polgárainak, ezt a rendelkezést ugyanis korábban mind Wales, mind Észak-Írország bevezette már.

⁵⁸ Forrás: <http://www.bbc.co.uk/news/uk-12928485>, letöltve 2012.12.19.

⁵⁹ Forrás: <http://www.bbc.co.uk/news/uk-scotland-19398213>, letöltve: 2012.12.19.

⁶⁰ Az ún. Nemzeti Utazási Kedvezményrendszer (*National Concessionary Travel Scheme*) által kedvezményezettnek teljes körűért, valamint további információkért lásd: <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/20090215180949/http://mobile.transportscotland.gov.uk/public-transport/concessionary-travel/who-qualifies>, letöltve: 2012.12.19.

⁶¹ Audit Scotland: *Scotland's public finances – Addressing the challenges*. Audit Scotland: Edinburgh, 2011, 11., forrás: http://www.audit-scotland.gov.uk/docs/central/2010/nr_101007_concessionary_travel.pdf, letöltve: 2012.12.19.

- iii) 65 év feletti felnőttek száma;
- iv) szegénységben élő gyermek száma;
- v) háztartások egy főre jutó bevétele;
- vi) halálozási arány;
- vii) munkát korlátozó fogyatékosok aránya;
- viii) munkanélküliség.⁶²

Ez a módosítási javaslat tehát továbbra is fiskálisan egységes brit rendszerben gondolkodik. Hovatovább egy olyan mechanizmus, mely az eltérő rászorultsági faktorok alapján kedvezményezi az egyes autonóm régiókat az állami újraelosztás során, alkalmas lehet arra, hogy közelebb vonja az egységes brit államhoz az egyes tagokat. A skót „banális nacionalizmus” már említett karakterisztikájából adódóan ugyanis a jóléti államban és a szociális állampolgárságban bekövetkező változások nem csak a politikai preferenciákban, de az identitásban is visszhangra lelnek.

Ehelyütt kell utalni a függetlenségi vita anyagi aspektusának talán legfontosabb kérdésére az északi-tengeri kontinentális talapzatban rejlő fosszilis energiaforrások elosztására. A szárazföldi határok Skócia és Anglia között egyértelműek, ezek a nemzetközi jogban általánosan elfogadott *uti possidetis* elve alapján a jövőben sem fogják vita tárgyát képezni.⁶³ A tengeri határok megállapítására azonban más gyakorlata van a nemzetközi jogban. A tengeri határok megszabása az 1958. évi, valamint 1982. évi tengerjogi egyezményeknek megfelelően az egyenlő távolság elve (*equidistance*) alapján történik (ennek Skóciára való alkalmazását lásd az 1. ábrán). Ennek értelmében egy adott tengerszakasz határát, külön megállapodás hiányában az a középvonal fogja képezni, mely a szóban forgó államok partvonalaitól egyenlő távolságra helyezkedik el. Az

⁶² Bővebben lásd: House of Lords Select Committee on the Barnett Formula: *The Barnett Formula*, First Report of Session 2008-09, HL Paper 139, House of Lords: London, 2009, 39-45.

⁶³ Az *uti possidetis* (latinul: „ahogy éppen birtokoljátok”) elve szerint egy újonnan létrejött állam határai meg kell egyezzenek a függetlenség előtti pillanatban létező határokkal. Ez az elv főszabály szerint a dél-amerikai, valamint az afrikai gyarmatbirodalmak felbomlásakor került alkalmazásra a területszerző háborúk megelőzése érdekében. Ugyanez az elv érvényesült azonban a Szovjetunió valamint Jugoszlávia esetében is később (ez utóbbinál az ún. Badinter-bizottságon keresztül). Bővebben lásd: Shaw, Malcolm N.: *Nemzetközi jog*. Complex: Budapest, 2008, 408-412.

így létrejövő határvonalak mindazonáltal korrigálhatóak az eseti jellegű különleges körülmények figyelembe vételével a delimitáció méltányosságának megőrzése érdekében.⁶⁴ A kontinentális talapzat delimitációja annál is inkább beletartozik a potenciálisan elhúzódó konfliktuspontok sorába, mivel a talapzatban rejlő fosszilis energia becsült értéke elérheti az 1 billió fontot.⁶⁵ Az SNP érvelése alapján egy független Skócia nem venne át semennyit az Egyesült Királyság államadosságából, mivel az északi-tengeri olajlelőhelyekből származó bevétel korábbi, egyenlőtlen elosztásával ők már bőven kivették a részüket ezen teher vállalásából. Az olajbevételek azért is kiemelten fontosak, mert a skót kormány ezzel példálózik valahányszor egy független skót gazdaság életképességét próbálja demonstrálni. A Skót Kormány minden évben kiadja az ún. Government Expenditure and Revenues Scotland – GERS jelentéseket Skócia adóbevételeiről, valamint a közkiadások mértékéről. Ebben már jó ideje az alábbi adatokat teszik közzé: Skócia deficitje a jelenlegi kompetenciák mellett, illetve deficit az északi-tengeri olajbevételek beszámítása esetén, két külön módszerrel mérve. Az egyik megközelítés azt méri, mekkora lenne a bevétel nagysága, ha fejenként osztanák el az olajbevételeket az Egyesült Királyság lakossága között, a másik pedig azt, mekkora lenne ez az összeg, ha a földrajzi arányosság nemzetközi jogból ismert elve szerint történne meg a tengeri határok és ezzel a bevételek megszabása. Az így kiszámított értékeknek a függetlenségi vitában betöltött jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni. Ugyanis míg a jelenlegi kompetenciák mellett Skóciának nettó 14,3 milliárdos költségvetési hiánya van, ami 12%-át teszi ki a skót büdzsének, addig a lakosságárányosan elosztott olajbevételekkel ez az arány 13,6 milliárdra csökken (11,2%), a földrajzi terület arányában elosztott bevételekkel pedig 6,3 milliárdra esik (4,4%).⁶⁶ Ezen kimutatás alapján tehát Skóciának anyagi szem-

⁶⁴ A vezető jogesetek közül kiemelendő precedens a Quatar v. Bahrein ügy, valamint a Németország, másrésről Hollandia és Dánia közt felmerülő ún. Északi-tengeri kontinentális talapzat ügy. Bővebben: Shaw, Malcolm N.: *Nemzetközi jog, i.m.* 480-491.

⁶⁵ Forrás: Crawford, Stuart – Marsh, Richard: *A' the Blue Bonnets: Defending an independent Scotland*. Report from the Royal United Services Institute (RUSI): London, 2012, 3.

⁶⁶ Scottish government: *Government Expenditure, i.m.* 6.

pontból jobban megéri függetlenné válni, mint megmaradni az Egyesült Királyság tagjának.⁶⁷

4. Nemzetközi kapcsolatok

A függetlenségi népszavazás nemzetközi aspektusai közül egyértelműen az Európai Unió tagság kérdése a legforróbb téma.⁶⁸ Vajon egy független Skócia automatikusan tagságot nyerne, vagy újra kellene csatlakoznia az Unióhoz? A sokszor emlegetett grönlandi példa nem iránymutató ebben a kérdésben. Ugyanis míg Grönland nem óhajtotta EU tagságát megőrizni, és ezért 1985-ben népszavazást tartott a kilépésről, addig Skócia csak az Egyesült Királyságnak nem óhajt tagja lenni, az EU-nak viszont igen, lehetőség szerint a jelenlegi opt-out-ok megtartása mellett.⁶⁹ Ez utóbbi kulcsfontosságú tényező, abban ugyanis senki nem kételkedik, hogy Skócia rendelkezik azokkal az attribútumokkal, melyek a csatlakozáshoz szükségesek, az igaz kérdés tehát az, hogy milyen feltételekkel lenne egy független Skócia tagja az EU-nak? A csatlakozás mai feltételei egyértelműen mások, mint 1973-ban voltak, amikor az Egyesült Királyság tagja lett az akkori Európai Gazdasági Közösségnek. „Korai” tagsága révén a brit állam számtalan opt-out-ot tudott magának kiharcolni az EU jelenlegi arculatát meghatározó szerződések megkötésének folyamatában. Legfontosabb ezek közül a Schengeni Egyezmény, valamint a Maastrichti Szerződés alól való opt-out, melynek következtében az Egyesült Királyság továbbra is fenntartja határai ellenőrzésének,

⁶⁷ Fontos megemlíteni, hogy a GERS-jelentés bevételi oldal nagymértékben feltételezéseken alapszik. Az Egyesült Királyság ugyanis fiskális szempontból továbbra is Európa centralizáltabb országai közé tartozik, ennek megfelelően az adóösszegek tényleges beszedéséért felelős Brit Adóhivatal (*Her Majesty's Revenue & Customs – HMRC*) nem regisztrálja külön, hogy melyik autonóm területéről mennyit szed be adók formájában.

⁶⁸ Skócia és az EU kapcsolatának különféle alternatíváiról összefoglalót közöl: Scott, Andrew – O'Donnell, Rory – Sverdrup, Ulf – Archer, Toby: *Scotland in Europe*. The David Hume Institute: Edinburgh, 2010, valamint: Furby, Daniel: *In Depth: Scottish Independence and EU Accession*. Business For Europe: London, 2012.

⁶⁹ Az opt-out, az Unió közösségi jog valamely rendelkezése alóli kivételt jelent.

illetve adott esetben a személyek szabad mozgása korlátozásának jogát, valamint fizetőeszközeként a nemzeti valutáját a font sterlinget. Azon államoknak, amelyek 2004-et követően csatlakoztak, illetve a jövőben óhajtának csatlakozni, a közösségi jognak (*acquis communautaire*) a csatlakozáskor hatályos teljes szerkezetét el kell fogadniuk. Amennyiben tehát Skóciának újra kellene csatlakoznia az EU-hoz, az elviekben megszüntetné az SNP függetlenségi víziójának egyik sarokkövét, a fizetőeszköz változatlanságát. Az euró bevezetése komoly változást hozhatna a kereskedelmi orientációban. Skócia már csak geoökonómiai pozícióját tekintve is főszabály szerint a brit nemzetközösség és az angolszász világ felé pozícionált kereskedelmi portfóliójában. Az Euró bevezetésével ugyanakkor Skócia számára vám- és árfolyamkockázat jönne létre épp az Egyesült Királysággal szemben, melynek irányába jelenlegi exportjának 62%-a irányul, 54%-nyi import mellett.⁷⁰ Fontos megemlíteni mindazonáltal, hogy az euró bevezetésének kieszközlésére az Európai Unió intézményrendszerének semmilyen jogi kényszerítőeszköz nem áll a rendelkezésére. Még ha a maastrichti kritériumok számonkérésére elérhetőek is olyan lehetőségek, mint például a túlzott deficit-eljárás, ha egy tagállam teljesíti is az összes konvergencia-kritériumot, akkor még mindig ott van az a követelmény, hogy az ún. európai árfolyam-mechanizmuson belül két évig az euróhoz kössék saját valutájukat, így ellenőrizve annak stabilitását. Ebbe a folyamatba pedig egyik tagállamot sincs joghatósága az EU-nak akarata ellenére belekényszeríteni. Az rUK-val való gazdasági kapcsolatokat tovább nehezítheti, ha valamilyen formában határellenőrzést kellene a skót-angol határszakaszon felállítani. Márpedig hipotetikusán ez történné, ha egy független Skócia nem tarthatja meg az Egyesült Királyság révén jelenleg birtokolt opt-out-ot a Schengen- övezetből. Az SNP álláspontja szerint ez a forgatókönyv elkerülhető. Életszerűtlennek tartják ugyanis azt gondolni, hogy a függetlenség kiáltását követően az EU már létező jogokat, és kötelezettségeket fog elvenni skót polgároktól, valamint más tagállamok azon polgáraitól, akik

⁷⁰ Forrás: Keating: *The Independence of Scotland*, i.m. 113.

ezen jogokat Skócia viszonylatában gyakorolják.⁷¹ Tekintve pedig, hogy a Szerződések semmit sem mondanak arról, mi a követendő procedúra egy tagállamból való kiválás esetén, így az Európai Bizottság pragmatikus álláspontot fog képviselni a kérdésben.⁷² Ergo: „benntartja” Skóciát az EU-ban, és a tagsági feltételek esetleges újratárgyalása az EU-n belülről, a tagság folytonosságának megőrzése mellett fog lezajlani. Ezt a fajta érvelést erősíteni látszik az Európai Unióról Szóló Szerződés (EUSZ) 50. cikke. Ez közvetlenül nem szolgáltat ugyan üggyöntő passzusokat – amennyiben ugyanis arról rendelkezik, mi a teendő, ha valamely tagállam ki akar lépni az EU-ból –, közvetetten azonban mégis releváns lehet. E cikk értelmében, az EU-ból való kilépést elhatározó államnak megállapodást kell kötnie az Európai Tanáccsal. A kilépésről rendelkező megállapodás hatálybalépésének időpontjától, illetve ennek hiányában a kilépés bejelentésétől számított két év elteltével, a Szerződések az érintett államra többé nem alkalmazhatók. E rendelkezés tehát legalább két éves tranzitperiódust tart indokoltnak a kiválás levezénylésére, mely akár meg is hosszabbítható, és melynek keretében a jogok és kötelezettségek bonyolult rendszerét csak fokozatosan lehet megszüntetni. Ez a fajta szellemiség pedig akkor is mérvadó lehet, amikor olyan területre téved az Unió amelyet a Szerződések *expressis verbis* nem szabályoznak.

Mindezek ellenére az Európai Unió fő tisztségviselőinek eddigi nyilatkozatai nem implikálnak pozitív viszonyulást a skót szecesszióhoz. José Manuel Barroso, az Európai Bizottság elnöke 2012 szeptemberében, azt mondta egy BBC-nek adott interjúban, hogy az EU tagságnak megvan a maga nemzetközi jogi procedúrája, mely szerint minden új államnak tagságért kell folyamodnia, s erről a kérelemről aztán az összes tagállamnak szavaznia kell.⁷³ Ezt az állítását aztán 2012 decembe-

⁷¹ Értve ez alatt Skócia minden, idegen állampolgársággal rendelkező Erasmus hallgatóját, ott dolgozó vendégmunkását, vagy épp felségvizein hajózó halászait.

⁷² Szerződések alatt értsd az Unió közösségi jog 2 alapvető szerződését, vagyis az Európai Unióról Szóló Szerződést, valamint az Európai Unió Működéséről Szóló Szerződést (ezek alkotják az EU kvázi alkotmányát).

⁷³ Forrás: <http://www.bbc.co.uk/news/uk-scotland-scotland-politics-19567650>, letöltve 2013. 02.03.

rében kibővítette.⁷⁴ Eszerint egy tagállamból kiszakadó új államnak újra kellene tárgyalnia a csatlakozás feltételeit, míg az állam, amelyből ez a terület kiszakadt változatlan feltételekkel folytatná a tagságát. Herman Van Rompuy, Európai Tanács *elnöke* 2011 júniusában úgy fogalmazott, a szeparatizmus egy szó a múltból, amiből a ma világában senki nem nyer semmit, tudni illik a jelen legfontosabb problémái (mint a pénzügyi válság, vagy a klímaváltozás) globálisak, így megoldásukhoz egyesíteni kell az erőket. A jövő szava tehát az Unió.⁷⁵ Sem az Unió intézményrendszerének vezetői, sem pedig a tagállamok nem érdekeltek abban, hogy automatikus EU tagsággal bátorítsanak más szakadár régiókat, így elsősorban Katalóniát, Baszkföldet, vagy épp a belga „részeket”, Flandriát és Vallóniát. Míg a tagállamok saját területi egységüket féltik, addig az uniós intézményrendszer működtetőit (akiket főszabály szerint egyébként is a tagállamok választanak, vagy delegálnak tisztségeikbe) elsősorban a gazdasági válság okán amúgy is több sebből vérző Unió konfliktusainak további fokozódása aggaszthatja, valamint az Európai integráció békés, illetve béketeremtő nimbuszának megsemmisülése (emlékeztetőül: 2012-ben az Európai Unió kapta a Nobel-béke díjat, amiért immár „több mint hat évtizede segíti elő a béke, a megbékélés, a demokrácia és az emberi jogok előmozdítását Európában”).⁷⁶ Márpedig nem mindegyik szecesszió kecsegtet olyan rendezett és békés lefolyással, mint Skócia esete. A katalán helyzet potenciális elmérgesedése reális kilátás. Katalóniában nem sokkal a 2012. november 25-ei előrehozott katalán parlamenti választások előtt közölte Spanyolország miniszterelnök-helyettese, Soraya Sáenz de Santamaría, hogy kormánya minden

⁷⁴ 2012. december 10-én kelt válaszlevelét J. M. Barrosonak, amiben a Lordok Háza egy albizottságának megkeresésére válaszolt, lásd itt: http://www.parliament.uk/documents/lords-committees/economic-affairs/ScottishIndependence/EA68_Scotland_and_the_EU_Barroso%27s_reply_to_Lord_Tugendhat_101212.pdf, ugyanezt az álláspontot Barroso a BBC HARDTalk című műsorában is kinyilvánította. Lásd: http://www.bbc.co.uk/iplayer/episode/b01p8v08/HARDtalk_Jose_Manuel_Barroso_President_of_the_European_Commission/, letöltve 2013.05.21.

⁷⁵ Forrás: <http://www.guardian.co.uk/politics/2012/nov/08/alex-salmond-scotland-independence>, letöltve 2012.12.13.

⁷⁶ Forrás: http://ec.europa.eu/news/eu_explained/121012_hu.htm, letöltve 2012.12.13.

jogi eszközt be fog vetni, hogy megakadályozzon egy katalán függetlenségi népszavazást, melynek egyoldalú kiírását illegálisnak tartják. Hasonló véleményen volt a spanyol igazságügyi miniszter, Alberto Ruiz-Gallardón is, aki nem sokkal korábban októberben úgy nyilatkozott, hogy ha valaki illegális cselekedetekbe bonyolódik, azért viselnie kell a következményeket.⁷⁷ Ennél is nagyobb aggodalmat keltettek Francisco Alamán spanyol ezredesnek ugyanez év szeptemberében elhangzott kijelentései, amikor is a szélső jobboldali Allerta Digital hírportálnak nyilatkozva azt mondta, hogy Katalónia csak az ő és még számtalan spanyol katona holttestén keresztül lesz független, dögevő keselyűknek nevezve a katalánokat.⁷⁸ Bár a skót helyzetnek ilyen irányú elmérgesedése a politikai kultúrában leledző különbségek okán nem valószínű, joggal merül föl a kérdés, vajon megszavaznák-e Skócia EU-tagságát a hasonló szakadár mozgalmaktól tartó európai országok, így elsősorban Spanyolország, valamint a kisebbségpolitika terén hagyományosan restriktív politikát folytató Franciaország, Románia és Szlovákia? Ennél marginálisabb témának tűnik az államelismerés kérdése. Ennél nagy valószínűséggel nem kellene különösebb bonyodalmakkal számolni, hisz a már említett Edinburgh-i Egyezmény folytán, ha Skócia ki is válik, annak legitimitását az Egyesült Királyság hátrahagyott része nem fogja megkérdőjelezni, következésképpen a nemzetközi közösségben sem fog ez az eset olyan konfliktuspotenciállal rendelkezni, mint például Koszovó elismerésének a kérdése.

Független országgként sem tudná Skócia megkerülni, hogy immár baráti, szomszédos államként szerepet vállaljon azon szituációk kezelésében, melyeket saját kiválása fog a hátrahagyott állam bel- és külpolitikájában generálni. Elhúzódó, hosszas vitára lehet számítani a társadalombiztosítási- és nyugdíjrendszer átadása, a köztulajdon és köztartozás elosztása, az olajlelőhelyek delimitációja, valamint az atomfegyver-bázis áthelyezése esetében. Bekapcsolódhat ebbe a sorba a fizetőeszköz kérdé-

⁷⁷ Bővebben lásd: <http://www.guardian.co.uk/world/2012/oct/15/catalonia-lead-er-threat-independence-eu-spain>, letöltve 2012.12.08.

⁷⁸ Bővebben lásd: <http://www.helpcatalonia.cat/2012/08/spanish-army-colonel-threatens.html>, letöltve 2012.12.08.

se is. Az unionista erők szerint ugyanis az EU jelenlegi krízise épp arra az intézményi hiányosságra mutat rá, hogy közös fiskális politika nélkül nem működőképes a közös monetáris politika, ergo egy fiskálisán független Skócia mely a font sterling megtartása miatt továbbra is közös monetáris politikára van kényszerülve rUK-val, veszélyes minden „rész-szes félre” nézve. Skócia kiválása felújíthatja az észak-ír, valamint a walesi devolúciós megállapodások újratárgyalásának igényét, előbbi esetében pedig akár a függetlenedési törekvéseknek is új lendületet adhat. Intenzívebben a politika homlokterébe kerülhet az ún. Nyugat-Lothian kérdés (*West Lothian question*).⁷⁹ Ennek lényege, hogy Anglia kizárta magát azon kérdésekből, melyek megtárgyalását és szabályozását a devolúciós egyezmények az autonóm régiók számára tartják fenn, ezen régiók ugyanakkor továbbra is választanak képviselőket a brit parlamentbe, lehetővé téve számukra ezáltal, hogy szavazzanak olyan kérdésekben is, melyek csak Angliát érintik. Megemlítendő továbbá egy banálisnak tűnő, valójában fontos szimbolikus hatással bíró következmény: a skót szecessziót követően a „hátra maradt” országnak nevet kéne változtatnia. Az ország jelenlegi hivatalos neve ugyanis Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királysága.⁸⁰ Ezen újjá nevezett ország a lakosságának csökkenésével kevesebb képviselőt küldhetne majd az Európai Parlamentbe. Ez nem különösebben rázná meg a hagyományosan euroszeptikus briteket, különös tekintettel a torykra, akik az EU-ból való kilépésről terveznek majd népszavazást tartani abban az esetben, ha a 2015-ös parlamenti választásokat is ők nyerik meg (egy ilyen referendum csekély mértékben ugyan, de hatással lehet a skót függetlenedési referendumra is, az SNP ugyanis hivatalosan EU-pártibb a kormányzó brit konzerva-

⁷⁹ A név egy nyugat-skóciai választókerületre utal. Ennek a képviselője volt az a Tam Dalyell, aki a brit Parlament alsóházában első alkalommal felvetette a kérdést 1977-ben.

⁸⁰ Helytelen módon ám igen széleskörben elterjedt gyakorlat Európában és a nagyvilágban egyaránt a „Nagy-Britannia” kifejezés alkalmazása az államalakulat megnevezésére. Nagy-Britannia ugyanis egy földrajzi, nem pedig politikai fogalom, mely a Brit-szigetek közül a legnagyobb szigetre utal, a mi magában foglalja Angliát, Wales-t és Skócia legnagyobb részét, kizárja ugyanakkor Észak-Írországot, Wight-szigetét Dél-Angliánál, Anglesey-szigetét Észak-Walesnél, illetve a Skóciai peremszigeteit: Orkney-t, Shetland-et, a Hebridákat, valamint a Clyde-torkolatának szigeteit, melyek ugyanakkor szintén tagjai az Egyesült Királyságnak.

tívoknál, még ha ugyanez a skót szavazókról nem is mondható el feltétlenül).⁸¹ Az Egyesült Királyság felbomlása új perspektívát nyújtana azon országok számára melyek korábban kisebb-nagyobb intenzitással kísérletet tettek az ENSZ Biztonsági Tanácsának (BT) reformjára. Elsősorban Németország, Brazília, India, Dél-Afrika és Japán azok az államok melyek politikai és gazdasági súlyukat tekintetbe véve indokoltnak látnák saját állandó tagságukat a BT-én belül.

5. Védelempolitika

A világtörténelemnek olyan korszakát éljük jelenleg, melyben a nyugati civilizáció békéjét szubsztanciálisan sem belülről, sem pedig kívülről nem fenyegeti semmilyen küszöbön álló nagyobb veszély, a potenciálisak pedig nem kecsegtetnek olyan átrendeződéssel, hogy ne jelenthetnénk ki: az elmúlt korokhoz képest jóval békésebb és biztonságosabb korszakot élünk. Ennek köszönhetően, noha egyelőre nem világos, hogy egy önálló skót hadsereg mekkora és milyen minőségű személyi állományt, valamint anyagi eszközöket „örökölne” az Egyesült Királyságtól, illetve, hogy ezek elégségesek lennének-e az ország biztonságának a szavatolására, a diskurzus nem is ezekre a kérdésekre van kielezve. Skócia függetlenségének védelempolitikai dimenziója elsősorban nem elemi biztonsági kérdésként merül fel, sokkal inkább katona-diplomáciai és logisztikai dilemmaként.⁸²

Az SNP élesen atomfegyver-ellenes, az Egyesült Királyságnak viszont jelentős atom-tengeralattjáró kapacitása van a Clyde folyó torkolatánál lévő Faslane tengeralattjáró-bázisnál, valamint az ennek a kiszolgálására hivatott Coulport fegyverraktárban (itt őrzik a Tridentet, vagyis

⁸¹ Az Egyesül-Királyság tartott már egyszer népszavazást 1975-ben, az Európai Gazdasági közösségből való kilépésről. Akkor a szavazók 67%-a voksolt a bennmaradás mellett. Forrás: <http://www.bbc.co.uk/news/uk-politics-15390884>, letöltve 2013.05.23.

⁸² A témához lásd: Chalmers, Malcolm: *The End of 'Auld Sang' Defence in an Independent Scotland*. Royal United Services Institute for Defence and Security Briefing Paper (RUSI): London, 2012, valamint: Chalmers, Malcolm – Walker, William: *Uncharted Waters: the UK, Nuclear Weapons and the Scottish Question*. East Linton: Tuckwell, 2001.

a nukleáris elrettentő tölteteket – *nuclear deterrent*).⁸³ Ez a két legfontosabb eleme a Clyde Haditengerészeti Bázisnak, melynek kiépítés 13 évig tartott és 1.9 milliárd fontba került,⁸⁴ ami mai árfolyamon számolva több mint 3 milliárd fontot jelentene.⁸⁵ A pénz azonban csak az egyik dimenziója a problémának és nem is a legkiemelkedőbb. Az ország másik két tengerészeti bázisa Plymouth-nál és Portsmouth-nál, vagyis Nagy-Britannia déli partjainál helyezkedik el, kedvezőtlenebb geostratégiai pozícióban. Skócia felől ugyanis ellenőrizni lehet az Északi-tenger és a Csendes-óceán közötti, valamint az Ír-tenger felől északra tartó hajózási útvonalakat. Az említett két bázis körül a Trident hordozó-tengeralattjárói számára a meder sem olyan mély, hogy biztonságos manőverezést tegyen lehetővé, fölmerül tehát a kényszerhelyzet: amennyiben egy független Skócia ragaszkodna ahhoz, hogy területén ne legyenek nukleáris tömegpusztító-fegyverek, úgy az rUK-nak új hely után kellene kutatnia, ahol föl kellene építenie egy teljesen új haditengerészeti bázist. Egy ilyen volumenű lépés megtétele utójára 1963-ban volt napirenden. A Védelmi Minisztérium akkor tíz helyszínt tartott potenciálisan alkalmasnak arra, hogy a Polaris (a Trident-program elődje) oda kerüljön áthelyezésre. Ebből a tízből hat szintén Skóciában van, a fennmaradó négy pedig (három ebből – nevesül Devonport, Falmouth és Portland – Angliában, Milford Haven pedig Walesben található) nem felel meg maradéktalanul a vonatkozó biztonsági előírásoknak. A Plymouth egyik külső kerületét képző Devonporttal az volt a nyilvánvaló baja a Minisztériumnak, a lakott övezethez való túlzott közelségén kívül, hogy egy közeli olajtárolót is át kellene helyezniük az új bázis megépítéséhez, melynek alapterületébe, a kötelezően előírt biztonsági távolságok okán egy 18.

⁸³ Szintén Tridentnek nevezik a nukleáris rakéták kilövésére alkalmas tengeralattjárók operációs rendszerét.

⁸⁴ Forrás: Central Unit on Procurement (1995). *The Trident Works Programme (a Case Study)*. CUP guidance. 49. London: HM Treasury, 1.

⁸⁵ Az érték meghatározásához a *Bank of England* online infláció-kalkulátorát használtam, forrás: <http://www.bankofengland.co.uk/education/Pages/inflation/calculator/index1.aspx>, letöltve 2013.02.03.

század végi műemlék kastély is belekerülne.⁸⁶ Falmouth esetében a bázis két településhez (Flushinghoz és Churchtownhoz) is túl közel esne, továbbá a Fal folyó torkolata behatárolja a bázis elhelyezési lehetőséget, melynek kiépítéséhez így az ún. Nemzeti Trösztől (*National Trust*) kellene földterületet vásárolni, mely szervezetnek éppen az a feladata, hogy az egyes régiók természetes és épített értékeit megóvják. A harmadik opció, a Weymouthi Portland lényegében egy kis földnyelv Anglia dél-nyugati részén, ahol egészen 1995-ig működött katonai bázis. Ennek alapterülete azonban nem elég nagy a Tridentnek, arról nem is beszélve, hogy a néhai bázis bezárása óta a hely új funkcióra lett. A 2012-es londoni olimpiai játékok idején ugyanis itt rendezték meg az összes evezős számot, az ún. Osprey Quay létesítményben. Ezt az újonnan létrehozott sportközpontot bizonyosan nem akarná a Védelmi Minisztérium megszüntetni. A Wales nyugati csücskében lévő Milford Haven kedvező fekvését pedig az ország olajfinomítói illetve gázellátói már kiaknázták. Itt kezelik ugyanis az ország gázkészletének 30%-át, valamint benzin- és gázolajkészletének 25%-át. A legnagyobb probléma tehát, hogy nem volna még egy olyan pontja a fennmaradt országnak, ami a geostratégiai elvárásoknak és a kötelező biztonsági előírásoknak egyaránt megfelelné. A kapacitás külföldre telepítése pedig problematikus nemcsak az adott államok esetleges belső jogi akadályai, valamint a lakosságuk potenciális ellenállása miatt, hanem az 1968-as Atomsorompó Egyezmény miatt is. Ennek 1. cikke ugyanis kimondja: „a részes felek nem továbbíthatnak, és nem is fogadhatnak el nukleáris fegyvereket vagy egyéb nukleáris robbanószerkezeteket, sem közvetett, sem közvetlen módon, illetve nem állíthatnak elő vagy juthatnak hozzá ilyen fegyverekhez. Az államok továbbá nem fogadhatnak el és nem is kérhetnek segítséget nukleáris fegyverek és robbanószerkezetek előállításához”.

⁸⁶ Jelenleg a Coulport-i bázis 364 Hektáron fekszik, amin belül a nukleáris robbanófejeket egymástól 27 méterre fekvő bunkerekben tárolják, 400 méteres távolságban az ezek hordozására képes rakétáktól. Mindezen létesítmények pedig további 1 kilométerre fekszenek az ún kezelési mólótól (*explosive handling jetty*) ahol ki és berakodják a tengeralattjárókra/ról a Tridentet. Bővebben lásd: Ainslie, John: *Trident: Nowhere to go*. Campaign for Nuclear Disarmament & Scottish Campaign for Nuclear Disarmament: London & Glasgow, 2012, 5-8.

A Tridentet így noha Skócia nem szeretné a partjainál tudni, annak lényegében nincs hová mennie. Ezért is mondta egy 2011-es rádióinterjúban a brit haditengerészet egykori admirálisa, Lord West, hogy Skócia függetlensége az Egyesült Királyság egyoldalú nukleáris lefegyverzését eredményezné.⁸⁷ Amennyiben valóban ez volna a végkimenetel, az akkor is csak egy hosszadalmas procedúra végén történne meg, nem pedig azonnal, és feltétel nélkül. Fontos szereplő lenne ebben a folyamatban az Egyesült Államok, amely egyrészt nem szeretné az egyik stratégiai szövetségesét meggyengítve látni, másrészt maga is szerződő fél a Trident-programban, s mint ilyen bizonyosan védelmezni fogja majd befektetését is. Elképzelhető épp ezért, hogy az USA és rUK közös nyomásgyakorlással el tudná érni, hogy valamilyen bérleti megállapodás keretén belül tovább működjön a Clyde-bázis. Annál is inkább, mert közben az SNP elképzelései szerint egy független Skócia továbbra is tagja maradna a NATO-nak, élvezve annak nukleáris védőernyőjét is, maga azonban ehhez saját kapacitásával nem járulna hozzá.⁸⁸ Nem valószínű, hogy osztatlan sikert aratna a NATO-t domináló USA-ban, hogy míg Irán atomfegyverek készítésére is alkalmas mennyiségű uránt dúsít, addig egy nukleáris fegyverekkel rendelkező szövetséges leépítse az ilyen jellegű képességét, meghagyva az „Amerika-ellenes rebellióra” hajlamos Franciaországot az Európai Unió egyetlen atomhatalmának. A fent nevezett aspektusok ezért mindenképpen gyengítik Skócia tárgyalási pozícióját a Trident-vitában.

⁸⁷ A rádióbeszélgetést idézi a Daily Record, 2011. december 30-i száma (<http://www.dailyrecord.co.uk/news/politics/independence-could-have-devastating-effect-on-scotlands-1090869>), letöltve 2013.02.03.

⁸⁸ Korábban az SNP álláspontja a katonai semlegesség volt, a 2012 októberének végén, Perth-ben megrendezett pártkongresszuson azonban a tagság a NATO mellett tört lándzsát.

6. Összegzés

A skótok – ellentétben az írekkel – nyertesei az angolokkal való politikai Uniónak. Míg az írek által lakott területeket az angolok korlátlanul kiaknálták elsősorban annak erdő-, és marhaállományára fókuszálva, addig a skótoknak számottevő gazdasági- és politikai előnyöket szavatolt az Unió. Ha saját parlamentjüket el is veszítették, egyházuk, bíróságuk, jogrendszerük megmaradt, s ezek mellé hozzáférést kaptak a kibontakozó brit tengeri impérium kereskedelmi jóságaihoz és igazgatási pozícióihoz. Épp ez utóbbiak voltak azok a privilégiumok melyek megszerzésére önerejükől sikertelenül vállalkoztak. A skótokat ugyanis az elhibázott amerikai gyarmatpolitikájuk generálta adósságspirál kényszerítette arra, hogy angol pénzügyi segítség fejében lemondjanak politikai függetlenségükről. Az ezt követő 300 év kárpótlásként is felfogható, amennyiben az Unió a periféria-szerepből való továbbfejlődésnek olyan lehetőségeit nyitotta meg Skócia számára, mellyel korábban nem rendelkezett. A jótékony hatások ma is érzékelhetőek, a politikai szuverenitásban fellelhető esetleges hiányérzetre pedig a fejlett politikai kultúra nyújt gyógyírt. Skócia ma saját bevételeit meghaladó jóléti kiadások finanszírozására képes egyrészt, másrészt az Edinburgh-i Egyezményből kiviláglik, hogy nem kezelik őt a Királyságon belül alávetett félként, és elismerik a skót politikai hagyomány eltérő gyökereiből származó sajátosságokat, így például a skót nép szuverén jogát Skócia függetlenségéről dönteni. Ebben az esetben könnyű nagy ívűnek lenni mondhatnánk, és igazunk is volna. A brit taktika nem minden politikai számítás nélkül való. A merev tiltás fölöslegesen kontraproduktív magatartás volna London részéről akkor, amikor az angol-skót politikai unió elmúlt 300 éve a skótság alapvető elégedettségét igazolja vissza. Ezt bizonyítja, hogy az elmúlt három évszázad alatt csak az 1970-es évektől kezd el a skót nacionalizmus fókuszpontja a Királyságtól való elszakadásra koncentrálni. Legnagyobb részt az angolokkal való együttélés kereteinek reformja körül folyt a diskurzus, melynek gyújtópontja egyébként sem a politikai szuverenitás, hanem a skót Presbiteriánus Egyház függetlensége volt a brit igazgatással valamint az anglikán államvallással szemben. Ha ehhez hozzáveszünk, hogy a szecessziót gazdasági világválság közepette kellene a Skót

Nemzeti Pártnak levezényelnie, mely periódusokban a függetlenségre való étvágy mérsékelt politikai alternatívákkal is csillapítható (lásd *devo max, devo plus*), akkor beláthatjuk, hogy nem annyira kockázatosak a skót függetlenségi törekvések a Királyság egységére nézve, mint az elsőre látszik. A GERS adatokból látható ugyan, hogy az Északi-tengeri olajbevételek folytán egy független Skócia számára potenciálisan a jelenleginél is nagyobb jövedelem állna rendelkezésre, ezzel ugyanakkor átvinnék a politikai felelősséget is azon gazdasági döntések után, melyek jelenleg Westminster terhelik. Számottevő kísértést jelent a devolúció jelenlegi rendszere, amennyiben a tartós politikai bűnbakképzés lehetőségét biztosítja a kedvezőtlen gazdasági fordulatok interpretálásánál Edinburgh-nak. Kényelmes módja ez a politikai népszerűség fenntartásának, olyan skót kormány ugyanis még nem volt, melynek népszerűtlen adóintézkedések konzekvenciáit kellett volna viselnie. Egy független Skóciában bizonyosan volna.

Mindezek ellenére, ha a skót függetlenségi referendum kudarcot fog vallani, az nem a skót elit erre vonatkozó akaratának hiányában fog történni, hanem mert ezen elitnek nem sikerült a modernitás keretei között meggyőző választ adnia a skót nép számára egy történelmi dilemmára. A 2014. szeptember 18-i népszavazás mindenképpen precedens értékű lesz a nemzetközi és a közösségi jogban, és állandó referencia a hasonló konfliktusokban. Skócia függetlensége az Edinburgh-i Egyezmény óta végső soron egyetlen dolgon fog állni vagy bukni: a szuverén skót nép azon tulajdonságán, hogy megbízik-e saját teljesítőképeségében vagy sem.

Függelék

1. táblázat. A brit parlamenti választások skóciai eredményei, mandátumarányosan és százalékosan (1929–2010)*

	Munkás-párt		Skót Nemzeti Párt		Liberal-demokraták		Konzervatívok		Egyéb		Σ	
	Mandátum	%	Mandátum	%	Mandátum	%	Mandátum	%	Mandátum	%	Mandátum	%
1929	36	41,8	0	0,1	13	18,1	20	35,3	2	4,6	71	100
1931	7	32	0	1	7	9,4	57	54,3	0	3,3	71	100
1935	20	37,2	0	1,1	3	7,5	43	48,9	5	5,4	71	100
1945	37	47,9	0	1,3	0	5,6	27	40,3	7	4,9	71	100
1950	37	46,2	0	0,4	2	6,6	31	44,8	1	2	71	100
1951	35	47,9	0	0,3	1	2,7	35	48,6	0	0,5	71	100
1955	34	46,7	0	0,5	1	1,9	36	50,1	0	0,9	71	100
1959	38	46,7	0	0,8	1	4,1	31	47,2	1	1,2	71	100
1964	43	48,7	0	2,4	4	7,6	24	40,6	0	0,6	71	100
1966	46	49,9	0	5	5	6,8	20	37,6	0	0,7	71	100
1970	44	44,5	1	11,4	3	5,5	23	38	0	0,6	71	100
1974.02	40	36,6	7	21,9	3	7,9	21	32,9	0	0,6	71	100
1974.10	41	36,3	11	30,4	3	8,3	16	24,7	0	0,3	71	100
1979	44	41,5	2	17,3	3	9	22	31,4	0	0,8	71	100
1983	41	35,1	2	11,8	8	24,5	21	28,4	0	0,3	72	100
1987	50	42,4	3	14	9	19,2	10	24	0	0,3	72	100
1992	49	39	3	21,5	9	13,1	11	25,6	0	0,8	72	100
1997	56	45,6	6	22,1	10	13	0	17,5	0	1,9	72	100
2001	55	43,3	5	20,1	10	16,3	1	15,6	1	4,7	72	100
2005	40	38,9	6	17,7	11	22,6	1	15,8	1	5	59	100
2010	41	42	6	19,9	11	18,9	1	16,7	0	2,5	59	100

Forrás: www.parliament.uk/briefing-papers/RP12-43.pdf, letöltve 2013.03.17.

* Az adatsor kezdő évszámát az indokolja, hogy 1929-ben volt az első olyan parlamenti választás, melyen a Skót Nemzeti Párt is indított jelölteket.

2. táblázat. A skót parlamenti választások mandátumarányos és százalékos eredményei (1999–2011)

	Skót Munkáspárt		Skót Nemzeti Párt		Skót Liberál-demokraták		Skót Konzervatív & Unionista Párt		Skót Zöld Párt		Egyéb		Σ	
	Mandátum	%	Mandátum	%	Mandátum	%	Mandátum	%	Mandátum	%	Mandátum	%	Mandátum	%
1999	56	43,4	35	27,1	17	13,1	18	14	1	0,8	2	1,6	129	100
2003	50	38,8	27	20,9	17	13,2	18	14	7	5,4	10	7,7	129	100
2007	46	35,7	47	36,4	16	12,4	17	13,2	2	1,5	1	0,8	129	100
2011	37	28,7	69	53,5	5	3,9	15	11,6	2	1,5	1	0,8	129	100

Forrás:

http://www.scottish.parliament.uk/Electionresults/2011%20election/1_Summary_of_Seats.pdf, letöltve 2013.03.17.

3. táblázat. Az egyes nemzetiségeknek a 2001-es Egyesült Királyságbeli népszámlálás szerinti száma és aránya Skócia összlakosságán belül

Etnikum/nemzetiség	Számuk Skócián belül	Arányuk Skócián belül (%)
Skót	4 459 071	88.09
Brit*	373 685	7.38
Ír	49 428	0.98
Más fehér**	78 150	1.54
Indiai	15 037	0.30
Pakisztáni	31 793	0.63
Bangladesi	1 981	0.04
Más Dél-Ázsiai	6 196	0.12
Kínai	16 310	0.32
Karibi	1 778	0.04
Afrikai	5 118	0.10
Fekete-Skót v. más fekete	1 129	0.02
Kevert háttér	12 764	0.25
Más etnikum	9 571	0.19
Teljes lakosság	5 062 011	100

Forrás: http://www.scrol.gov.uk/scrol/warehouse/NewWards_ER_CA.jsp, Table UV10, letöltve 2013.05.27.

* Összevetve a nemzetiségre vonatkozó adatsort a születési helyre vonatkozóval (forrás: www.scrol.gov.uk/scrol/browser/profile.jsp) megállapítható, hogy a magukat britnek vallók túlnyomó többsége Angliából származik, a britek aránya (7,38%) ugyanis hasonló nagyságú, mint az Angliából származóké (8,08%). Ezt az arányt a vallásra vonatkozó adatok is alátámasztani látszanak. A skót presbiteriánusokat, valamint a katolikusokat követő harmadik legnagyobb vallási felekezetet ugyanis az „egyéb keresztények” képviselik 344 562 taggal (6,81%), akik többsége valószínűsítően anglikán hívő.

** Ez a kategória főleg kelet-közép-európai bevándorlókat, azon belül is elsősorban lengyeleket tartalmaz.

MAGYAR NYELVJÁRÁSOK

Gazdag Vilmos

Keleti szláv hatás a kárpátaljai magyar nyelvújításokban (Tudománytörténeti áttekintés)¹

A kárpátaljai magyar nyelvújítások és az azokat ért keleti szláv (orosz/ukrán) nyelvi hatások iránti élénk érdeklődésnek köszönhetően több monográfia és disszertáció, valamint számos kisebb és nagyobb lélegzetvételű tanulmány is foglalkozott a kárpátaljai magyar-ukrán, ukrán-magyar nyelvi kölcsönhatásokkal. Ugyanakkor máig nem született olyan munka, ami a kárpátaljai magyar nyelvújításokat ért szláv hatások tudománytörténeti vizsgálatát tűzte volna ki céljául. Jelen kutatás keretében azon 1918 után született munkák számbavételére, illetve rövid elemző bemutatására teszek kísérletet, melyek a kárpátaljai magyar nyelvújításokban észlelhető szláv (orosz/ukrán) nyelvi hatások különböző szintű (szintaktikai, lexikai, morfológiai és hangtani) vizsgálatával foglalkoztak.

A kárpátaljai magyar nyelvújítások már Trianon előtt is a magyar nyelvterület peremvidékét alkották, ahol több nép mindennapi kapcsolatban élt egymás mellett. E népek mind kultúrájukban, mind nyelvükben hatással voltak egymásra. Így Kárpátalján a kétnyelvűség természetes jelenség. Ugyanakkor a XX. század első harmadáig a bilingvizmus nem a helyi magyarokra, hanem a terület más nemzetiségű lakosaira

volt jellemző.² A trianoni békeszerződés következtében azonban jelentős magyar nemzetiségű tömegek váltak kisebbségivé az új nemzetállamokban,³ s ezzel együtt a magyar nyelvterület peremvidéke is határon túli régióvá vált, vagyis az intenzív nyelvi kapcsolatok színtere magyarországi szempontból nézve külföldre került.⁴ A magyar nyelv helyi szinten elveszítve addigi státuszát, alárendelt szerepbe került a mindenkori államnyelvvél szemben, ami a presztízsvesztés mellett a másodnyelvi hatás nagymértékű fokozódását, illetve a helyi és az anyaországi magyar nyelvváltozatok bizonyos mértékű elkülönülését is maga után vonta.⁵

Viszont a határon túli, ún. őshonos magyar kisebbség többségi helyzete regionális szinten több helyütt, így Kárpátalja bizonyos részein is megmaradt.⁶ Épp ennek köszönhető talán, hogy a határon túli magyar kisebbségeknek máig sikerült megőrizniük anyanyelv-dominanciájukat még akkor is, ha „a szórványosodási folyamatok, a vegyes házasságok egyre nagyobb aránya, az anyanyelv társadalmi presztízse, használatának jogi és kommunikációs akadályai napról napra csökkentik az anyanyelvhasználat körét.”⁷

² Lizanec Petro: *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok (A kárpátontúli ukrán nyelvújítások anyagai alapján)*. Egyetemi jegyzet. Az USZSZK Felső- és Szakköznevelési Minisztériuma, Uzshorodi Állami Egyetem. Uzshorod, 1970. 89.; Csernicskó István: *A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség (1945–1993)*. In: Kassai Ilona (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 1995. 129–145.

³ Ablonczy Balázs–Bárdi Nándor: *Határon túli magyarok: mérleg, esély, jövő*. In: Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században*. Konferenciasorozat a Sándor-palotában 2006–2008. Köztársasági Elnöki Hivatal. 2010. 12.

⁴ Zoltán András: *Szavak, szólások, szövegek*. Nyelvészeti és filológiai tanulmányok, Budapest, 2005. 25.

⁵ Lanstyák István–Szabómihály Gizella: *Magyar nyelvhasználat – iskola Kétnyelvűség*. Kalligram, Pozsony, 1997. 6.

⁶ Kiss Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat*. Szociolingvisztikai alapfogalmak. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002. 183.

⁷ Szarka László: *Kisebbségi léthelyzetek – közösségi alternatívák*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2004. 118.

¹ A dolgozat a Magyar Tudományos Akadémia Domus Hungarica ösztöndíj-programja keretében készült.

A magyar nyelvet ért szláv hatás rendszeres vizsgálata még az 1800-as években aktív fejlődésnek indult,⁸ s Kniezsa István korszakalkotó munkájával⁹ mintegy beteljesedni látszott. Ugyanakkor a regionális, és így a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok vizsgálata is meglehetősen későn vette csak kezdetét. A trianoni békeszerződés következtében az addig is alig vizsgált regionális nyelvterületek (peremnyelvjárások) egy csapásra a határ túloldalára kerültek, ami még inkább gátat szabott az ezeket érintő kutatások kibontakozásának. Ezenkívül a háborút követő gazdasági visszaesés sem maradt nyomtalanul a magyar nyelvtudomány életében. A nyelvészeti folyóiratok tengődtek, nagyobb lélegzetű munkák, szintézisek megjelentetése ez okból is eléggé reménytelené vált.¹⁰ Így érthetővé válik az a tény is, hogy a határon túli magyar területek, közöttük a kárpátaljai magyar nyelvjárások is majdnem egészen kiestek a magyar nyelvjáráskutatás látószögéből. De mit is takar a „kárpátaljai magyar nyelvjárások” kifejezés? A továbbiakban erre próbálunk meg választ adni.

A kárpátaljai magyar nyelvjárások az úgynevezett északkeleti nyelvjárási régióhoz tartoznak, mely az abaúji ö-ző típustól keletre, kb. a Hernád alsó folyása – a Sajó – a Tisza – Csap – Nagyszőlős vonaltól északra a nyelvhatárig terjed.¹¹ Az északkeleti nyelvjárási régió nem kis része esik a mai Magyarország határain kívülre, mindenekelőtt Ro-

⁸ Lásd pl. Miklosich, Franz: *Die slavischen Elemente im Magyarischen*. Denkschriften der phil.-hist. Classe der Kais. Akademie der Wissenschaften, 15. Band, Wien, 1871.; illetve a Szarvas Gábor által részletekben közölt magyar nyelvű változatot: Szarvas Gábor: A magyar nyelvbeli szláv szók. Egybeállította Miklosich Ferencz *Magyar Nyelvőr* 11. évfolyam / 1882, 68-73, 114-121, 161-169, 219-225, 268-273, 316-321, 359-366, 411-417, 456-459, 511-515, 563-568.; Asbóth Oszkár: *A szláv szók a magyar nyelvben*. Budapest, 1893.; Ugyanő: *Szláv jövevényszavak*. I. Bevezetés és a különböző rétegek kérdése. Budapest, 1907.; Melich János: *Nyelvünk szláv jövevényszavai*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 13. Budapest, 1910.

⁹ Kniezsa István: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. I. k. 1–2. Akadémia Kiadó, Budapest, 1955.

¹⁰ Benkő Loránd: A „budapesti iskolá”-ról. *Magyar Nyelv*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Folyóirata, 87. évf. 1. sz. / 1991, 1–14.

¹¹ Imre Samu: *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971. 365.

mánia és Ukrajna területére; az ungi nyelvjárás csoport nyugati fele Kelet-Szlovákiához, a régi Szatmár jelentős része Romániához tartozik.¹² Az egyes nyelvjárási régiókat az anyaországi és a határon túli nyelvjárások egységeként kell szemlélnünk¹³, mivel azok területileg szerves részei a magyarországiaknak. Kiss Jenő¹⁴ három nyelvjárás csoportba sorolja az északkeleti nyelvjárási régió magyar dialektusait:

1. Szabolcs-szatmári, bereg-ugocsi, melybe a Munkács és Huszt közötti nyelvjárások tartoznak;
2. Ungi, ide az Ungvári járás és a szomszédos Kelet-Szlovákia í-ző nyelvjárásait sorolja;
3. A volt Máramaros vármegye helyi nyelvjárásai, melyek nem alkotnak egységes csoportot.

Ugyanakkor nem beszélhetünk egységesen a kárpátaljai magyar nyelvjárásokról, mivel az egyes nyelvjárások között különbségek vannak mind a magánhangzó rendszer fonéma állománya, mind pedig az egyes magánhangzók megterheltsége és ejtésváltozata tekintetében.¹⁵ Ennek megfelelően a nyelvészek a kárpátaljai magyar nyelvjárásoknak is több típusát szokták megkülönböztetni. Horváth Katalin hangtani szempontú kategorizálása¹⁶ a következő típusokba sorolja a kárpátaljai magyar nyelvjárásokat:

1. A Rahói járás nyelvszigetei és Aknaszlatina nyelvjárása;
2. Visk, nyelvjárásziget a Huszti járásban;
3. A Nagyszőlősi és a Beregszászi járás nyelvjárásai;
4. Salánk nyelvjárása a Nagyszőlősi járásban;

¹² Kiss Jenő (szerk.): *Magyar Dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 294.

¹³ P. Lakatos Ilona–T. Károlyi Margit: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területén a 80-as, 90-es években végzett nyelvjárási kutatások tapasztalatai. In: P. Lakatos Ilona (szerk.): *Mutatványok a hármasthatár menti nyelvhasználat kutatásából*. Bessenyei György Könyvkiadó, Nyíregyháza, 2002. 27-33.

¹⁴ Kiss (szerk.): *Magyar Dialektológia*, i. m. 292.

¹⁵ Horváth Katalin: *A kárpátontúli magyar nyelvjárások magánhangzó-rendszere*. Az USZSZK Felső- és Szakköznevelési Minisztériuma – Uzshorodi Állami Egyetem, Ungvár, 1976. 54.

¹⁶ Горват, Е. И. : Венгерские говоры Закарпаття. *Acta Hungarica* I: 1992. 20–21.

5. Badaló (Beregszászi járás) és Dercen (Munkácsi járás) nyelv-járása;
6. Nagydobrony (Ungvári járás) és Beregrákos (Munkácsi járás) palóc nyelvjárászigetekként;
7. Az Ungvári és Munkácsi járás nyelvjárásai.

Lizanec Péter egy korábbi ugyancsak hangtani és alaktani szempontokra támaszkodó osztályozásában a kerekhegyi nyelvjárást önálló nyelvjárásként kezelve nyolc típust hoz létre.¹⁷ A *kárpátaljai magyar nyelvjárások atlaszának* III. kötetében viszont a lexikai és szemantikai izoglosszák alapján három csoportot különít el:

1. Dél-ungi-latorcai;
2. Dél-borzszai;
3. Dél-máramarosi.

Ezen kívül a szerző hét nyelvjárászigetet is megkülönböztet: Nagydobrony,¹⁸ Beregrákos, Badaló,¹⁹ Dercen,²⁰ Salánk, Visk, Kerekhegy.²¹

¹⁷ Lizanec Petro M.: A kárpátaljai magyar nyelvjárások osztályozása (előzetes eredmények). In: Jakab László–Keresztes László–Kiss Antal–Maticsák Sándor (szerk.): *Congressus septimus internationalis Fenno-ugristarum. 3A. Sessiones sectionum dissertationes. Linguistica*. Debrecen, 261–6.; és Ugyanő: Leíró és nyelvföldrajzi aspektus a kárpátaljai magyar nyelvjárások kutatásában. *A Kárpátaljai Magyar Tudományos Társaság Közleményei* 2. 1995. 24–39.

¹⁸ Erről lásd még Móricz Kálmán: *Nagydobrony*. Hatodik Síp Alapítvány. Ungvár, 1993.; Balogh Lajos–Debreceni Anikó: Nagydobrony helye a kárpátaljai magyar nyelvjárások rendszerében. In: Kassai Ilona (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. A 6. Élőnyelvi Konferencia előadásai*. MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztálya, Budapest, 1995. 155–161.

¹⁹ Lásd Hires Kornélia: A badalói magyar közösség nyelvhasználati és nyelvjárási sajátosságainak vizsgálata. In: P. Lakatos Katalin–T. Károlyi Margit (szerk.): *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcseré*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2004. 130–134.

²⁰ Lásd Káposztai Erzsébet: A derceni nyelvjárás diftongusai. In: Imre Samu és Szathmári István (szerk.): *Magyar nyelv története és rendszere*. A debreceni nyelvész-kongresszus előadásai: 1966. augusztus 24–28. Akadémiai Kiadó, Budapest, 350–353.; Balogh Lajos 2004: A kettőshangzók fonológiai státusza a kárpátaljai Dercen nyelvjárásában. In: P. Lakatos Ilona–T. Károlyi Margit (szerk.): *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcseré*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 192–194.

²¹ Lizanec Péter: *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza* III. kötet, „Ethnica” Kiadó, Ungvár–Debrecen, 2003. 727.

A kárpátaljai magyar nyelvjárásoknak számos olyan jellemzője van, melyek egyrészt igazolják azok északkeleti nyelvjárástípushoz való tartozását, másrészt általánosságban jellemzik a kárpátaljai magyar nyelvterületet.²²

Hangtani szempontból összefogja őket az erős i–zés²³ és j–zés, a felső nyelvállású hosszú magánhangzók megrövidülése, a magánhangzók kiesése,²⁴ valamint a diftongusok ejtése.²⁵ A kárpátaljai magyar nyelvjárások zömében hét rövid és hét hosszú magánhangzó, valamint 25 mássalhangzó van.²⁶ A kárpátaljai magyar nyelvjárások nagy részében általánosan elterjedt az az alaktani jelenség, hogy a *-nál/-nél* határozóragot, *-,hoz/-hez/-höz'* jelentésben használják, míg a családi viszonyokat is kifejező *-éknál* rag helyett az *-ékhoz* használatos: *tegnap voltunk Zékányékhoz*; tulajdonképpen: *Zékányéknál*.²⁷ Szintaktikai jellemzőjük az

²² Beregszászi Anikó–Csernicskó István: Beszélhetünk-e egységesen „kárpátaljai magyar nyelvjárások”-ról? In: Csernicskó István–Márku Anita (szerk.): *„Hiába repülsz te akárhová...”* Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához PoliPrint, Ungvár, 2007. 20.

²³ Horváth Katalin: A zárt i–zés jelenségéről a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. In: Szabó Géza–Molnár Zoltán (szerk.): *III. Dialektológiai Szimpozion*. A Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai II. Szombathely, 1998. 262–265.; Ugyanő: A zárt i–zés jelensége a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Філологія*. №5. Uzshorod, 2000.; ill. Kótyuk István: A zárt i–zés az ungi nyelvjárásban. In: Jakab László–Keresztes László–Kiss Antal–Maticsák Sándor (szerk.): *Congressus septimus internationalis fenno-ugristarum. 3A. Sessiones sectionum dissertationes. Linguistica*. Debrecen, 1990. 267–271.

²⁴ Csúry Bálint: Magánhangzók elisiója a tiszaháti és ugcsoi nyelvjárásban. *Magyar Nyelv* 25. köt. 5-6. sz. / 1929, 163–73.; Ugyanő: Pótló megjegyzések a tiszaháti és ugcsoi elisióhoz. *Magyar Nyelv* 25. köt. 9-10. sz. / 1929, 343–345.

²⁵ Horváth: *A kárpátontúli magyar nyelvjárások magánhangzó-rendszere*, i. m.; Balogh: *A kettőshangzók fonológiai státusza*, i. m.

²⁶ Lizanec Petro M.–Horváth Katalin: A kárpátontúli magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól. *Magyar Nyelvjárások* 24. köt. / 1982, 3–18.; Horváth Katalin–Lizanec Péter: A kárpátaljai magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól. In: Lizanec Péter–Horváth Katalin (szerk.): *Az ungvári hungarológiai intézet tudományos gyűjteménye*. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993

²⁷ Balogh Lajos: A magyar nyelv Kárpátalján *Magyar Nyelvőr*, 118. évf. 2. sz. / 1994, 26–38.; Kiss (szerk.): *Magyar Dialektológia*, i. m. 293.

„hogy az igekötő az ige után kerül olyan esetben is, amikor a köznyelvi norma szerint inkább az ige előtt kellene állnia. A mindennapi beszédben gyakran hallható, hogy „*Szakad le a kezem, annyira fáj. Olyan szomjas vagyok, hogy halok meg*”.²⁸

Amiben azonban a leginkább eltérnek ezek a nyelvjárások az anyaországiaktól, az nem más, mint az orosz és ukrán nyelvből vett kölcsön-szavak nagyarányú használata. Ez első sorban a kárpátaljai magyarság kétnyelvű²⁹ mivoltával magyarázható. Hiszen „ahhoz, hogy egy másik nyelvből egy szót átvegyünk, és az az átvevő nyelvben meg is honosodjék, az átvevő nyelvi közösség tagjainak jól kell ismerniük az átadó nyelvet, vagyis legalább a részleges kétnyelvűség fokán kell állniuk, különben nem értenék a szavak jelentését, tehát nem is kerülhetne sor a szavak átvételére, legalábbis nem pontos jelentésük megtartására”.³⁰

Most pedig röviden tekintsük át, hogy mi is jellemzi a kárpátaljai magyarság kétnyelvűségét. A kárpátaljai magyarság esetében őshonos és elrendelt kisebbségi kétnyelvűségről van szó. Vagyis a közösség nem területcserre, hanem politikai okok miatt vált kisebbségivé, tagjainak túlnyomó többsége általában csak az iskolában találkozik az államnyelvvél,³¹ első nyelve (a magyar) jogilag alárendelt helyzetben van az államnyelvhöz (ukránhoz) képest.³² Ezen kívül a kárpátaljai magyarság

²⁸ Balogh Lajos: Néhány megjegyzés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról. *Magyar Nyelv*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Folyóirata, 89. évf. 2. sz. / 1993, 225–229.; Balogh Lajos–Heltainé Nagy Erzsébet: Hátravetett igekötő. *Magyar Nyelvtör*, 116. évf. 4. sz. / 1992, 485–487.

²⁹ A különféle kétnyelvűségi típusokról és a kárpátaljai magyarok kétnyelvűségi típusairól lásd Beregszászi Anikó–Csernicskó István: A kétnyelvűség típusai a kárpátaljai magyar közösségben. In: Csernicskó István (szerk.): *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász, 2003. 34–42.

³⁰ Sulán Béla: A kétnyelvűség néhány kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 59. évf. 3. sz. / 1963, 253–265.

³¹ Beregszászi–Csernicskó: A kétnyelvűség típusai a kárpátaljai magyar közösségben, i. m. 41.

³² Csernicskó István: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 1998. 198.

jelentős része magyar domináns kétnyelvű,³³ azaz a privát szférában a magyar nyelv használata szinte kizárólagos, míg a formális színtereken a nyelvhasználat az állami szabályozás és az egyén nyelvtudása alapján realizálódik.

Ez azt jelenti, hogy a kisebbségi helyzet következtében a kárpátaljai magyarok csak korlátozott szituációkban használhatják anyanyelvüket, a formális szférában való kommunikáció során pedig kénytelenek az államnyelvet,³⁴ illetve az orosz nyelvet használni.³⁵ Utóbbi, ugyanis mint a volt Szovjetunió nem hivatalos államnyelve az oktatási rendszer minden fokozatában kötelező volt, így a kárpátaljai magyarság is többé-kevésbé elsajátította azt.³⁶ Egyrésről ennek is köszönhető, hogy az orosz „a mai napig jelentős befolyással bír a közéleti és a hivatalos szférában”.³⁷

³³ Beregszászi–Csernicskó: A kétnyelvűség típusai a kárpátaljai magyar közösségben, i. m. 40–41.

³⁴ Ukrajna 2012. július 3-án elfogadott nyelvtörvénye lehetővé teszi, hogy azokon a közigazgatási egységeken belül, ahol egy-egy nyelv beszélői elérik a 10%-os arányt, a kisebbségi nyelv az államnyelv mellett használható az államigazgatásban, az önkormányzatok munkájában, a bírósági eljárásokban, a nyilvános közéletben, az oktatásban. Ugyanakkor egyelőre még kérdés az, hogy a törvény gyakorlatban is alkalmazásra kerül-e majd, illetve, „hogy az állam megteremti-e az alkalmazáshoz szükséges feltételeket, tudnak és akarnak-e biztosítani helyben, az egyes régiókban a kisebbségi ügyintézésre is képes hivatalnokokat, állami tisztviselőket, lesznek-e kétnyelvű úrlapok, formanyomtatványok stb.” A törvényről részletesen lásd Fedinec Csilla–Csernicskó István: *Nyelvtörvény Saga Ukrajnában: A lezáratlan 2012-es fejezet. Kisebbségkutatás* 2012. évi 3. szám. 568–609.

³⁵ Csernicskó István: Amit a kárpátaljai magyar kétnyelvűségről tudunk. In: Kiss Gábor–Zaicz Gábor (szerk.): *Szavak- Nevek- Szótárak Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 1997. 88–92.

³⁶ Csernicskó: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*, i. m. 213.; Ugyanő: A kárpátaljai magyar lakosság által használt orosz nyelvváltozatok. In: Csernicskó István (szerk.): *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász, 2003. 66–67.

³⁷ Márku Anita: *Érvényes történetek* Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében. PoliPrint Kft. – KMF, Ungvár – Beregszász, 2008. 33.; a közéleti szféra nyelvhasználatáról lásd még Csernicskó: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*, i. m. 157.; A hivatali ügyintézés. In: Csernicskó István (szerk.): *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász, 2003. 74.; Karmacsai Zoltán: A magyar nyelv Beregszász hivatalaiban. In: Csernicskó István (szerk.): *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász, 2003. 74.; Karmacsai Zoltán: A magyar nyelv Beregszász hivatalaiban. In: Csernicskó István (szerk.): *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász, 2003. 74.

Másrészről az ukrán nyelv oktatását csak 1990-ben vezették be minden ukránjai, így a kisebbségi tannyelvű iskolákban is,³⁸ viszont nem lett szabályozva az, hogy mely osztályokban és milyen óraszámokban is folyjon az oktatás,³⁹ illetve máig nincsen biztosítva hozzá a megfelelő módszertani háttér.⁴⁰ Ezt tetézendő az utóbbi évek során Ukrajnában több olyan rendeletet is kiadtak, amelyek jelentős mértékben korlátozzák a kisebbségek oktatási nyelvi jogait.⁴¹

2005-ben Ukrajna az Európai Unióhoz való közeledés, az oktatási rendszer és a felsőoktatás reformjának érdekében csatlakozott a bolgói folyamathoz. A folyamat részeként Sztaniszlav Nyikolajenko oktatási miniszter 2007. július 13-án kiadott 607. számú rendelete bevezette a továbbtanulás feltételeként is szolgáló egységes érettségi tesztrend-

szász, 2003. 93–100.; Márku Anita: A magyar nyelv Beregszász szolgáltató egységeiben, boltjaiban, éttermeiben és a piacon, valamint az orvosi rendelőben. In: Csernicskó István (szerk.): *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász, 2003. 100–104.

³⁸ Csernicskó István: Az ukrán nyelv Kárpátalján. *Regio. Kisebbség, politika, társadalom*. 9. évf. 1. sz. / 1998, 5–48.; Ugyanó: Az ukrán nyelv oktatása Kárpátalja magyar iskolaiban. In: Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella (szerk.): *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében különös tekintettel a magyarpárú kétnyelvűsége*. Kalligram Könyvkiadó – A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete. Pozsony, 1998. 44–59.

³⁹ A kezdeti helyzetről lásd Лизанець, П. М.: Українська мова в угорськокомовних школах Закарпаття та в Угорщині. *Acta Hungarica* III. 1994. 125–130.

⁴⁰ Beregszászi Anikó–Csernicskó István–Orosz Ildikó: *Nyelv, oktatás, politika*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász, 2001. 85–91.; Beregszászi Anikó–Csernicskó István: ...itt mennyit ér a szó? *Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. PoliPrint. Ungvár, 2004. 97–108.

⁴¹ Orosz Ildikó: A magyar anyanyelvű/anyanyelvi oktatás és képzés helyzete Kárpátalján (1991–2010) In: *A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének tanulmánygyűjteménye*. PoliPrint Kft, Ungvár, 2010. 87–137.; Molnár Anita: Magyar vagy ukrán tannyelvű iskola? A tannyelv lehetséges következményeiről Kárpátalján. In: Fábri István–Kötél Emőke (szerk.): *Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományörzéstől a nyelvi identitásig*. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest, 2010. 186–212.; Séra Magdolna: Érvek és ellenérvek az iskolai tannyelvválasztásban (avagy az oktatáspolitikai változások hatása a kárpátaljai magyar közösségre irányított beszélgetések alapján) In: Fábri István–Kötél Emőke (szerk.): *Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományörzéstől a nyelvi identitásig*. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest, 2010. 161–185.

szert.⁴² „Csakhogy míg az Európai Unióban a középiskolák végzősei azon a nyelven adhatják le a vizsgáikat, amelyiken tanultak, a nemzeti-ségi iskolák diákjai számára pedig kötelező érettségi vizsgatárgy az adott nemzetiség nyelve és irodalma, addig nálunk [Ukrajnában] nem is választhatják a nevezett tárgyat, sőt az ő [kárpátaljai magyarok] számukra is kötelezővé akarták tenni, hogy minden tantárgyból ukrán nyelven vizsgázzanak.”⁴³ Igaz, „a későbbi oktatási miniszter, Ivan Vakarcuk 2008. január 28-i 33. számú rendeletében engedélyezte az oktatás nyelvében történő vizsgákat a szaktantárgyak esetében a 2008-as és a 2009-es években, de ez hosszú távon jelenleg sincs törvényileg biztosítva.”⁴⁴ Ehhez kapcsolódik az oktatási tárca 2008. május 26-án kiadott 461. számú rendelete.⁴⁵

A fentebb ismertetett rendeletek természetesen jelentős hatást gyakorolnak a kisebbségi iskolák végzőseinek a pályaválasztási döntéseire is, hisz az érvényben lévő felvételi rendszer a „kisebbségek érdekeit szem

⁴² «Про проведення у 2008 році зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників загальноосвітніх навчальних закладів». Forrás: <http://oi-popp.ed-sp.net/content/view/218/36>

⁴³ Kárpátalja hetilap, 2010. szeptember 17. X. évf., 38. (505) szám.

⁴⁴ Kulin Júlia: Magyar nyelvű matematika-tankönyvkiadás Ukrajnában. In: Kötél Emőke–Szarka László (szerk.): *Határhelyzetek II. Kultúra – Oktatás – Nyelv – Politika*. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest, 2009. 269–285.

⁴⁵ «Про затвердження Галузевої програми поліпшення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин на 2008–2011 роки». Forrás: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/953. A rendelet alapján 2008. szeptember 1-jétől a nemzetiségi nyelven oktató iskolák 5. osztályaiban Ukrajna történetét két nyelven kell oktatni: anyanyelven, illetve ukránul (a fakultatív órák terhére). A 6. osztályban már csak ukrán nyelven kell oktatni ezt a tárgyat. A 6. osztályban a földrajzot kell két nyelven oktatni, a 7-ben a matematikát, majd a következő osztályban teljesen át kell állni e tantárgyak államnyelven történő oktatására. A 10. osztályokban – a 2010-től már minden tárgyból kötelezően ukrán nyelvű emelt szintű érettségi és egyben felvételi vizsgákra való felkészülés jegyében – szeptembertől két nyelven kell oktatni Ukrajna történetét és a matematikát, a 11. osztályban a 2009-es tanévkezdéstől két nyelven a matematikát és csak államnyelven egy, a tanulók által választott tantárgyat. Erről lásd még: Csernicskó István (szerk.): *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság. Hodinka Antal Intézet, Budapest – Beregszász, 2010. 129.; Molnár: Magyar vagy ukrán tannyelvű iskola?, i. m. 189.

előtt tartó” folyamatos változtatásaival együtt is hátrányos helyzetbe hozza őket ukrán társaikkal szemben.⁴⁶ Ennek következtében a magyar szülők egyre nagyobb része iratja gyermekét ukrán tannyelvű iskolába, annak reményében, hogy így az államnyelv tökéletes elsajátítása révén módja nyílik majd tovább tanulni és szakmát szerezni.⁴⁷ Ez, vagyis a másodnyelven folyó iskoláztatás természetesen kihat az anyanyelven folyó kommunikációra és nagymértékben befolyásolja az érintett személy azonosságtudatát is.⁴⁸

⁴⁶ Kárpátalja hetilap, 2009. február 6. IX. évf., 6. (421) szám.

⁴⁷ Csernicskó (szerk.): *Megtart a szó.*, i. m.; Séra Magdolna: Az iskolai tannyelv választás szerepe a kárpátaljai magyar kisebbség jövője és társadalmi mobilitása szempontjából. In: Kötél Emőke–Szarka László (szerk.): *Határhelyzetek II. Kultúra – Oktatás – Nyelv – Politika.* Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium Budapest, 2009. 241–268.; Molnár: Magyar vagy ukrán tannyelvű iskola?, i. m.

⁴⁸ Bővebben lásd Csernicskó István–Göncz Lajos: *Tannyelv választás a kisebbségi régiókban: Útmutató kárpátaljai magyar szülőknek és pedagógusoknak.* Kiadta a Magyar Köztársaság Miniszterelnöki Hivatala, 2009.; Csernicskó István: Nyelv és azonosságtudat összefüggései a kárpátaljai magyar közösségben In: Fedinec Csilla (szerk.): *Értékek, dimenziók a magyarságkutatásban.* Magyar Tudományos Akadémia Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság Budapest, 2008.; Ugyanő: Nyelv, oktatás és azonosságtudat összefüggései Ukrajnában In: Karmacsai Zoltán–Márku Anita (szerk.): *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században.* PoliPrint, Ungvár, 2009. 26–33.; Molnár Anita: Tannyelv és nemzeti identitás kapcsolata egy 2006-os felmérés tükrében. In: Karmacsai Zoltán–Márku Anita (szerk.): *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században.* PoliPrint, Ungvár, 2009. 122–127.; Ugyanő: Tannyelv, nemzeti identitás és a nyelvek presztízse – egy Kárpátalján végzett kutatás margójára. In: Borbély Anna–Vančóné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, nyelvi attitűdök és sztereotípiák.* MTA Nyelvtudományi Intézet, Gramma Nyelvi Iroda, Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar, Tinta Kiadó, Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra, 2009. 439–446.; Gazdag Vilmos: Az ukrán tannyelvű iskolák magyar tanulóinak nyelvhasználata, különös tekintettel a keleti szláv kölcsönszavak fokozott használatára. In: Hires-László Kornélia–Karmacsai Zoltán–Márku Anita (szerk.): *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban.* A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Tinta Könyvkiadó II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete, Budapest – Beregszász, 2011. 355–363.; Ugyanő: Використання мов (рідної та державної) угорськокомунічними учнями Закарпаття. In: *Prolínání Slovanských Prostředí.* Editoři: PhDr. Marcel Černý, Ph.D. (literárněvědná část), Mgr. Kateřina Kedron, Ph.D. (jazykovědná část), PhDr. Marek Přihoda, (historická část) Červený Kostelec / Praha 2012. 185–194.

Ez alapján tehát a kárpátaljai magyarság közösségi szinten kétnyelvűnek számít mivel tagjai kétnyelvű helyzetben élnek: azaz olyan körülmények között, amikor bizonyos helyzetekben anyanyelvük mellett egy másik nyelvet is használniuk kell vagy kellene.⁴⁹ Ugyanakkor nem szabad arról sem megfeledkeznünk, hogy általában vett egyetemes kétnyelvűség nem létezik. A kétnyelvűségnek számos típusa ismeretes. Ezek viszont nem a kétnyelvű egyének különböző szempontú elhatárolására, hanem a kétnyelvűségen belüli típusok és alcsoportok létrehozására szolgálnak.⁵⁰ A kárpátaljai magyar-ukrán kétnyelvűség tipologizálásával Rot Sándor próbálkozott meg először leszögezve, hogy „mindkét etnikai tömb határ menti sávján, a nyelvújításigetekben, valamint azon településeken, ahol vegyes ukrán–magyar lakosság van, magyar-ukrán, valamint ukrán-magyar szociális részleges vagy teljes kétnyelvűséggel találkozunk.”⁵¹ Ő a következő kétnyelvűségi típusokat különítette el: (a) szociális részleges magyar-ukrán kétnyelvűség; (b) szociális részleges ukrán-magyar kétnyelvűség; (c) szociális teljes magyar-ukrán kétnyelvűség; (d) szociális teljes ukrán-magyar kétnyelvűség. Azonban a négy csoport valójában csak kettőt takar, mivel az a), c) illetve a b), d) típusok jellege azonos, s csak az érintett etnikumok kapcsán térnek el egymástól. Rot felhívja a figyelmet arra is, hogy „a részleges kétnyelvűség esetében az interferáló nyelvek behatolnak egymásba, és az anyanyelven beszélő egyének vagy etnikai csoportok nyelvében spontánul működnek a szomszéd nyelvből jött nyelvi elemek, tipológiai modellek.”⁵² Ezzel szemben „a teljes kétnyelvűség esetében az interferáló nyelvek behatolnak egy-

⁴⁹ Csernicskó: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*, i. m. 196–198.; Beregszászi–Csernicskó: *A kétnyelvűség típusai a kárpátaljai magyar közösségben.*, i. m. 34–42.; Ugyanők: *Nyelvválasztás: a nyelvek közötti „munkamegosztás” a többnyelvű közösségekben.* In: Csernicskó István (szerk.): *Nyelvek, emberek, helyzetek.* A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben. PoliPrint Kft. Ungvár, 2010. 7–13.

⁵⁰ Csernicskó: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*, i. m. 196.

⁵¹ Rot, A.: Magyar-ukrán és ukrán-magyar kétnyelvűség Kárpát-Ukrajnában. *Magyar Nyelvőr* 91. évf. 2. sz. / 1967, 185–191.

⁵² Rot Alexander. *A magyar nyelv fejlődése. A magyar keleti szláv nyelvi kapcsolatok.* Ragyanszka Skola, Kijev–Uzsgorod, 1968. 261.

másba, és ezek a kétnyelvű egyének vagy etnikai csoportok spontánul váltanak át az egyik nyelvről a másikra.⁵³ A keleti szláv és a magyar kölcsönhatás eredményének tanulmányozása során⁵⁴ Rot Sándor arra a következtetésre jutott, „hogy a nyelvi interferencia dinamikája, hatékonysága, a nyelvi szintekbe való behatolás mértéke a nyelvek genealógiai és tipológiai alkatától, a nyelvi kontaktusok típusától, intenzitásától, időtartamától és más extern és intern nyelvi tényezőktől függ.”⁵⁵

Véleménye szerint nem fér kétség ahhoz, hogy a XII. századtól kezdve Kárpát-Ukrajnában intenzív marginális és intraregionális nyelvi kontaktusok léteztek, ami során mind a magyar, mind az ukrán nyelv hatással volt egymásra. Ugyanakkor megjegyzi azt is, hogy a XIV. század óta különböző formákban létező nem marginális orosz-magyar kapcsolatok a Tanácsköztársaság idején érték el a legnagyobb intenzitást.⁵⁶

Az egymással érintkező nyelvek közötti kapcsolat leggyakrabban a szókészlet szintjén mutatkozik meg, hiszen a nyelv szókészlete a nyelvi rendszer leglazábbán strukturált része, mely könnyen fogad be új elemeket.⁵⁷ Ám mielőtt rátérnénk a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban meghonosodott szláv lexikai elemek felgyűjtésével és különböző szempon-tú elemzésével foglalkozó munkák ismertetésére ejtsünk egy pár szót a kontaktológiai szakirodalom egyik fontos kérdéséről is, nevezetesen,

⁵³ Rot: Magyar-ukrán és ukrán-magyar kétnyelvűség, i. m. 189.

⁵⁴ Rot, A. M. Особенности взаимодействия языков и диалектов Карпатского бассейна и венгерско-украинская языковая интерференция. *Studia Slavica* XIII. / 1967, 247–268.; Ugyanó: Венгерско-восточнославянские языковые контакты. Будапешт, 1973.; Ugyanó: Особенности взаимодействия языков и диалектов Карпатского ареала. Ужгородский гос. университет, Ужгород, 1973.; Ugyanó: Структурно-типологические особенности языков и диалектов карпатского ареала и проблемы языкового родства. In. *Симпозиум по проблемам карпатского языкознания* /24-26 апреля 1973 г./ Тезисы докладов и сообщений. М.: Издательство "Наука", 1973. 46–48.

⁵⁵ Rot Sándor: A kárpátizmusok és a magyar jelentéstan nyelvtipológiai jelenségei. In. *Magyar Nyelv* 71. évf. 4. sz. / 1975, 424–432.

⁵⁶ Rot, A. M.: A magyar nyelv keleti szláv jövevényszavai fonológiai meghonosodásának kérdései. *Magyar Nyelv* 64. évf. 1. sz. / 1968, 38–47

⁵⁷ Lanstyák István: *Nyelvből nyelvbe Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2006. 15.

hogy vajon miért is kerül sor adott nyelvek között lexikai elemek kölcsönzésére. E kérdés kapcsán számos elmélet született, melyek túlnyomórészt megegyeznek a kölcsönzést kiváltó alapvető okokban.

Kótyuk István a kölcsönzés okát jelentéstanai tényezőkkel magyarázza. Eszerint az ungi magyar nyelvjárás ukrán jövevényszavait a következő három csoportra lehet osztani: 1) szavak, amelyek új, eddig ismeretlen fogalmakat jelölnek; 2) szavak, amelyek lexikai megfelelői a már meglévő magyar szavaknak; 3) érzelemkifejtő szavak, amelyeknek a magyar nyelvben számos szinonimája van.⁵⁸ A *kétnyelvűség és a kárpátaljai magyar köznyelv* c. tanulmányában a kölcsönzések kapcsán viszont azt hangsúlyozza, hogy „e szavak túlnyomó többsége fölösleges a nyelvben, mivel az általuk jelölt fogalmaknak megvan a magyar neve” ugyanakkor „magyar megfelelőjük legfeljebb akkor bukkan fel, ha a beszélő nagyon választékos akar lenni, és kínosan ügyel nyelvhasználatára”.⁵⁹ A szerző kölcsönzések beáramlását és meghonosodását a következő okokkal indokolta: adott tárgy vagy dolog ezen a néven vált ismertté; hivatalos helyen, hivatalos személyek használják; kényelemszeretet, a beszédtempó felgyorsulása (nem gondolkodunk a magyar megfelelőn, mivel a kölcsönző gyakran rövidebb és könnyebben ejthető, mint a magyar megfelelője); nyelvi igénytelenség, gyakorlatlanság. Az általa vizsgált nyelvi sajátosságok kapcsán megjegyzi, hogy azok első soron a beszélt köznyelv jellemzői, s az írott nyelvbe ritkán kerülnek be, s hogy tervszerű és következetes nyelvművelő munkával kellene törekedni a kétnyelvűség tökéletesítésére, az anyanyelv tisztaságának megőrzésére.⁶⁰

Cserniczkó István szerint mindennapi használat miatt bekerült kölcsönzések a megszokás eredményei. Olyan szavak ezek, amelyeket a bilingvis nyelvközösségek élők naponta használnak munkájuk során, bevásárlás közben, a szomszédal való kommunikációban stb. A beszé-

⁵⁸ Ковтюк, И.: Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре. Под редакцией и с предисловием А. Золтана. Ниредьхаза, 2007. 75.

⁵⁹ Kótyuk István: A kétnyelvűség és a kárpátaljai magyar köznyelv. In. *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében*. Széchenyi társaság – Pszicholingva Nyelviskola. Budapest, 1991. 66–69.

⁶⁰ Ugyanó, ugyanott.

lő ismeri ezek magyar megfelelőjét, de mivel élőnyelvi használatukra ritkán kerül sor, a passzív szókincsbe kerültek át.⁶¹

Ahogy az azt munkánk elején már jeleztük az anyaországi nyelvjáráskutatás politikai korlátok végett nem terjedt ki a határon túli területekre. A kárpátaljai magyar nyelvjárások vizsgálata így a helyi nyelvészekre hárult. Ugyanakkor ezt jelentős mértékben megnehezítette az intézményi háttér hiánya, s a rájuk is nehezedő politikai nyomás. Evégett egészen az 1960-as évek derekáig, vagyis az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Filológiai Tanszékének a megnyitásáig lényegében nem is folytak a kárpátaljai magyar nyelvhasználatot érintő tudományos kutatások.⁶²

A kárpátaljai magyar nyelvjárások szláv lexikai elemei elsőként néhány nyelvművelő célzatú szószedet formájában kerültek rögzítésre. Ilyen volt például Drávai Gizella *Nyelvrosta. Így mondjuk, de mondjuk így* c. írása, melyben közel száz mondatba foglalt orosz és ukrán kölcsönzőt közölt szembeállítva azokat magyar standardbeli megfelelőjükkel.⁶³

Rot Sándor a Kárpát-Ukrajnában érvényesülő magyar-ukrán, ukrán-magyar kétnyelvűségi kapcsolatok elemzése során az egyes nyelvi szinteket külön-külön is megvizsgálja. A lexikai szintet ért ukrán hatást néhány spontánul idézett szóval példázza, megjegyezve, hogy a felsorolás még hosszasan folytatható lenne.⁶⁴ Hasonló jellegű felsorolást közöl Petro Lizanec *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok. A kárpátontúli ukrán nyelvjárások alapján*⁶⁵ c. munkája is. Fodó Sándor épp e munkák kapcsán jegyzi meg, bár Rot Sándor és Lizanec Petro munkájának sem elsődleges célja a magyar nyelvjárások vizsgálata, de igencsak sajnálatos, hogy lemondva a „felsorolt szavak tudományos tárgyalásáról, a vélemények és az idevágó irodalom idézéséről minden magyarázat és etimologizálás nélkül” közlik szójelentőiket, főleg mivel több szót is téve-

⁶¹ Cserniczkó: A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség, i. m. 139–140.

⁶² Cserniczkó: *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*, i. m. 19–20.

⁶³ Drávai Gizella: *Nyelvrosta. Így mondjuk, de mondjuk így. Kárpáti Kalendárium*. Kárpáti Könyvkiadó, Uzshorod, 1969, 65., 91., 135

⁶⁴ Rot: *Magyar-ukrán és ukrán-magyar kétnyelvűség*, i. m. 189.; Ugyanő: *A magyar nyelv fejlődése*, i. m. 255–256.

⁶⁵ Lizanec: *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok*, i. m. 38–39.

sen sorolnak az ukrán eredetű szavak közé. Tanulmányában több, Lizanec és Rot által, szláv eredetűnek vélt szó kapcsán is igazolja azok téves etimológiáját.⁶⁶

Fodó Sándor is azon kárpátaljai magyar nyelvészek egyike, akik a Tartui Egyetemen folytatták tanulmányaikat,⁶⁷ és ott a kárpátaljai magyar nyelvjárásokat és a Kárpátalján érvényesülő nyelvi kapcsolatokat tanulmányozták.⁶⁸ Fodó kimondottan a szláv jövevényszavak vizsgálatával foglalkozott, ezen belül a terület szláv eredetű földrajzi terminológiájával. Az 1971-ben e témakörben írt tanulmányában például 19 szláv eredetű nyelvjárási elem részletes elemzésével foglalkozik, megjegyezve, hogy ezek többsége a magyar nyelvterület más vidékein nem ismertek, s használati mértékük még a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban sem azonos.⁶⁹

Egy későbbi tanulmányában Visk és Técső nyelvjárása alapján készített egy 50 szóból álló kiegészítő listát Kniezsa István (1955) munkájához. Szójelentője olyan szavakat tartalmaz, melyek Kniezsa munkájában: 1) nem szerepelnek; 2) más a jelentésük; 3) más a hangalakjuk; 4) eredetük megítélése szerinte eltér a Kniezsa által rögzítettől.⁷⁰ Az 1973-ban megjelent *Szláv jövevényszók a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban* c. tanulmányában a kárpátaljai magyar nyelvjárásokról és az ezeket érintő nyelvészeti kutatásokról adott rövid ismertetést követően egy 31 szócikkből álló szótári adatállományt tár az olvasó elé, melyben az általa

⁶⁶ Fodó Sándor: *Szláv jövevényszók a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. Magyar Nyelvjárások* 19. kötet / 1973, 41–52.

⁶⁷ A Tartui Egyetemen tanult még Zékány Imre, Mokány Sándor és Mokány Katalin is.

⁶⁸ Palmeos, Paula: *A finnugor nyelvek kutatása az Észti SZSZK-ban. Nyelvtudományi közlemények* 75. kötet / 1973, 247–257.

⁶⁹ Фодо, Ш: *Славянские заимствования в географической терминологии венгерских говоров района Верхней Тисы*. In: *Труды по русской и славянской филологии. Т. XIX. Серия лингвистическая. Ученые записки Тартуского государственного университета*. Выпуск 275. Тарту, 1971. 84–96.

⁷⁰ Угуань: *Некоторые данные о славянских заимствованиях в двух венгерских говорах Закарпатья (район Верхней Тисы)* In: *Карпатская диалектология и ономастика*. Москва, 1972. 258–276.

gyűjtött és lejegyzett, a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban előforduló szláv elemek részletes ismertetését adja.⁷¹

Fodó Sándor kutatásai, amint azt a fentebb már idézett munkák is jól tanúsítják elsősorban a Felső-Tisza-vidékének magyar nyelvjárásaira korlátozódtak. Ezen belül azonban igen szerteágazó vizsgálatokat végzett. Foglalkozott például a juhtenyésztés,⁷² a szövés,⁷³ illetve az erdészet⁷⁴ szókincsében meghonosodott szlavizmusok vizsgálatával is.

Fodó Sándor egyik fentebb már idézett munkájában⁷⁵ megjegyzi, hogy a Kótyuk István által folytatott kutatások révén kezdetét vette a kárpátaljai magyar nyelvjárások szlavizmusainak rendszeres kutatása is.

Kótyuk Istvánnak az ungi magyar nyelvjárás vizsgálatával foglalkozó kutatásai⁷⁶ az Ungvári Állami Egyetemen *Az ungi magyar nyelvjárás*

⁷¹ Fodó: Szláv jövevényszók a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban, i. m. 43–52.; Sebestyén Árpád: Jegyzet néhány kárpátaljai tájszóhoz. *Magyar Nyelvjárások* 19. köt. / 1973, 53–56. szerint a cikkben felsorolt szavak némelyike ismert a magyarországi nyelvjárásokban is.

⁷² Фодов, Ш. Л.: Наблюдения над овцеводческой терминологией венгерских говоров района Верхней Тисы. In: *Исследование финно-угорских языков и литератур в их взаимосвязях с языками и литературами народов СССР* (Тезисы докладов Всесоюзного научного совещания финно-угроведов) 27–30 октября. Ужгород, 1977. 79–80.

⁷³ Ugyanó: До питання про українські елементи в угорській ткацькій термінології. In: *Проблеми дослідження діалектної лексики і фразеології української мови*. Тези доповідей. Ужгород, 1978. 190–191.

⁷⁴ Ugyanó: Українські запозичення в галузі лісорубської термінології в угорських говорах р-ну Верхньої Тиси /говірки Вишкова й Тячева/. In: *Лексика української мови в її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами*. Тези доповідей. Ужгород, 1982. 146–147.

⁷⁵ Fodó: Szláv jövevényszók a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban, i. m.

⁷⁶ Ковтюк, С.: Славянские заимствования в бытовой лексике венгерского говора Ужгородского района. In: *Тези доповідей та повідомлення до XIX наукової конференції. Романо-германська та угорська філологія*. Ужгород, 1965. 73–77.; Ugyanó: Славянизмы в венгерском говоре с. Ратовцы Ужгородского района. In: *Всесоюзная конференция по финно-угроведению. Тезисы докладов и сообщений*. Йошкар-Ола, 1969. 40–42.; Ugyanó: Украинизмы в венгерском говоре низовья реки Уж Закарпатской области (лексика, связанная с названиями физических и психических особенностей человека). In: *Вопросы советского финно-угроведения. Языкознание*. Саранск, 1972. 115–117. stb.

*ukrán jövevényszavai*⁷⁷ címmel 1974-ben megvédett kandidátusi értekezésével teljesebben ki. E munka tematikájában és jellegében még ma is egyedülnek számít, hiszen a megírás és a nyomtatásban való megjelenés között eltelt közel 30 év alatt sem született e témakörben hasonló terjedelmű és színvonalú munka. Az orosz nyelvű disszertációban a szerző az Ungvári járás 18 településén (Nagygejőc, Gálóc, Bátfa, Palágykomoróc, Koncháza, Kisgejőc, Minaj, Palló, Botfalva, Kis- és Nagyrát, Katergény, Kisszelmenc, Szürte, Tarnóc, Homok, Kistéglás, Császlóc, Sislóc) gyűjtött ukrán nyelvi kölcsönzések részletes etimológiai elemzését adja.

A szerző által megvizsgált 247 elem közül 78 megtalálható Kniezsa *A magyar nyelv szláv jövevényszavai* c. munkájában is. Ám Kniezsa a vizsgált 78 lexikai elem közül 33-at szlovák, míg 7-et ismeretlen eredetűnek tekint, melyek nagy valószínűséggel az ukránból kerültek át az ungi magyar nyelvjárásokba. Ugyanakkor közel 300 lexikai elem maradt feldolgozatlanul, melyről csak további részletes kutatás révén lehetne megállapítani, hogy melyik nyelvből is került át az ungi magyar nyelvjárásba.

Ahhoz, hogy egy adott szót ukrainizmusnak minősítsen, figyelembe vette annak szemantikáját és fonéma-összetételét, a szó meglétét más kárpátaljai magyar nyelvjárásokban, illetve hiányát más szláv nyelvekben vagy/és a velük szomszédos magyar nyelvjárásokban, a szó szemantikai azonosságát az ungi magyar nyelvjárásban és az ukrán nyelvjárásokban. Ugyancsak fontos körülménynek tekinti, ha a szó hangalakja kizárólag az ukrán nyelvből magyarázható. Az ukrán eredetre utaló kritériumokat minden szócikkben feltünteteti a szerző.

Külön figyelmet fordít a szerző arra is, hogy a bekerült ukrán elemek jelentése azonos-e az átadó, illetve az átvevő nyelvben. Kótyuk István külön osztályozza a lexikai elemeket, aszerint is, hogy egy- vagy esetleg többjelentésűek-e. A megvizsgált elemek túlnyomó része egyjelentésű. A többjelentésű szavakat jelentésük száma szerint kategorizálta a szerző: két-, három-, négy-, öt-, hat-, sőt egy nyolcjelentésű szót is adatolt. A *paszkuda* szónak például a következő jelentései ismeretesek: 1) gazember; 2) nem tiszta asszony; 3) aki beleavatkozik más dolgába; 4)

⁷⁷ Ковтюк: Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре, i. m.

búbos banka (állat); 5) begy; 6) pimasz, ronda; 7) szerénytelen ember; 8) utálatos, visszataszító.⁷⁸

Véleménye szerint az egyes elemek olyannyira beépültek a magyar nyelvjárásokba, hogy megtalálhatjuk őket a köszöntésekben és más frazeológiai egységekben is: *forog, mint a kalakutya* < *вертится, как вращающееся колесо*; *Dáj bozse szerencse* < *Дай, боже серенче!*⁷⁹

Györke Magdolna a kárpátaljai magyar nyelvjárások öltözködéssel kapcsolatos szókincsrégét vizsgálta. Kutatásai során külön is foglalkozott a kárpátaljai magyar nyelvjárások szláv eredetű ruhanéveivel,⁸⁰ s arra a következtetésre jut, hogy csak kevés olyan ruhanév használatos a kárpátaljai magyarok körében, melyek hiányoznának az anyaországi nyelvváltozatokból. Az ilyen ruhanévek általában ukrán vagy orosz átvételek, s többségük 1945 után honosodott meg.⁸¹

Emellett foglalkozik még a kárpátaljai magyar szaknyelvek vizsgálatával is. *A kárpátaljai magyar szaknyelvek* c. tanulmányában a melegházi gazdaságok, a cipészek, a gyertyakészítők, és a diákság nyelvhasználatában meghonosodott szláv elemeket mutatja be, néhány példával illusztrálva. Véleménye szerint a fokozott másodnyelvi hatás azzal indokolható, hogy „a szakiskolákban a tanulók orosz vagy ukrán nyelven sajátítják el a szakkifejezéseket, s így a magyar szakszavakat vagy nem is ismerik, vagy ha ismerik is, alig használják, mivel így a vegyes nyelvű munkaközösségekben könnyebben megértik egymást.”⁸²

⁷⁸ Ковтюк: Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре, i. m. 77

⁷⁹ Ugyanó, ugyanott. 89.

⁸⁰ Дэрке, М.: Славянизмы, связанные с названиями одежды в венгерских говорах Ужгородского района Закарпатской области УССР. In: *Тезисы докладов XVI всесоюзной конференции финно-угроведов*. Сыктывкар, 1979. 101–102.; Ugyanó: Славянизмы в названиях женской одежды в венгерских говорах Закарпатья. In: *Лексика української мови її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами*. Тези доповідей. Ужгород, 1982. 126–127.

⁸¹ Дерке, Магдалина: *Назви одягу в угорських говорах Закарпаття*. Кандидатська дисертація. Ужгородський національний університет. Ужгород. 2002.

⁸² Györke Magdolna: *A kárpátaljai magyar szaknyelvek*. In: *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében*. Széchenyi társaság–Pszicholingva Nyelviskola. Budapest, 1991. 70–71.

Perduk János a kender megmunkálásának terminológiáját vizsgálja a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. Kutatásai során kitér az ott használatos szláv eredetű lexikai elemek vizsgálatára is.⁸³

Lizanec Péter – annak ellenére, hogy ő a szláv-magyar kétnyelvűségi kapcsolatokat elsősorban a kárpátaljai ukrán/ruszin nyelvjárások lexikai hungarizmusai felől vizsgálja – munkáiban rendre megtalálhatók a kárpátaljai magyar nyelvjárások szláv kölcsönszavaiból összeállított szólisták is.⁸⁴ Ugyancsak az ő nevéhez kötődik a kárpátaljai magyar nyelvet ért szláv hatások kutatásának egyik jelentős eredménye, nevezetesen általa szerkesztett háromkötetes *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza*,⁸⁵ mely a magyar nyelvjárási elemek mellett közel kétszáz szláv eredetű kölcsönszót is feltérképezett.

Cserniczkó István a kétnyelvűség külső jeleiként értékeli a nyelvhasználatban felfedezhető jelenségeket, melyet számos példával illusztrálva a lexikális és morfológikus hatás csoportjaként különít el.⁸⁶ A Cserniczkó István Beregszászi Anikó szerzőpáros által írt *...itt mennyit ér a szó?* c. kötet *Kárpátaljai szójegyzéke* „azokat a kárpátaljai magyar szavakat és szójelentéseket tartalmazza, amelyek 'kárpátaljai magyar' megjelöléssel bekerültek a Magyar értelmező kéziszótár átdolgozott, 2003-ban

⁸³ Пердук, И.: Славянские заимствования, связанные с обработкой конопли в венгерских говорах Ужгородского района. In: *Лексика української мови її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами*. Тези доповідей. Ужгород, 1982. 138–139.

⁸⁴ Lizanec, P.: Украинско-венгерские межязыковые (междиалектне) связи. *Hungarian Studies*, a Journal of the International Association of the Hungarian Studies, Volume 3. 1987. Number 1–2., 1–17.; Lizanec Petro Ukrán valamint orosz elemek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. In: *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*, Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1993. 50–56.

⁸⁵ Lizanec Péter: *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza I.* kötet Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.; Ugyanó: *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza II.* kötet: Patent Nyomdaipari Vállalat, Ungvár, 1996.; Ugyanó: *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza III.* kötet, „Ethnica” Kiadó, Ungvár–Debrecen, 2003.

⁸⁶ Cserniczkó: *A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség*, i. m. 139–144.

megjelent kiadásába.⁸⁷ E szavak többsége a szláv nyelvekből kölcsönzött jelentésbővüléssel jött létre.

Borbély Edit tanulmányában⁸⁸ 120 a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban meghonosodott orosz és ukrán eredetű betű- és mozaikszót, valamint rövidítést adatom.

Márku Anita a kárpátaljai magyar fiatalok kommunikációs stratégiáinak vizsgálata során a kölcsönzavak használatát is érinti.⁸⁹ A 2008-ban megjelent monográfiájában közöl egy 82 szót tartalmazó kölcsönzólistát is, melynek elemeit az általa készített interjúkból gyűjtötte ki.⁹⁰

Korábbi kutatásaim során a Beregszászi járás településeinek készített irányított beszélgetések hanganyagait vizsgáltam meg, s gyűjtöttem ki belőlük az elhangzott orosz/ukrán lexikai elemeket. Az adatolt szavakat a vizsgált interjúkból vett példamondatokkal illusztrált értelmező-etimológiai szótári-adatállomány keretében adtam közre, egyidejűleg elvégezve azok eredet szerinti, szófaji és fogalomköri csoportosítását is.⁹¹

⁸⁷ Beregszászi Anikó–Cserniczkó István: ...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról. PoliPrint, Ungvár, 2004. 137–138

⁸⁸ Borbély Edit: Adalék a lexikai kölcsönzés kutatásához. In: *Jubileumi kötet Lizanec Péter professzor 70. születésnapjára*, Ungvári állami egyetem magyar filológiai tanszék hungarológiai központ, Ungvár, 2000. 113–119.

⁸⁹ Márku Anita: Kölcsönzó használata a kárpátaljai magyar fiatalok körében. In: Beregszászi Anikó–Cserniczkó István (szerk.): *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. PoliPrint, Ungvár, 2004. 44–55.

⁹⁰ Márku: *Érvényes történetek*, i. m. 80–84.

⁹¹ Gazdag Vilmos: Szláv eredetű lexikai elemek a Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban (Kárpátalja, Ukrajna). In: Fábri István–Kötél Emőke (szerk.) *Határhelyzetek III. Önmeghatározási kísérletek: hagyományörzéstől a nyelvi identitásig*. Szerkesztő: Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest, 2010. 124–160.; Ugyanő: Másodnyelvi elemek a Beregszászi járás (Kárpátalja) magyar nyelvjárásaiban. In: Kozmács István–Vančóné Kremmer Ildikó (szerk.): *Közös jövőnk a nyelv I. Nyelvtudomány és pedagógia, Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért, Veda pre vzdelanie – vzdelanie pre vedu, Science for Education – Education for Science* Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra, 2010. 109–130.; Ugyanő: Másodnyelvi elemek a kárpátaljai Beregvidék magyar lakosságának nyelvhasználatában. In: Bárdosi Vilmos (szerk.): *A szótól a szövegig az MTA Modern Filológiai Társasága tudományos konferenciájának előadásai Budapest, 2011. jún. 21–22. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* sorozat 137. tagja. Tinta Kiadó, Budapest, 75–86.

Az eddig idézett és bemutatott munkákból arra lehetne következtetni, hogy a szláv lexikai elemek csak az élőbeszédben kerültek meghonosodásra, és az írott nyelvben egyáltalán nem használatosak. Ez természetesen nem így van. Bár az kétségtelen, hogy az írott nyelvi színtereken való előfordulásuk és használatuk gyakorisága a beszélt nyelvénél jóval alacsonyabb, s vizsgálatuk is igencsak a kezdeti fázisban tart.

A kárpátaljai magyar sajtónyelv ez irányú vizsgálata valójában még el sem kezdődött, de az anyaországi kutatások során adatolt,⁹² illetve a Termini Kutatóhálózat Ht-szólistájában⁹³ rögzített és általában a helyi magyar sajtóból vett példák illusztrált kárpátaljai szláv kölcsönzószavak alapján arra lehet következtetni, hogy e szavak tetemes mennyiségben és viszonylag nagy gyakorisággal fordulnak elő a kárpátaljai magyar sajtótermékekben.

A sajtónyelvhez hasonlóan a kárpátaljai magyar irodalmat ért szláv hatás vizsgálata is szinte teljesen kiesett mind az egyetemes, mind pedig a helyi magyar nyelvészet látószögéből.

E témakörben született egyik korábbi tanulmányom,⁹⁴ melyben Zelei Miklós *A kettézárt falu* c. dokumentumregényét vizsgáltam meg, s 111 orosz/ukrán lexikai elemet gyűjtöttem ki belőle. Azonban fontos megjegyezni, hogy a dokumentumregény a bemutatott település(ek) (Kis- és Nagyszelmenc) XX. századi történelmébe nyújt betekintést az itt élők, vagy az egykor itt élők visszaemlékezései és levéltári anyagok segítségével, vagyis első soron az élőbeszédre alapul.

A szláv lexikai elemek felgyűjtésén túl azok különböző szempontú csoportosítását is megtalálhatjuk az egyes munkákban. Ezen csoportosítások egyike a kronológiai szempontú, vagyis az átvétel ideje alapján történő csoportosítás.

⁹² Csige Katalin: Lexikai és szemantikai ruszcizmusok a sajtónyelvben (1948–1951). *Magyar Nyelvjárások* 35. köt. / 1998, 191–198.; Osváth Gábor: Továrics, elvtárs, tongzhi: jelentés és társadalom. *Külkereskedelmi főiskolai füzetek* 18. sz. / 2006, 112–116.

⁹³ <http://ht.nyud.hu/htonline>

⁹⁴ Gazdag Vilmos: A kárpátaljai magyar köznyelv szláv lexikai elemei Zelei Miklós *A kettézárt falu* c. dokumentumregényében. *Acta Beregsasiensis* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve 2010. IX. évfolyam, 3. kötet 29–40.

Ahogy azt Fodó Sándor is megjegyzi a kölcsönszavak átvételi idejének a megállapítása nem egyszerű feladat, hiszen a nyelvjárási környezetben meghonosodott szavak sokszor csak évtizedek vagy évszázadok múltán kerültek be az írott nyelvbe. Véleménye szerint az átvétel idejét így a kárpátaljai magyar nyelvjárások szláv lexikai elemei esetében is csak a történeti hangtan segítségével lehet és kell pontosan meghatározni,⁹⁵ melynek feltétlenül párosulnia kell az írott anyag, a kulturális és a történelmi tények vizsgálatával is.

Lizanec Péter ettől egy lényegesen egyszerűbb kronológiai csoportosítást javasol. Ő a kárpátaljai magyar nyelv szláv lexikai elemeit az átvétel ideje alapján két csoportba sorolja: régi ukrán/ruszin és új ukrán/ruszin elemek Véleménye szerint az első csoport a leggazdagabb, ami az ide tartozó lexikai elemek átvételének nagy időintervallumával magyarázható (a XII. századtól a XX. századig). A második csoportba pedig csak azokat a szavakat sorolja, amelyek 1945 után kerültek be a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba.⁹⁶

Az átadó nyelvek szerinti osztályozásra szintén nagy hangsúlyt helyeznek a nyelvészek. A kárpátaljai magyar nyelvjárásokat ért szláv hatás, mely egyaránt lehet ukrán és orosz is, kétségtelenül a szovjet érában volt a legerősebb⁹⁷ és ennek megfelelően az 1945 utáni átvételekben az orosz elemek túlsúlya figyelhető meg,⁹⁸ ami elsősorban az általunk fentebb már ismertetett politikai és oktatásügyi okokkal indokolható.⁹⁹

⁹⁵ Фодо, Ш. Л. К проблеме хронологизации славянских заимствований в венгерских говорах Закарпатья. In: *Симпозиум по проблемам карпатского языкознания (24–26 апреля 1973 г.)*. Тезисы докладов и сообщений. Москва, 1973. 60–61.

⁹⁶ Lizanec: Ukrán valamint orosz elemek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban, i. m. 51–54.

⁹⁷ Ковтюк: Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре, i. m. 95.

⁹⁸ Lizanec: Ukrán valamint orosz elemek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban, i. m. 54

⁹⁹ Borbély: Adalék a lexikai kölcsönzés kutatásához, i. m.; Márku: *Érvényes történetek*, i. m.; Gazdag: Szláv eredetű lexikai elemek a Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban, i. m.; Ugyanő: Másodnyelvi elemek a Beregszászi járás (Kárpátalja) magyar nyelvjárásaiban, i. m.; Ugyanő: Másodnyelvi elemek a kárpátaljai Beregvidék magyar lakosságának nyelvhasználatában, i. m.

Az adatolt kölcsönszavak túlnyomó többsége esetében ugyanis egyértelműen bizonyítható az orosz nyelvi eredet.

Az eredet mellett a kölcsönzött szavak szófaji eloszlását is többen vizsgálták, hiszen a kontaktológiai szakirodalom szerint nyelvi univerzálénak számít, hogy nyelvi kontaktushelyzetben a főnevek, az igék és a melléknevek kölcsönözhetőek egyik nyelvből a másikba a legkönnyebben.¹⁰⁰ Ez természetesen igaz a kárpátaljai magyar nyelvjárások esetén is. Kótyuk István disszertációjában¹⁰¹ a megvizsgált 247 lexikai elem közül 172 főnév. Bár az ukrán nyelvben a főneveknek három nemük (hím-, nő- és semlegesnem)¹⁰² van, az ungi magyar nyelvjárásba bekerült ukrán főnevek jelentős része a magyar nyelvben egyes szám alanyesetben honosodott meg. A 172 főnév nemek szerinti megoszlása a következő: 106 nőnemű, 58 hímnemű és 8 semleges nemű főnév. A Márku Anita által közölt kölcsönszavak közül 60 főnév, de szerepel a korpuszban 5 mondatszó, 4 határozószó, 3 melléknév, 2 főnévi igenév, 2 ige, 1-1 tagadószó, ragos névszó és indulatszó is,¹⁰³ míg az általam adatolt 149 szláv lexikai elemből csupán 7 ige, amelyek közül mindössze 2 olyan van, amely nem főnévből képzett ige.¹⁰⁴

Egyes munkákban találkozhatunk még a szavak fogalomköri csoportosításával is. A nyelvészek többsége szerint ez által ugyanis pontosabban kirajzolódnak azok a nyelvhasználati színterek, melyeknél fokozott mértékben érvényesül a szláv nyelvi hatás. Ennek következtében a másodnyelvi elemek fogalomköri csoportosítása már nem újszerű dolog a nyelvészetben. Az egyes munkák azonban fogalomköri kategorizáció során jelentős eltérések is mutathatók, melyek főleg a katalogizált elemek eltéréseiből fakadhatnak.

¹⁰⁰ Bartha Csilla: *Egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatának szociolingvisztikai megközelítései*. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Budapest, 1993. 105

¹⁰¹ Ковтюк: Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре, i. m.

¹⁰² A hímnem és a nőnemnek a kárpátaljai magyarban történő megkülönböztetéséről lásd Rot: Magyar-ukrán és ukrán-magyar kétnyelvűség, i. m. 191.

¹⁰³ Márku: *Érvényes történetek*, i. m. 80

¹⁰⁴ Gazdag: Szláv eredetű lexikai elemek a Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban, i. m. 152

Kótyuk István disszertációjában a Lizanec¹⁰⁵ szerint régi átvételnek tekintendő lexikai elemek csoportosítását Franz Miklosich¹⁰⁶, valamint Bárczi Géza¹⁰⁷ klasszifikációinak ötvözésével és kibővítésével végezte. Ugyanis amíg Franz Miklosich 20, Bárczi Géza 17 tematikai csoportból álló osztályozást használt, addig Kótyuk István 21 egymástól élesen elkülönülő csoportra osztja a begyűjtött, s általa ukrán kölcsönszónak minősített 247 lexikai elemet.¹⁰⁸

1. az ember tulajdonsága, külseje, cselekedetei: *bida* < ukr. *біда* 'baj';
2. testrészek: *pup* < ukr. *пуп, пупок* 'köldök';
3. rokoni és egyéb emberi kapcsolatok: *gyidu* < ukr. *дідуць* 'öregember';
4. ruházat, mosás: *dindik* < ukr. *нідвіска* 'függő, fityegő';
5. gasztronómia, étkezés: *brindza* < ukr. *бриндза* 'sós juhtúró';
6. házi szövés-fonás: *cípke* < ukr. *ціпка* 'csípke, csípkefa';
7. a ház berendezése: *hojda* < ukr. *гойдалка* 'bölcső';
8. gazdálkodási eszközök, épületek, helyiségek: *butyka* < ukr. *будка* 'bódé';
9. kultúrnövények, termesztésük, megművelésük: *petruska* < ukr. *петрушка* 'petrezselyem';
10. vadnövények: *lapótya* < ukr. *латаття* 'tavirózsa';
11. állattenyésztés, az állatok sajátságai: *cinyu* < ukr. *свиня* 'disznó';
12. állatvilág: *bumbáriska* < ukr. *сонечко, бомбарь* 'katicabogár';
13. népi gyógyászat: *cservinka* < ukr. *понос, червінка* 'hasmenés';
14. vallás, szokások; hiedelmek: *boha* < ukr. *бог* 'isten';
15. ének, tánc, szórakozás: *durák* < ukr. *дурак* '«bolond», egyfajta kártyajáték';
16. állami, társadalmi és politikai élet: *kurutál* < ukr. *клопотати* 'igyekezni';

¹⁰⁵ Lizanec: Ukrán valamint orosz elemek a kárpátaljai magyar nyelvújításokban, i. m.

¹⁰⁶ Miklosich: *Die slavischen Elemente im Magyarischen*, i. m.

¹⁰⁷ Bárczi Géza: *A magyar nyelv életrajza*, Gondolat, Budapest, 1963.; újabb kiadás: Cusztos Kiadó, Budapest, 1996.

¹⁰⁸ Ковтюк: Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре, i. m. 71–73

17. nemzetek, népek megnevezései: *bojko* < ukr. *бойко* 'bojkó, az ukrán nemzet egyik része';
18. földrajz: *báhony* < ukr. *болото, bagno* 'mocsár';
19. elvont fogalmak: *bida* < ukr. *біда* 'baj';
20. határozószók, indulatszók, segédszók: *nyigdasoha* < ukr. *ніколи* 'soha';
21. egyéb: *drugár* < ukr. *щогла лінії електронепередачі* 'villanyoszló'.

Az új, vagyis az 1945 után átvett kölcsönszavakat a szerző a következőképp kategorizálta:¹⁰⁹

1. a szovjet intézményrendszerrel kapcsolatos szókincs: *vikonkom* < ukr. *виконком* 'исполком' 'végrehajtó bizottság';
2. az ipar és mezőgazdaság tárgykörébe tartozó szavak: *holova* < ukr. *голова колхоза или совхоза* 'a kollektív gazdaság vezetője';
3. a hivatalos élet szavai: *zájáva* < ukr. *заява* 'заявление' 'kérvény';
4. az életkörülményekkel kapcsolatos szavak: *hrecska* < ukr. *гречка* 'гречка' 'hajdina';
5. a kereskedelemmel kapcsolatos szavak: *csájna* < ukr. *чайна* 'чайная' 'teázó';
6. az oktatás szókincsébe tartozó szavak: *csodennik* < ukr. *щоденник* 'дневник' 'napló'.

Az általam adatolt szláv szavakat 17 tematikai csoport szerint osztályoztam:¹¹⁰

1. mindennapi élet – 42 szó (pl. *familia*);
2. ruházat – 4 szó (pl. *kalosnyi*);
3. gasztronómia, ételek, italok – 6 szó (pl. *bulocska*);
4. növények – 1 szó (*murkó*);
5. foglalkozások, tisztségek – 15 szó (pl. *buháter*);
6. intézmények – 25 szó (pl. *ucsiliscse*);

¹⁰⁹ Ковтюк: Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре, i. m. 95–96

¹¹⁰ Gazdag: Szláv eredetű lexikai elemek a Beregszászi járás magyar nyelvújításaiban, i. m.; Ugyanő: Másodnyelvi elemek a Beregszászi járás (Kárpátalja) magyar nyelvújításaiban, i. m.; Ugyanő: Másodnyelvi elemek a kárpátaljai Beregvidék magyar lakosságának nyelvhasználatában, i. m.

7. dokumentumok – 10 szó (pl. *dohovor*);
8. járművek, közlekedési eszközök és azok részei – 8 szó (pl. *számoszvál*);
9. nemzetek népek megnevezése – 1 szó (*hucul*);
10. vallás – 1 szó (*právoszláv*);
11. pénzügy – 5 szó (pl. *grivnya*);
12. fogalmak – 4 szó (pl. *bida*);
13. egészségügy – 8 szó (pl. *ambulatorium*);
14. edények – 3 szó (pl. *bánki*);
15. szervezetek, pártok – 12 szó (pl. *bezpeka*);
16. munkaeszközök – 3 szó (pl. *scsitok*);
17. közigazgatás – 2 szó (pl. *oblaszty*).

Ugyanakkor fontos hangsúlyozni azt is, hogy a fogalomkörü kategóriák létrehozásánál az egyes szavak besorolása igencsak esetleges, hiszen számos szó egyidejűleg több helyre is besorolható lenne. Ilyen pl. a *pászka* szó, mely egyaránt tartozhat az élelmiszerek és a vallás kategóriájába is, ugyanakkor a rögzített példamondat, azaz a „*Húsvétko, miko pászkát kee szentelni*” alapján a szó egyértelműen az ételek kategóriájába sorolandó. Megjegyzendő azonban az is, hogy bár mi nem adatoltuk, de a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban a *pászka* szó használatos 'Húsvét' jelentésben is.¹¹¹

A nemzetközi és a magyarországi gyakorlatnak megfelelően a kárpátaljai magyar nyelvjárások szláv elemeit a kölcsönszavak típusai alapján is megpróbálták már kategorizálni. Csernicskó István Hires Kornéliával írt közös tanulmányában¹¹² és egy későbbi írásában¹¹³ ma-

¹¹¹ Ugyanó: Szláv eredetű lexikai elemek a Beregszászi járás magyar nyelvjárásaiban, i. m. 154–155

¹¹² Csernicskó István–Hires Kornélia: A kölcsönzés. In. Csernicskó István (szerk.): *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász, 2003. 125–138.

¹¹³ Барань Єлизавета–Черничко Степан: Дослідження українсько-угорських міжмовних контактів у Закарпатському угорському інституті ім. Ференца Ракоці ІІ. *Acta Beregsasiensis* a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve 2009. VIII. évfolyam, 1. kötet 91–112.

gyarországi nyelvészek¹¹⁴ munkáira alapozva a következő kölcsönszó-típusokat különíti el:

- Közvetlen (lexikai) kölcsönzés: a szó eredeti hangalakjának a megtartásával kerül sor annak átvételére. Az ilyen kölcsönzések a leggyakoribbak. A fentebb már ismertetett szólisták is rendszerint e szavakat tartalmazzák. Pl. *bida*, *bulocska*, *ucsiliscse*, *szprávka* stb.
- Hangalakkölcsönzés (fonetikai): az adott szó eltérő hangalakkal használatos az átvevő és az átadó nyelvben. A kárpátaljai magyar nyelvjárásokban e szavak általában a magyarban is használatos görög és latin eredetű szavak szláv nyelvbéli újrakölcsönzése. Pl. *agronóm* (agronómus), *diplom* (diploma), *referát* (referátum) stb.
- Hibrid kölcsönszavak: azok az összetett szavak, melyek egy közvetlen kölcsönszó és egy átvevő nyelvi elemből épülnek. Ezek száma igen alacsony. Ilyen szavak pl. *főszesztra* (főnövér), *kib-rakkol* (kiselejtez), *povorotnyiklámpa* (indexlámpa) stb.
- Jelentéskölcsönzés: az átadó és az átvevő nyelv hasonló hangalakú és jelentésszerkezetű elemei között mehet végbe. Ilyenkor a szó a másik nyelv hatására új jelentéssel gazdagodik. Pl. *csenget* (telefonál), *dolgozik* (működik), *kimenő* (szabadnap) stb.
- Tükörszavak: a másodnyelvi modell alapján fordítás útján jönnek létre. Pl. *'szöveget' átfordít* (lefordít), *'pénzt' cserél* (vált), *'kérést' felad* (feltesz).

A különböző szempontú osztályozásokon túl a vizsgálatok tárgyát képezi a kölcsönszavak fonetikai és morfológiai változásainak a tanulmányozása is.

Az ungi magyar nyelvjárás ukrán kölcsönszavainak fonetikai változásait vizsgálva Kótyuk István a magánhangzók tekintetében megjegyzi, hogy az ukrán kölcsönszavakban mindegyik hosszú magyar magánhangzó előfordulhat, sőt egyes esetekben esetleg diftongizálódhat is.

¹¹⁴ Kontra Miklós: A nyelvek közötti érintkezés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre. *Nyelvtudományi Értekezések*. 109. sz. Akadémiai kiadó, Budapest, 1981.; Bartha Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései – Beszélők és közösségek*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.

Így tehát az ukrán *a, o, y, e, u, i* hangoknak a magyarban *a a (~ā)*; *o (~ó)* *~a ~óu*; *u (~ú)*; *e (~ē)*; *i (~í)*; *i (~í)* megfelelőik vannak. A mássalhangzóknál csupán a lágy ukrán *д', м', н'* mássalhangzóknak van magyar *gy, ty, ny* magyar megfelelője, így a többi lágy ukrán mássalhangzót annak kemény magyar párja helyettesíti.¹¹⁵

Ezt Borbély Edit az általa vizsgált betű- és mozaikszavak hangtani jelenségei kapcsán a következő csoportokra bontott hangtani jelenségekkel egészíti ki:

- 1) a szóvégi orosz *o* a magyar kiejtésben megnyúlik (*rajonó, szilpó*), míg a szóvégi orosz *a* megrövidül (*bezpeka, ráda*);
- 2) az orosz *x* hangnak a magyar *ch* felel meg (*derzssztrach, techoszmotr*); a szavakban jelentkező mássalhangzó-torlódás kiesés, hasonulás, zöngésedés, affrikálódás és palatalizáció segítségével oldódik fel.¹¹⁶

A hangtani asszimiláció mellett a kölcsönszavak elterjedésének előfeltétele az is, hogy azok alaktanilag beépüljenek az átvevő nyelv (esetünkben a magyar) nyelvtani rendszerébe.

Kótyuk István az általa vizsgált ukrainizmusok kapcsán megjegyzi, hogy az átvétel során egyes lexikai elemeknek megváltozik a szófaja.

Így például egyes ukrán főnevek a magyarban vagy melléknévként, vagy pedig kettős szófajú szóként honosodtak meg: *hucul, mizerák, rusznyák* stb. Az igék elveszítve az ukrán igeképzés alapjául szolgáló morfológiai alakjukat *-l* képzős formában honosodtak meg az átvevő nyelvben: *lapatyál < лопотаму 'fecseg'*; *brizgál < бриззаму 'fröcsköl'*; *drimál < дріматуму 'álmodozik'*. Felhívja a figyelmet arra is, hogy a legtöbb kölcsönzó aktív résztvevője új szavak képzésének és az összetett szavaknak is. Például: *drimál < ukr. дріматуму 'álmodozik': drimálás, drimálós*; *kazal < ukr. cmiz 'szénarakás, kazal': kazlaz, búzakazal, színakazal, szalmakazal, zabkazal*; *brizgál < ukr. бризкатуму 'fröcsköl': be-, le-, össze-, széjjelbrizgál, brizga, brizgálás*.¹¹⁷

¹¹⁵ Ковтюк: Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре, i. m. 99–111.

¹¹⁶ Borbély: Adalék a lexikai kölcsönzés kutatásához, i. m. 114–115.

¹¹⁷ Ковтюк: Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре, i. m. 120–134.

Hasonlóképp vélekedik Csernicskó István is. Szerinte a kárpátaljai magyar nyelvújítások szláv kölcsönszavainak használata a magyar nyelv törvényszerűségeinek megfelelően történik. Az átvett szavak mindegyike toldalékolható és mondatba foglalható. A névszók általában változatlan alakban épülnek be a magyar nyelvújításokba, míg az igék már az átvételkor magyar igeképzőt és személyragot kapnak, s ez az alak válik majd a későbbi toldalékolás alapjává: *ремонтурем > remontol* → *megremontol*; *меуаем > misál* → *bemisál*.¹¹⁸

Az eddigiek során a kárpátaljai magyar nyelvújítások szláv kölcsönszavainak a vizsgálatát próbáltuk meg nagyvonalakban bemutatni. Ugyanakkor fontos megjegyezni azt is, hogy bár kétségtelen tény, hogy kétnyelvűségi körülmények között a szókölcönzés az egyik leggyakoribb jelenség, de nem csak szavak, hanem más nyelvi elemek is kölcsönözhetők egyik nyelvből a másikba.¹¹⁹

A bilingvis környezet nagy hatást gyakorol például az egyes nyelvváltozatok hangállományára és fonetikai rendszerére,¹²⁰ viszont ezek műszeres mérése és részletes vizsgálata még nem vette kezdetét.¹²¹ A hangtani szinten észlelhető kölcsönhatás eredménye például a magyar–ukrán kétnyelvűségben az ukrán hatás révén hosszú – rövid mássalhangzók korrelációjának a felbomlása és a hosszú mássalhangzók időtartamának rövidülése tapasztalható, illetve a hosszú és rövid magánhangzók korrelációjában és a hosszú magánhangzók időtartamának rövidülése.¹²²

Ezenkívül a meghonosodott kölcsönszavak ejtése során találkozni lehet az úgynevezett fonémakölcsönzés jelenségével is, ami a következő

¹¹⁸ Csernicskó: A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség, i. m. 141–143.

¹¹⁹ Csernicskó–Hires: A kölcsönzés, i. m. 125.

¹²⁰ Csernicskó: A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség, i. m. 143

¹²¹ Csernicskó–Hires: A kölcsönzés, i. m. 138.

¹²² Rot: Magyar–ukrán és ukrán–magyar kétnyelvűség, i. m. 190.; Ugyanó: *A magyar nyelv fejlődése*, i. m. 256.; Horváth–Lizanec: *A kárpátaljai magyar nyelvújítások főbb sajátosságairól*, i. m. 57.

hangok ejtésében nyilvánul meg: orosz/ukrán kemény *x*,¹²³ a lágy *l* és az illabiális *ã*.¹²⁴

A szavak és a fonémák mellett akár egész szintaktikai egységek formulái is kölcsönzésre kerülhetnek. Ezt Rot¹²⁵ a következő példákkal szemlélteti:

- az állítmány + tárgy vagy határozó (ige + főnév) szerkezetei, pl. „*Megy a poliklinikába.*”;
- az alany és az állítmány egyeztetésének sajátosságai, pl. „*Több kolhoszpnikok juttak a lekcijára.*”;
- alanyi ragozás a tárgyas ragozás helyén, pl. „*Margitka ir a zaja-vát.*”;
- a szavak sorrendje a mondatban, pl. „*Ő megy ki.*”;

A kárpátaljai magyarok beszédében a különböző típusú kölcsönzéseken kívül természetesen más, az erős másodnyelvi hatásra utaló jelenségek is megfigyelhetők. Ezek közül a leggyakrabban az úgynevezett kódváltás vagy kódkeverés jelenségével lehet találkozni, igaz, ennek a használata sokkal ritkább a kölcsönoszavakénál, mivel a kárpátaljai magyarok túlnyomó többsége egy homogén tömbön belül él.¹²⁶ A kódváltás jelensége nem más, mint a beszélők által egy interperszonális szituáción, vagy akár egy mondaton belül alkalmazott váltás az egyes nyelvek vagy nyelvváltozatok között. A kárpátaljai magyar nyelvközösség által használt kódváltások vizsgálata és típusok szerinti csoportosítása Márku Anita nevéhez kötődik. Véleménye szerint a kódváltásnak elsősorban nyelven kívüli okai vannak: a szituáció, a beszélők személye, egynyelvűek jelenléte, a nyelvtudás, a kontextus stb.¹²⁷ A szerző a magyar és

¹²³ Rot: *A magyar nyelv fejlődése*, i. m. 263.

¹²⁴ Kótyuk István: *Anyanyelvünk peremén*. Kárpátaljai Magyar Könyvek 58. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1995. 8.

¹²⁵ Rot: *Magyar-ukrán és ukrán-magyar kétnyelvűség*, i. m. 190–191.

¹²⁶ Erről lásd pl. Beregszászi Anikó: A kárpátaljai magyarok kódváltási szokásairól. In: Beregszászi Anikó–Csernicskó István (szerk.): *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. PoliPrint, Ungvár, 2004. 36–44.

¹²⁷ Márku: *Érvényes történetek*, i. m. 101.

a nemzetközi nyelvészeti szakirodalom alapján a kódváltás következő típusait különíti el:¹²⁸

- *Kontextuális* a kódváltás akkor, ha kiváltó oka a nyelvi hiány, nyelvi deficit, lapszus, a nyelvtudás hiányossága, funkciója pedig ezek megszüntetése. Ide sorolandó az anyanyelvi beszéd során alkalmazott másodnyelvi kitöltés, idézés, kiváltás és kötés, fordítás, ismétlés, magyarázat, közbevetés, személyes/objektív álláspont kinyilvánítása.¹²⁹
- *Metaforikus* a kódváltás, ha funkciója a saját- vagy az idegen/másodnyelvhez, illetve annak beszélőjéhez való attitűd, viszony kifejezése, vagy ha a kontextusnak szimbolikus jelentése van. A metaforikus kódváltás szolgálhatja a szolidaritás, a kizárás, a státuszemelés, a nyelvi ellenállás, a bizalmasság, az érzelmi és nyelvi nyomaték kifejezését, illetve funkcionálhat a nyelvi játék eszközeként is.¹³⁰
- *A szituatív kódváltás* a mindenkori kommunikációs helyzet nem nyelvi körülményeitől, (például a beszédhelyzet megváltozása, a beszédtema, a partner vagy partnerek cserélődése, egynyelvűek jelenléte) meghatározott kódváltás.

A kárpátaljai magyar közösségben a kódváltás fentebb idézett számos típusa közül az idézés fordul elő a leggyakrabban, mellyel a beszélő a korábban más nyelven elhangzott párbeszédet felidézi, szavainak alátámasztására használja, mintegy személyesíti, hitelesíti mondanivalóját.¹³¹

Karmacsi Zoltán az etnikailag és nyelvileg vegyes családokban nevelkedő gyermekek nyelvhasználatát vizsgálva megjegyzi, hogy ilyen körülmények között a gyermek által alkalmazott kódváltás oka elsősor-

¹²⁸ Ugyanő, ugyanott. 101–135; Ugyanő: A kárpátaljai magyarok kétnyelvű nyelvhasználatát pszicholingvisztikai megközelítésben. In: Karmacsi Zoltán– Márku Anita (szerk.): *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. PoliPrint, Ungvár, 2009. 107–112.

¹²⁹ Márku: *Érvényes történetek*, i. m. 107–112.

¹³⁰ Ugyanő, ugyanott. 113–124

¹³¹ Csernicskó István: A kódváltás. In: Csernicskó István (szerk.): *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász, 2003. 120–125.

ban az, hogy a két szülő két különböző nyelvet beszél, így a gyermeknek kódot kell váltania, amikor egyik szülő után a másikhoz akarja intézni beszédét.¹³²

A szláv hatás a kárpátaljai magyarok névhasználatára is komoly befolyást gyakorol. Kárpátalján a keleti szláv szokás szerint a magyarokat is háromelemű névvel (családnév–keresztnev–apai név) anyakönyvezik,¹³³ illetve a magyar nevek is az ukrán írásrendnek megfelelően cirill betűkkel szerepelnek minden személyi okmányban.¹³⁴ Ezek természetesen nemcsak a hivatalos dokumentumokban rögzültek. A kárpátaljai magyar köznyelvben is rendszeresen használják őket. Szóbeli használatuk egyfajta metaforikus kódváltásként is felfogható, hiszen az a többségi kultúra megszólítási hagyományának a kisebbségi nyelvi reprezentációjaként is értelmezhető. Vagyis ez a nyelvi forma összemosza a „mi” és az „ők” csoportot.¹³⁵ Emellett a helyi magyar sajtóban is gyakran találkozhatunk a háromtagú nevekkel, például a Beregi Hírlap 1995. március 16-i számából: *Nagy Ibolya Mihajlovna*. Ugyanakkor, ahogyan azt Cserniczkó István is megjegyzi, ezek a névformák idegenül csengenek még az edzett kárpátaljai magyar füleknek is, ezért az ’otcsesztvo’-t megpróbálták elfogadhatóbbá, magyarosabbá tenni azáltal, hogy tulajdonképpen lefordították magyarra a fenti típusú neveket. Az így kelet-

¹³² Karmacs Zoltán: *Kétnyelvűség és nyelvsajátítás* PoliPrint, Ungvár, 2007. 78; Ugyanő: Nyelvhasználati jellegzetességek kárpátaljai kétnyelvű gyermekek beszédében. In: Karmacs Zoltán – Márku Anita (szerk.): *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. PoliPrint, Ungvár, 2009. 64–70.; Ugyanő Etnikailag vegyes házasságban nevelkedő gyerekek nyelvhasználatának jellemző vonásai. In: Hires-László Kornélia–Karmacs Zoltán – Márku Anita (szerk.): *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban* A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Tinta Könyvkiadó II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete, Budapest – Beregszász, 2011. 343–349.

¹³³ Beregszászi Anikó–Cserniczkó István: A kárpátaljai magyar személynévhasználat sajátosságai. In: Cserniczkó István (szerk.) *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász, 2003. 153–163.

¹³⁴ Ugyanők: Pragmatikai eltérések. In: Cserniczkó István (szerk.): *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, Beregszász, 2003. 163–169.

¹³⁵ Márku: *Érvényes történetek*, i. m. 125.

kezett névalakok továbbra is háromeleműek maradtak ugyan, de talán több közülük van a magyar nyelvhez, mint eredeti formájukban.¹³⁶ Vagyis a fentebb idézett példán szemléltetve a *Nagy Ibolya Mihajlovna* helyett *Nagy Ibolya Mihályé* használható. Az apai név feltüntetése vagy elhagyása is utalhat a név viselőjének nemzetiségére. Ha például egy névsorban egyes nevek mellett fel van tüntetve az apai név, mások mellett pedig nincs, ez azt jelzi, hogy a kételemű név viselője magyar nemzetiségű.¹³⁷

Az apai névhez hasonló bonyolultság jellemzi az asszonynevek használatát is. Debreceni Anikó és Balogh Lajos¹³⁸ a kárpátaljai magyar asszonynevek körében három használati szintet különít el:

- *az államilag elismert hivatalos név*, mely elsősorban a hatóságokkal való érintkezésben, kérvények, munkaügyi okmányok és más ügyiratok szövegében használatos.
- *a magyar írásbeliség szintje*, ahol a magyar asszonynevek elvileg a magyar névadási gyakorlatnak megfelelően jelennek meg. Kárpátalján viszont a férjhez ment lány az esetek többségében felveszi a férje családnévét, és ehhez teszi hozzá a saját keresztnévét.
- *a magyar nyelvű szóbeliség szintje*, tehát az, ahogy a kárpátaljai magyarság a mindennapi beszédhelyzetekben egymást megnevezi, szólítja, említi. Főbb vonalakban azt mondhatjuk, hogy ez is lényegében megegyezik az előző pontban említettekkel.

Ezt kiegészítendő a Beregszászi–Cserniczkó szerzőpáros ismerteti a törvény által biztosított névválasztási lehetőségeket is:

- a feleség felveszi a férj családnévét és megtartja saját utónevét;

¹³⁶ Cserniczkó István: „Imja otcsesztvo” (Az apai név használatáról a kárpátaljai magyarok körében). In: B. Gergely Piroška–Hajdú Mihály (szerk.): *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia Előadásai* (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.) II. kötet. A Magyar Nyelvtudományi Társaság – Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete, Budapest–Miskolc, 1997. 162–167.

¹³⁷ Beregszászi–Cserniczkó: A kárpátaljai magyar személynévhasználat sajátosságai, i. m. 159–160.

¹³⁸ Debreceni Anikó–Balogh Lajos: Magyar asszonynevek Kárpátalján. *Magyar Nyelv* 91. évf. 3. sz. / 1995, 340–345.

- a férj és a feleség saját családneve mellé kötőjellel csatolva felveszi házastársa családnevét;
- a feleség megtartja a leánykori nevét.¹³⁹

A kárpátaljai magyarok szláv névhasználata számos gyakorlati problémát is felvet, mivel az anyakönyvezéskor egy-egy magyar név szláv átírásának számos változata lehetséges.¹⁴⁰ Így például a leggyakoribb kárpátaljai magyar női név az *Erzsébet Elizaveta, Jelizaveta, Erzsébet, Alzsbeta, Erzsejbet, Erzsike*, illetve a leggyakoribb férfinév a *Ferenc Frantysiek, Fegyir, Fedor, Franc* formában egyaránt használatos.¹⁴¹ Az ukrainai jogszabályok lehetőséget biztosítanak arra, hogy a szülők gyermeküknek a számukra legkedvesebb nevet válasszák, ugyanakkor célszerű arra is odafigyelni, hogy ez a cirill írásmód során milyen formában ültethető át, nem kap-e majd neveléses vagy akár negatív hangzást.¹⁴² A magyar nevek ukrán átírásának hangtani sajátosságai¹⁴³ legfőképpen akkor okoznak problémát, amikor az útlevel igénylésénél azt a cirill alak alapján véletlenszerűen próbálják meg latinra átírni.¹⁴⁴ Így lesz

¹³⁹ Beregszászi–Cserniczkó: A kárpátaljai magyar személynévhasználat sajátosságai, i. m. 155

¹⁴⁰ Ugyanők: A kárpátaljai magyar személynevek átírásának és használatának kérdésköréről. *Magyar Nyelvőr* 135. évf. 4. sz. / 2011, 414–422.

¹⁴¹ Balla Andrea: Név és identitás, Keresztnevek vizsgálata a kárpátaljai Nagydobrony községben. In: Karmacsi Zoltán – Márku Anita (szerk.): *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. PoliPrint, Ungvár, 2009. 9–13.; Kovács András: A kárpátaljai magyar keresztnevek ukrán átírásának néhány jellemzője. In: *Az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola 4. Félúton Konferenciájának előadásai*. Forrás: <http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk08/>. 4.

¹⁴² Kovács András: Az ukrainai névadás jogi háttéréről. In: Karmacsi Zoltán és Márku Anita (szerk.): *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. PoliPrint, Ungvár, 2009. 71–74.

¹⁴³ Balla Andrea: A rendszerváltások következményei a kárpátaljai magyar személynévhasználatban. In: Hires-László Kornélia – Karmacsi Zoltán – Márku Anita (szerk.): *Nyelvi mítoszok, ideológiák, nyelvpolitika és nyelvi emberi jogok Közép-Európában elméletben és gyakorlatban* A 16. Élőnyelvi Konferencia előadásai. Tinta Könyvkiadó II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézete Budapest – Beregszász, 2011. 394–397.

¹⁴⁴ Beregszászi–Cserniczkó: A kárpátaljai magyar sajátosságai, i. m. 154.

pl. a magyar *Gazdag Vilmos*, ukrán *Газдаз Вильмощ* az útlevel alapján *Hazdah Vilmosh*, s ez a név még a szerencsésebb nevek közé sorolandó.

Összegzésként az alábbi megállapításokat tehetjük:

- A Trianoni békeszerződést követően az addig is kevésbé kutatott peremnyelvújítások a határok és a politikai korlátok végett teljesen kiestek az egyetemes magyar nyelvészet látóköréből. Így a kárpátaljai magyar nyelvújítások vizsgálata a helyi nyelvészek feladata lett. Azonban a rendszeres kutatások megindulása a politikai okok és az intézményi keretek hiánya következtében csak az 1960-as években vette kezdetét;
- A területen élő nemzetiségek képviselői évszázadok óta mindennapi kapcsolatban álltak, s állnak napjainkban is, vagyis a kétnyelvűség természetes jelenségnek számít;
- A magyar-ukrán, ukrán-magyar nyelvi kapcsolatok vizsgálatának jelentős hányadát a kárpátaljai ukrán nyelvújításokban meghonosodott hungarizmusok vizsgálata teszi ki;
- A kárpátaljai magyar nyelvújításokat ért szláv nyelvi hatás a nyelvhasználat minden szintjét érinti. Az ez irányú vizsgálatok jelentős része a szókészleti változásokkal foglalkozik. E munkák a másodnyelvi elemek adatolásán túl foglalkoznak még:
 - a) a kölcsönzés okainak vizsgálatával;
 - b) a kölcsönzések különböző szempontú csoportosításával:
 - az átvétel ideje;
 - az átadó nyelvek elkülönítése;
 - a kölcsönzések szófaji eloszlása;
 - a kölcsönzések típusok szerinti osztályozása;
 - a kölcsönzések fogalomkörök szerinti csoportosítása;
 - c) az átvett szavak hangtani asszimilációjával;
- A kölcsönzések vizsgálatán túl számos munka foglalkozik a szláv hatás következtében végbemenő szintaktikai kölcsönzésekkel, a kódváltásokkal, a kárpátaljai magyarok névhasználati sajátosságaival.

MAGYARORSZÁGI KISEBBSÉGEK

Pásztor István Zoltán – Adorján Balázs – Pénzes János

A romák kisebbségi önkormányzati képviselete és képviselői az Észak-alföldi régióban

Magyarországon az 1993. évi LXXVII. törvény (a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól) teremtette meg a jogi feltételeket, hogy a hazai kisebbségek kiépítsék saját legitim önkormányzati rendszerüket.¹ Az azóta eltelt húsz évben komoly törvényi változások történtek (2005. évi CXIV. törvény, 2010. évi LXII. törvény, 2011. évi CLXXIX. törvény), de a kisebbségi önkormányzatok számának gyarapodása töretlen. Ennek a növekedésnek a fő motorja pedig a roma etnikumhoz kötődik. Az Észak-alföldi régió pedig Magyarország azon területei közé tartozik, ahol a növekedés üteme meghaladta az országos átlagot.

Célkitűzéseink közé tartozik, hogy az országos adatok ismertetésén túl részletesen elemezzük a cigány kisebbségi önkormányzatok számának változását, a választói aktivitást és a képviselőjelöltként indulók számát az Észak-alföldi régióban. A vizsgálat empirikus részét egy kérdőíves felmérés adja, melyben arra kerestük a választ, hogy kik vezetnek a cigány kisebbségi önkormányzatokat, különös tekintettel az iskolai végzettségükre és véleményükre a romák integrációjával kapcsolatban.

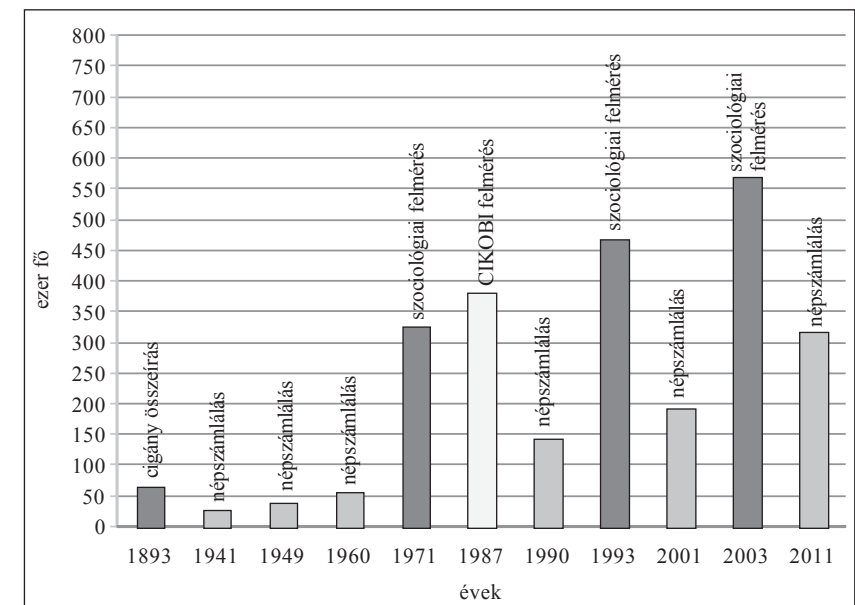
Tanulmányunkban a cigány kisebbségi önkormányzat megnevezéshez ragaszkodunk, mivel a legutóbbi 2010-es választásokon még ez volt a hivatalos formula.

¹ Doncsev Toso (2004): A magyarországi kisebbségi törvény. *Kisebbségkutatás* 1. 94-101; Dobos Balázs (2005): A kisebbségi önkormányzati választójog kialakítása Magyarországon. *Kisebbségkutatás* 4. 496-512.

A roma népesség számának és arányának változása

Az önkormányzati rendszer vizsgálata előtt néhány mondatban kitérünk a magyarországi roma népesség létszámának növekedési trendjére (1. ábra), és a roma lakosság aktuális létszámviszonyaira az Észak-alföldi régióban. A hazai roma népesség aránya az 1893-ban lezajlott cigányösszeírás során kimutatott 1,1%-ról a 2003-as szociológiai felmérés idejére 5,6%-ra nőtt. A teljes lakosságra kiterjedő népszámlálás alapján pedig 1941 és 2011 között a romák száma több mint tízszeresére nőtt. Bár utóbbiban – önbevallásról lévén szó – nyilvánvalóan megjelent az identitás felvállalásának növekvő mértéke is.

1. ábra. A roma lakosság létszáma Magyarországon 1893 és 2011 között²

² Forrás: saját szerkesztés a népszámlálási adatok, illetve Habcicsek László (2007): Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére. *Demográfia* 1. 7-54., illetve Kocsis Károly–Kovács Zoltán (1999): A cigány népesség társadalomföldrajza. In: Glatz Ferenc (szerk.): *A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón*. MTA, Budapest alapján.

A Hablicsek László által elkészített népesedési előrejelzés³ 2050-re mintegy 2 millió roma etnikumú lakossal számol, ami a gyorsan csökkenő magyarországi népesség negyedét fogja kitenni. Mivel azonban a roma népesség Magyarországon belüli területi megoszlása meglehetősen egyenlőtlen, egyes térségeket (Délnyugat- és Északkelet-Magyarország) jobban érinthet ez a folyamat.

Ezek közé a térségek közé tartozik az Észak-alföldi régió is, ahol a 2011-es népszámlálás szerint 81 200 főt tett ki a roma lakosság száma.

Az önkormányzatok megkérdezésén alapuló saját kutatási eredményeink szerint azonban a romák tényleges száma elérheti a 200 000 főt is. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a roma lakosság aránya meghaladja a 17%-ot (mintegy 103 200 fő), Jász-Nagykun-Szolnok megyében 13% körüli (mintegy 56 000 fő), míg Hajdú-Bihar megyében a lakosság, mintegy 8%-a (megközelítőleg 45 000 fő). A 389 település adatait megvizsgálva megállapítható, hogy a cigány lakosság a régió belül sem egyenletesen oszlik meg. Elsősorban a határ menti területeken és a hátrányosabb helyzetű térségekben magasabb a roma lakosság aránya. A régió belül 23 olyan település található, ahol a roma lakosság aránya már meghaladta az 50%-ot. Jász-Nagykun-Szolnok megyében 2 településen (Tiszabő, Tiszabura), Hajdú-Biharban megyében szintén 2 településen (Bojt, Told), míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 19 településen (ezek közül is kiemelkedik: Nyírpilis, Tiszacsécse és Uszka) élnek 50%-ot meghaladó arányban roma lakosok.⁴

³ Hablicsek László (2000): Kísérlet a roma népesség előreszámítására 2050-ig. In.: Horváth Ágota (szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Aktív Társadalom Alapítvány & Új Mandátum Kiadó, Budapest.

⁴ Pásztor István Zoltán (2011): Location of the gypsies in the Northern Great Plain and North Hungary Regions. (Mátészalka and Bodroglók micro-regions as examples) – In: *New results of cross-border Co-operation* (ed. Kozma, G.). DIDAKT Kft., Debrecen. 151-160.

A hazai kisebbségi önkormányzati választások eredményei 1994-től 2010-ig

A hazai kisebbségi önkormányzati rendszer az elmúlt öt választás során folyamatos bővült (1. táblázat). Az első választásokhoz viszonyítva, mind a 13 nemzetiség jelentősen növelni tudta önkormányzatainak számát.

1. táblázat. A hazai elismert kisebbségek önkormányzatainak összesített adatai 1994/1995⁵ és 2010 között (db)

Kisebbség	1994/1995	1998	2002	2006	2010
Bolgár	4	14	30	38	41
Cigány	477	771	1004	1113	1248
Görög	6	18	30	34	37
Horvát	57	73	107	115	127
Lengyel	7	32	50	47	49
Német	162	268	335	378	424
Örmény	16	25	30	31	39
Román	11	32	44	46	71
Ruszin	1	9	31	52	75
Szerb	19	34	43	40	48
Szlovák	51	73	112	116	122
Szlovén	6	10	13	11	11
Ukrán	0	4	12	19	23
Összesen	817	1363	1841	2040	2315

Forrás: www.valasztas.hu adatai és Kállai Ernő (2011) *Beszámoló a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosságának tevékenységéről* alapján.

⁵ Lehetőség volt arra, hogy ha első ízben 1994-ben, nem jött létre kisebbségi önkormányzat, öt, magát azonos kisebbséghez tartozónak valló, és a településen állandó lakóhellyel rendelkező választópolgár kezdeményezésére, újabb választásokra ún. pótválasztásokra kerüljön sor. Ennek a választásnak a kitűzött időpontja 1995. november 19-e volt, melyet 1995. szeptember 19-ig kellett kezdeményezni. Lásd: Csefkó Ferenc–Pálné Kovács Ilona (szerk.) (1999): *Kisebbségi Önkormányzatok Magyarországon*. Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely – MTA Regionális Kutatások Központja, Budapest.

Arányaiban a legnagyobb növekedést a ruszin kisebbségi önkormányzati hálózat mutatta, de a legnagyobb számbeli gyarapodást a cigány kisebbségi önkormányzatok tudták elkönyvelni.

A növekedés kapcsán meg kell jegyeznünk azt az általános vélekedést, hogy az etnobiznisz jelensége nagymértékben növelte a kisebbségi önkormányzatok számát. Olyan településeken és térségekben, ahol senki nem vallotta magát kisebbségi identitásúnak, rendre alakultak olyan kisebbségi önkormányzatok, amelyek bizonyítható módon semmilyen etnikai csoportot nem képviseltek, legalitásukat azonban nem lehetett megkérdőjelezni.⁶ Ekkor vált világossá, hogy az önkormányzatok megválasztásának jogi feltételeit szabályozni kell.⁷ A szigorúbb törvényi szabályozás eredményeinek is betudható, hogy a 2002. évi választások után a növekedés üteme valamelyest mérséklődött.

Azonban a 2010. évi választásokon összeállított legalább 30 fős kisebbségi választói jegyzékek közül – a 2001-es népszámlálás adatait figyelembe véve – még mindig 215 esetben merült fel a gyanú, hogy azt valóban az érintett közösség tagjai hozták-e létre.⁸

Cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon 1994/95-ben és 2010-ben

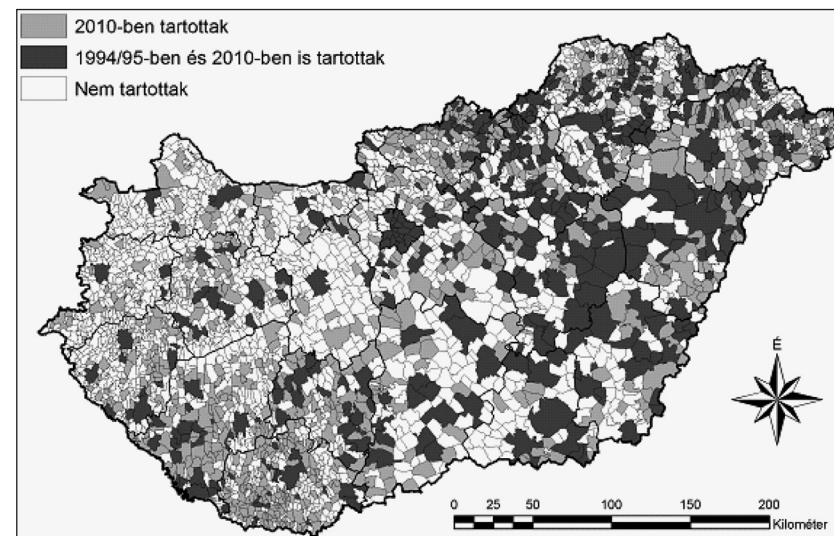
A változások érzékeltetéséhez az 1994-95-ös első, és a legutóbbi 2010-es választások eredményeit vizsgáltuk. A 2. ábra a két választás függvényében szemlélteti a területi változásokat.

⁶ Karácsony Zoltán (2005): Lesznek-e 2006-ban kisebbségi választások. *Barátság* 1. 4509-4512.

⁷ Eiler Ferenc (2005): *Törekvések a kisebbségi önkormányzati választások reformjára* 1998-2004. <http://www.mtaki.hu/data/files/502.pdf> Letöltve: 2012. december 28.

⁸ Kállai (2011) *Beszámoló a nemzeti és etnikai kisebbségi jogok...*, i.m.

2. ábra. Cigány kisebbségi önkormányzatok területisége a változások függvényében Magyarországon, 1994/95-ben és 2010-ben

Forrás: saját szerkesztés a www.valasztas.hu adatai alapján.

A fenti térkép alapján látható, hogy a bővülési folyamat elsősorban az aprófalvas térségekben (Baranya, Somogy, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben) ment végbe. Ennek fő oka, hogy a nagyobb településeken élők hamarabb szereztek tudomást a kisebbségi törvény adta lehetőségekről⁹, így már az első választások alkalmával önkormányzatot tudtak létrehozni.

A cigányság területi megoszlását támasztja alá, hogy napjainkban az ország északnyugati harmadában jóval kevesebb cigány kisebbségi önkormányzatot találunk, mint az ország többi térségében.

Az első és a legutóbbi választások összehasonlítása során 35 települést (pl.: Füzesgyarmat, Sajópetri, Újszász, Budaörs, Zsámbék stb.) találtunk, ahol az első választásokhoz képest 2010-ben nem jött létre önkormányzat. Ezek közül 7 település Pest, 6 település pedig Borsod-Abaúj-Zemplén megyében található.

⁹ Kállai Ernő (2005): *Helyi Cigány Kisebbségi Önkormányzatok Magyarországon*. Gondolat – MTA Etnikai – nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest.

A két választás elemzése alapján az Észak-alföldi régió sajátos mintaterületet képez, ahol nagyszámban találunk olyan önkormányzatokat, amelyek még 1994/95-ben szerveződtek, de mellettük gyakoriak (főleg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében) a később létrejött, és 2010-ben is megválasztott önkormányzatok. Ezért tanulmányunk következő fejezeteiben részletesebben foglalkozunk ezzel a területtel, megvizsgálva a települési cigány kisebbségi önkormányzatok számának alakulását, kiértérve a 2010-es választások néhány fő választási mutatójára.

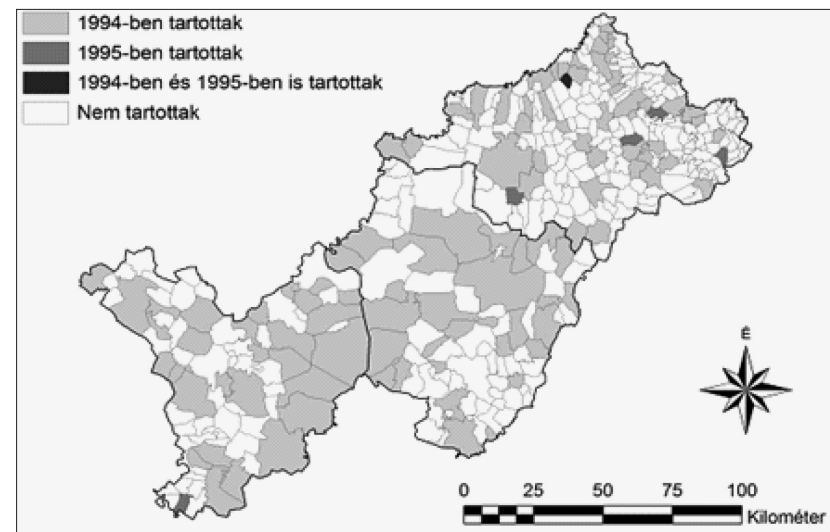
A cigány kisebbségi önkormányzatok számának változása az Észak-alföldi régióban

Az 1994-es választások eredményeként a régió területén 104 kisebbségi önkormányzat jött létre, melyből 97 volt a cigány kisebbségi önkormányzatok száma. A roma lakosság arányához, és a települési állomány nagyobb számához igazodva, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében (229 település) alakult meg a legtöbb cigány kisebbségi önkormányzat. A számuk ekkor 47 volt, amely az 1995-ös pótválasztásokat követően 51-re emelkedett, köszönhetően annak, hogy Érpatak, Gacsály, Gulács, Ópályi településeken is megszerveződött a cigányság képviselője.

Az 1995-ös pótválasztásokkal együtt a régióban 109 cigány kisebbségi önkormányzat szerveződött meg. Hajdú-Bihar megyében 29 (jelenleg összesen 82 település alkotja), míg Jász-Nagykun-Szolnok megyében 30 (jelenleg összesen 78 település). Ezek területi elhelyezkedését a 3. ábra szemlélteti.

A régióban megalakult cigány kisebbségi önkormányzatok számára ugyanúgy, mint az ország többi térségében, az első ciklus sok problémát hordozott. Ennek okai, hogy sok képviselő szinte véletlenszerűen került posztjára, és nem tudott megfelelni az elvárásoknak. A képviselők alacsony iskolai végzettsége, valamint a jelentős kulturális deficit miatt ezeket az önkormányzatokat sok esetben nem tekintették partnernek. Ekkor vált egyértelművé, hogy a jövőben olyan romáknak kell vezetnie

3. ábra. Cigány kisebbségi önkormányzatok területi elhelyezkedése az Észak-alföldi régióban 1994/95-ben

Forrás: saját szerkesztés a www.valasztas.hu adatai alapján.

a kisebbségi önkormányzatokat, akik a jó szándék mellett szakmai tudással is rendelkeznek.¹⁰

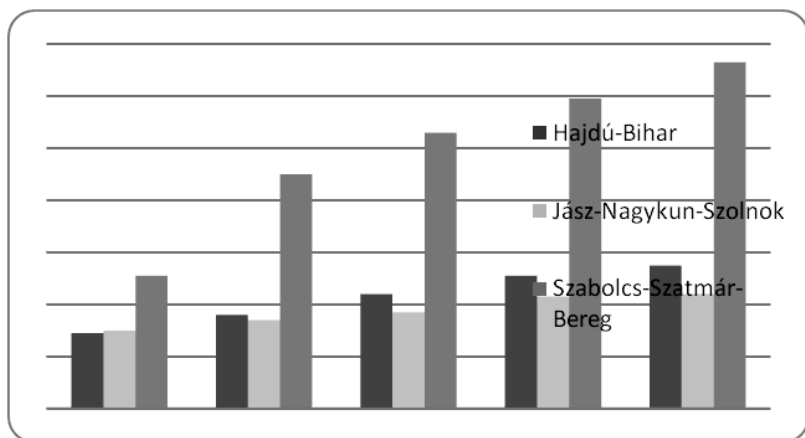
Az első választásokat követően – az országos tendenciának megfelelően – mindhárom megyében választásról választásra növekedett a megalakuló cigány kisebbségi önkormányzatok száma (4. ábra).

Másik megfigyelhető tendencia, hogy a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében szerveződő cigány kisebbségi önkormányzatok folyamatosan növelték arányukat a régión belül. 1994-ben az arányuk még nem érte el az 50%-ot, 2010-re azonban ez az érték valamelyest meghaladta az 57%-ot.

2010-ben az Észak-alföldi régióban 232 településen (Hajdú-Bihar megyében 55, Jász-Nagykun-Szolnok megyében 44, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 133 település) szerveződött meg cigány kisebbségi

¹⁰ Kállai Ernő (1998): Az abonyi cigány kisebbségi önkormányzat működése – esettanulmány. *Regio. Kisebbség, politika, társadalom* 4. 99-110. <http://www.kisebbségiombudsman.hu/data/files/205796771.pdf>, Letöltve: 2012. december 29.

4. ábra. A cigány kisebbségi önkormányzatok számának változása az Észak-alföldi régió megyéiben 2010-ig (darab)

Forrás: saját szerkesztés a www.valasztas.hu adatai alapján.

önkormányzat, vagyis megduplázódott a számuk 1994/95-höz képest (a változásokat a 4. ábra mutatja).

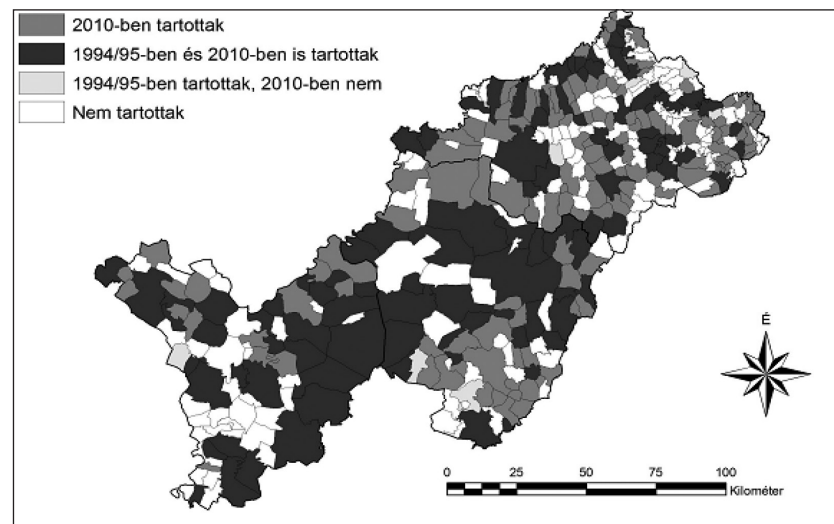
A legfeltűnőbb változás, hogy a régió aprófalvas térségeiben, illetve a határ menti területeken gyarapodott jelentősen a cigány kisebbségi önkormányzatok száma (5. ábra). Azt mondhatjuk, hogy a kisebbségi önkormányzati rendszer csak megkésve igazodott az etnikai viszonyokhoz.

Másik jelenség, hogy a nagyobb települések zömében mindkét időpontban meg tudták szervezni a helyi cigány kisebbségi önkormányzatukat. A ciklus közben megszűnő önkormányzatokra mégis akad példa: Tiszavasvári, ahol a 2010-es választások óta szűnt meg a kisebbségi önkormányzat. Mivel a törvény időközi választásra nem ad lehetőséget, nincs mód arra, hogy új önkormányzat alakuljon.

A számbeli növekedés ennek ellenére töretlen, és az etnikai viszonyok további módosulásával várható, hogy ezek az adatok még tovább emelkednek.

A továbbiakban a legutóbbi (2010-es) választások két jellemző összetevőjét (választási részvételi arány és a képviselőjelöltek száma településenként) vizsgáljuk meg.

5. ábra. Cigány kisebbségi önkormányzatok az Észak-alföldi régió településein, 1994/95-ben és 2010-ben

Forrás: saját szerkesztés a www.valasztas.hu adatai alapján.

A jellegzetes választási mutatók vizsgálata (2010)

A választói magatartás egyik földrajzilag is értelmezhető fő mutatója a választási részvétel alakulása, illetve annak hosszabb távú területi struktúrája.¹¹ A romák választói aktivitását a kisebbségi névjegyzékben regisztrált létszámhoz viszonyítottuk.

A régióban összesen 31458 fő roma lakos került a kisebbségi jegyzékbe, ennek a megoszlása Hajdú-Bihar megyében 8407 fő, Jász-Nagykun-Szolnok megyében 6707 fő, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 16344 fő. Az Észak-alföldi régió megyéi közül Hajdú-Biharban 152 fő, Jász-Nagykun-Szolnok megyében 152,4 fő, míg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 122,9 fő szerepelt átlagosan a választói jegyzékben. Az átlagban 30 fős eltérés oka, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében jelentős az aprófalvak részesedése, ahol inkább arányaiban, mint számá-

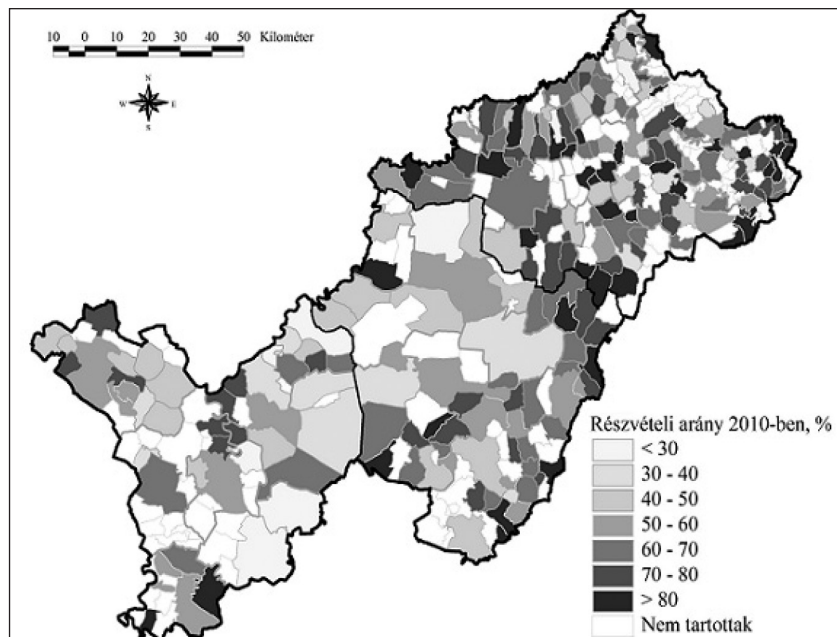
¹¹ Hajdú Zoltán (2006): A 20. századi magyar parlamenti választások választási földrajzi kérdései. *Múltunk* 1. 137-169.

ban élnek többen a romák. A régió érintett települései közül a legtöbben Szolnokon (844 fő), Hajdúhadházon (787 fő), Debrecenben (764 fő) és Nyíregyházán (722 fő) regisztrálták magukat ebben a nyilvántartásban. A legkevesebb regisztrálót pedig Kisszekerés, Darnó (egyaránt 29 fő) és Mezősas (30 fő) esetében találhatjuk meg.

A választási részvétel viszont már Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében volt a legkiemelkedőbb. Ezt mutatja, hogy 34 olyan települést is találunk, ahol a választók aránya elérte legalább a 80%-ot.

A részvételi arányok megoszlása (6. ábra) szerint a legmagasabb választói aktivitás Magosliget, Jánd és Nyírtelek településeken mutatkozott. (Magosliget volt az egyetlen település, ahol a névjegyzékben szereplő összes választópolgár /45 fő/ leadta a szavazatát). A másik végletet Túrkeve, Mezőtúr és Hajdúnánás jelentette, ahol a választási részvételi arány nem érte el a 20%-ot sem.

6. ábra. Választási részvételi arány alakulása az Észak-alföldi régió településeinek cigány kisebbségi önkormányzati választásain, % (2010)

Forrás: saját szerkesztés a www.valasztas.hu adatai alapján.

A városok között Csenger (89,4%), Baktalórántháza (88,4%) és Nyírlugos (87,5%) rendelkezett a legnagyobb választói aktivitással.

A megyeszékhelyek vonatkozásában jelentős különbség adódott. Debrecenben a részvételi arány nagyon alacsony, mindössze 37,3%-os volt, míg Szolnokon 62,8%, Nyíregyházán pedig 66,5%.

Összességében azt állíthatjuk, hogy a régióban a roma etnikum választói aktivitása magas volt ugyan, de az értékek jelentős szóródást mutattak. A magasabb aktivitás inkább Szabolcs-Szatmár-Bereg megye aprófalvas részeiben volt jellemző. A másik két megyében a magasabb arányok azokhoz a településekhez kötődnek, ahol a romák aránya egyébként is magasabb.¹²

A másik vizsgált tényező a választásokon képviselőjelöltként indulók száma településként. Ennek oka pedig, mint már Kállai Ernő munkáiból is kiderült, hogy a kisebbségi önkormányzatban betöltött pozíció vonzerőt jelent a roma emberek számára. A képviselői munka magában hordozza a helyi elismertséget, a képviselőséggel járó informális kapcsolatok kiépítését, és a lehetőséget a nagypolitikába való lépésre¹³.

Az elemzésből kiderült, hogy a képviselőjelöltek száma településként jelentős eltéréseket mutat (7. ábra). A leggyakrabban előforduló érték (módusz) a 4 képviselőjelölt volt. 53 esetben 4 képviselőjelölt indult a betölthető 4 képviselői pozícióért. A legtöbb képviselőjelölt (22 fő) pedig Nyírlugoson indult el a választásokon. 15 vagy annál több képviselőjelöltet 16 településen regisztráltak.

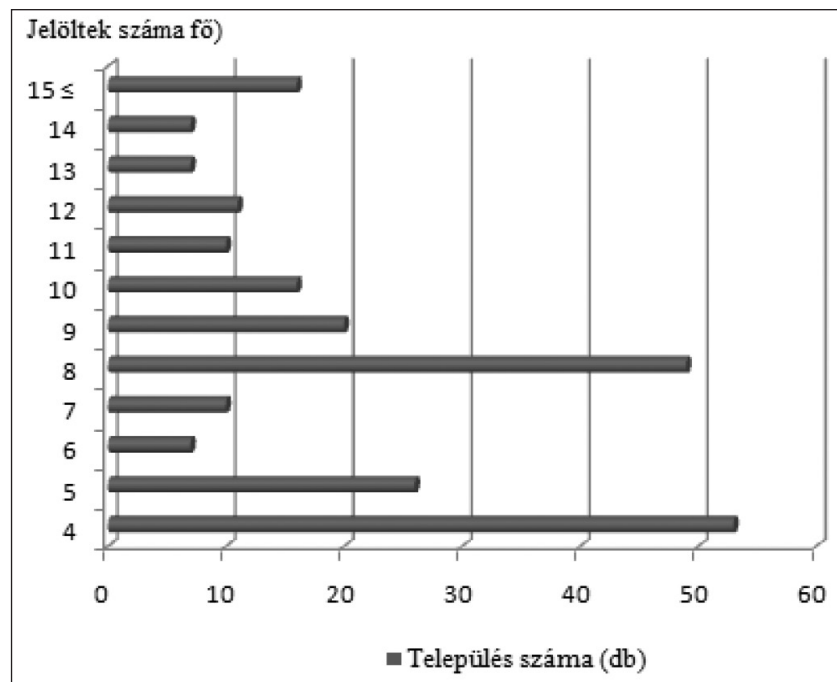
Regionális szinten a jelöltek és a roma lakosság számára vonatkozóan elvégzett korreláció gyenge kapcsolatot ($r=+0,21$) mutatott. Még mindig gyenge ($r=+0,37$), de valamivel szorosabb a két érték közötti együttjárás Jász-Nagykun-Szolnok megyében.

¹² Pásztor István Zoltán (2013): *Társadalomföldrajzi vizsgálatok az északkelet-magyarországi cigányság körében (Létszámváltozások, önkormányzatiság, kisebbségi választások)*. Doktori (PhD) értekezés, kézirat.

¹³ Kállai Ernő (2005): *Helyi Cigány Kisebbségi Önkormányzatok Magyarországon*. i.m.

Átlagosan egy településre 8,15 képviselőjelölt jutott. Vagyis majdnem minden második jelöltként induló személy mandátumot szerzett (a 928 képviselői pozícióra 1891 jelölt pályázott).¹⁴

7. ábra. A településeken képviselőjelöltként indulók száma (2010)

Forrás: saját szerkesztés a www.valasztas.hu adatai alapján.

¹⁴ Pásztor István Zoltán (2013): Társadalomföldrajzi vizsgálatok, i.m.

A CKÖ vezetőkkel, képviselőkkel készített kérdőíves adatfelvétel elemzése

A kérdőívek¹⁵ egy része személyesen, másik része pedig roma vezetők, megyei és kistérségi vezetők segítségével került kitöltésre.¹⁶ A 105 darab kérdőív (67 községi, és 38 városi) 81 település adatait foglalja össze, mivel néhány településről (pl.: Jászalsószentgyörgy, Jászfákóhalma, Kisszeke, Hosszúpályi) több kérdőívet is visszaküldtek.

Az iskolai végzettség vizsgálatát az indokolta, hogy több kutatás megállapította, hogy az érettségit adó iskolákba a cigány fiatalok töredéke jut el, megfigyelések szerint közöttük is magas a kibukók, lemorzsolódók aránya.

Az 1993. évi LXXVII. törvény is próbálta orvosolni a kialakult helyzetet és a VI. fejezetében rendelkezéseket fogalmazott meg a kisebbségek oktatásával kapcsolatban. A törvény meghatározta, hogy a nemzeti kisebbségi óvodai nevelést és iskolai oktatást a költségvetés kiegészítő normatívával külön támogatja. A támogatást az intézmény fenntartója kapta a nemzetiségi nevelési-oktatási feladat ellátására. Ez a hagyományosnak tekinthető nemzetiségek oktatása területén tannyelvű, kétnyelvű vagy nyelvtanó iskolai programokban valósult meg. Ebbe a rendszerbe illeszkedett a cigányságot érintő megoldás azzal a jelentős különbséggel, hogy esetükben nem a saját kultúra, nyelv, szokásrendszer stb. átadása, hanem az eredményes magyar iskolázás volt cél.¹⁷

A felmérés során egyrészt arra voltunk kíváncsiak, hogy a települési roma vezetők magasabb iskolai végzettséggel bírnak-e, mint ami a cigányság egészére jellemző. Másrészt pedig a közösségi választásban, kiemelkedésben fontos szerepet játszik-e a magasabb iskolai végzettség.

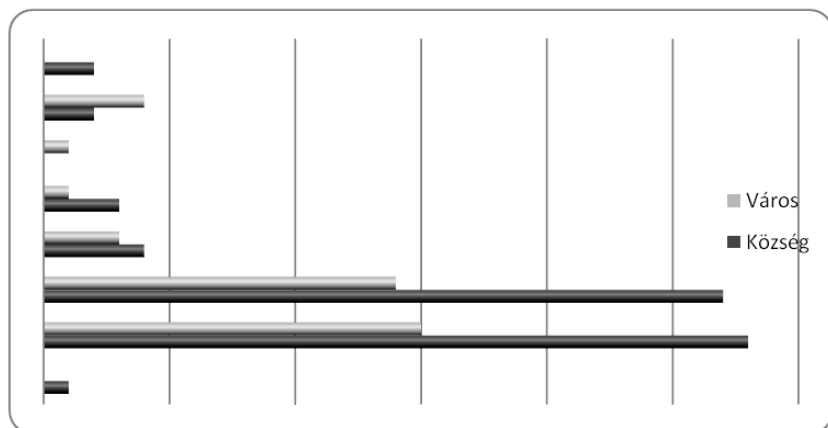
¹⁵ A kérdőív alapvetően 15 kérdésből állt. Az első 11 kérdés a cigány kisebbségi önkormányzatok vezetőinek demográfiai jellegű mutatóira, jövedelmi viszonyaira kérdezett rá. A többi kérdés a képviseleti tevékenységet, a cigány kisebbségi önkormányzat külső kapcsolatait, és az integráció szempontjából fontosnak tartott szegmenseket próbálta felmérni.

¹⁶ Pásztor István Zoltán (2013): Társadalomföldrajzi vizsgálatok, i.m.

¹⁷ Forray R. Katalin (2009): Hátrányos helyzet – cigányság az iskolában. *Educatio* 4. 192-203.

A 8. ábra jól mutatja, hogy az Észak-alföldi régióban a települési cigány kisebbségi önkormányzatok vezetőinek jelentős része 8 általános, illetve szakmunkásvégzettséggel rendelkezik. A válaszadók iskolai végzettsége között nem lehet egyértelmű különbségeket megfogalmazni a községi és a városi települések között.

8. ábra. A válaszadó cigány kisebbségi önkormányzati vezetők legmagasabb iskolai végzettsége (fő)

Forrás: saját szerkesztés a cigány kisebbségi önkormányzatok vezetőinek válaszai alapján

Ez a jelenség annak az eredménye, hogy az 1980-as évek végéig az általános iskolát végzett roma fiatalok továbbtanulásának legfontosabb útja a szakmunkásképzés volt, amelynek bázisát a szocialista nagyüzemi gazdaság jelentette.¹⁸ Ennek összeomlása után a képzetlenebb romák tömegesen kerültek vissza saját településeikre, és többen részt vállaltak a cigány kisebbségi önkormányzatok helyi megszervezésében.

Az érettségi és a felsőfokú iskolai végzettség aránya még alacsonynak tekinthető, de optimizmusra ad okot, hogy ez főleg a fiatalabb korosztályokhoz köthető. Esetükben az iskolai végzettség már szerepet játszott, hogy bekerültek a kisebbségi képviselőbe. Azonban úgy látjuk,

¹⁸ Forray R. Katalin (2002): Eredmények és problémák a cigány közösség iskolázásában. *Barátság* 4. 3642 – 3649.

hogy még egy generációváltásra van szükség ahhoz, hogy ez dominánssá váljon.

Az integráció kérdésében a válaszadók egyértelműen foglaltak állást (9. ábra). A kapott válaszok sorrendiségében nem találunk különbségeket a községi és a városi válaszadók között. Az ábra eredményei a sorrend megjelölésével jöttek létre, így az alacsonyabb pontszámokkal rendelkező területek a fontosabbak.

Az integráció szempontjából hat aktivitási terület¹⁹ vizsgálatára került sor egymás vonatkozásában (oktatás – képzés; pályázati rendszer átalakítása; kedvezőbb jogi feltételek; hatékonyabb roma politikai vezetés; együttműködés a helyi önkormányzattal; civil szféra és az egyház szerepvállalása). Ezek közül a három legfontosabbnak tartott területet jellemezzük.

Az oktatás és a képzés első helye vitathatatlan. Ez különösen értékes annak fényében, hogy a válaszadók jelentős része 8 általános, vagy szakmunkás végzettséggel rendelkezik. Ez a hozzáállás lehet az egyik alapja a sikeres iskolai integrációnak. Ez azonban csak úgy lesz megvalósítható, ha az iskola előtti oktatás is nagy gondot fordít a közösségi foglalkozásokra és a beilleszkedés segítésére. Ehhez szükség lehet a szülők partnerségének a megnyerésére, szakképzett pedagógusokra, valamint hatékonyabb pedagógiai modellek alkalmazására.

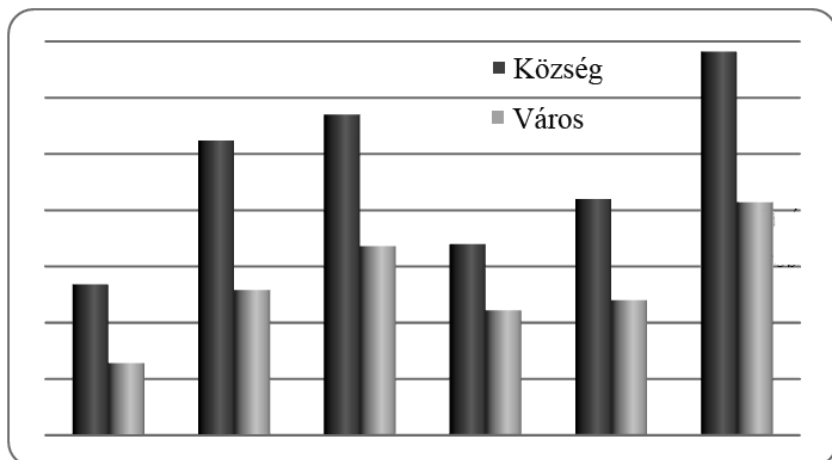
A roma vezetők jellemzőjévé vált politikai konfliktusok, hatalmi harcok, folyamatos botrányok, és a felmerülő korrupciós ügyek sem segítették a helyi cigányság társadalmi integrálódását, és ez a válaszadók véleményében is visszatükröződött.

A helyi önkormányzatok szintén kulcsszereplők lehetnek. Ezt elsősorban az indokolja, hogy a roma integrációt nem lehet egy egységes sémára ráhúzni, hanem szinte minden településen más és más megoldási módot kell találni. Ezt pedig nagyban befolyásolja, hogy az adott tele-

¹⁹ Az uniós keretrendszer ettől eltérően négy, nemzeti erőfeszítést igényelő kulcsterületet határoz meg a romák integrációjának megerősítése céljából: az oktatást, a foglalkoztatást, az egészségügyi ellátást és a lakhatást (www.europa.eu).

pülésen milyen arányban élnek a romák, milyen a település gazdasági helyzete és milyen a helyi önkormányzat hozzáállása.²⁰

9. ábra. A válaszadó cigány kisebbségi önkormányzati vezetők véleménye a roma integráció kulcsterületeiről

Forrás: saját szerkesztés a cigány kisebbségi önkormányzatok vezetőinek válaszai alapján

Összegzés

Az 1993. évi LXXVII. törvény (a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól) megteremtette a magyar kisebbségi önkormányzati rendszert, amely Európában is egyedülállónak tekinthető. Jelentőségét mutatja, hogy az első választások óta mind országos szinten, mind pedig az Észak-alföldi régió vonatkozásában egy folyamatosan bővülő rendszerrel beszélhetünk. Ebben a legnagyobb szerepet pedig a cigány kisebbségi önkormányzatok töltik be.

Az elemzés rámutatott, hogy a nagyobb mértékű növekedés hátterében a kisebb települések állnak, akik a törvényi feltételek megléte ellenére csak megkésve tudták megszervezni a saját cigány kisebbségi önkormányzatukat.

A legutóbbi, 2010-es választások elemzése az Észak-alföldi régióban bizonyította, hogy a jelentős különbségek ellenére a választói aktivitás inkább Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kisebb településein volt kiemelkedő.

A képviselőjelöltek számában szintén jelentős differenciák érvényesültek. A régió átlagában azonban ez kiegyenlítődőtt, és minden második képviselőjelölt mandátumot tudott szerezni.

A kérdőíves vizsgálat eredményei azt mutatták, hogy a roma vezetők iskolai végzettsége még mindig alacsony. Ezen a területen a komoly változások eléréséhez, még hosszabb időtávra van szükség.

A társadalmi felzárkózás és integráció tekintetében úgy látták, hogy az oktatás és a képzés a legfontosabb terület. Ennek a javítása a munkaerő-piaci integráció kérdésre is megoldást kínálhat, és alkalmas lehet a cigányság térségi szintű szegregálódásának a megfékezésére.

A tanulmányt a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú program támogatta.

²⁰ Pásztor István Zoltán (2013): Társadalomföldrajzi vizsgálatok, i.m.

Pap Norbert

A pécsi szunnita muszlim közösség

1. Előzmények

Magyarországnak, állami történelme elmúlt 1000 évében többször is integrálnia kellett különböző, muszlim vallási/kulturális jellemzőkkel rendelkező csoportokat. A honfoglalás idején vele együtt élő káliz (khaliz) népeiséget, valamint az Árpádok idején keletről toborzott zsoldos katonákat, kun betelepülőket, később pedig a 16.-17. században az Oszmán Birodalom végvidékévé vált magyar országterületre beköltözött kisebb részt török, nagyobb részt iszlamizált balkáni vlach, illetve déli szláv népcsoportokat. Az Osztrák-Magyar Monarchia idején, Bosznia-Hercegovina okkupációjával újabb, kis létszámú, az iszlámot követő csoport költözött be a történelmi magyar magterületre. Ezen előzményeken, a pozitív irányba fejlődött török-magyar kapcsolatokra és a muszlim vallású balkáni területekkel való aktív kapcsolatra alapozva a magyar orientalisztika egy nemzetközi mércével is jelentős eredményeket felmutató elismert, történelmi jellegű tudománnyá vált.

Mivel a kis létszámú (alapvetően török eredetű és nyelvű) muszlim csoportok mindannyiszor beolvadtak a többségbe, a 20. század második felében a tanulási célú nemzetközi migráció révén Magyarországra érkezett, főként közel-keleti (elsősorban arab), részben közép-ázsiai és afrikai diákok, valamint a kis létszámú (a nyolcvanas évektől kezdődően) konvertált magyar iránti tudományos érdeklődés viszonylag későn ébredt fel. A tudományos kutatás a rendszerváltás után kapott kisebb lendületet, főként azonban nem a hagyományos orientalista műhelyekben, hanem jellemzően ezeken kívül.

A magyarországi (azon belül pedig a pécsi) jelenlegi muszlim közösségek életéről, jellemzőiről az 1980-as évek vége óta jelennek meg tudományos közlemények. Az első tudományos igényű cikkeket (az azóta külföldre költözött hazánkfiá), Léderer György feltáró, átfogó jelleggel

írta a kérdésről¹. Több fiatal kutató is próbálgatta a szárnyait a témában. A történész Udvarvölgyi Zsolt a Magyar Iszlám Közösség (MIK) szociológiai jellemzőiről írt úttörő munkaként színvonalas szakdolgozatot², melyre azóta sokat hivatkoztak, illetve a MIK alapításáról is ő publikált³. Kiss Enikő egy budapesti muszlim közösség életéről írt szintén átfogó jelleggel⁴. Sajátos színfoltot képez a publikációs palettán a magyar muszlim vallási vezetők által írt néhány írás⁵. Több átfogó írás is érinti a magyarországi muszlimok kérdését, más felekezetekkel együtt tárgyalva⁶. Tágabb, „kárpát-balkáni” keretbe foglaltan az M. Császár Zsuzsa és Pete József szerzőpáros geográfus szemléletű, úgyszintén átfogó, bemutató jellegű írásban tárgyalta a kérdéskört, nagyvonalú irodalmi és statisztikai áttekintés keretében⁷.

¹ Lederer Gy. 1988: A magyarországi iszlám újabb kori történetéhez I. Keletkutatás, 1988 őszi. pp. 29-49. Lederer Gy. 1989: A magyarországi iszlám újabb kori történetéhez II. Keletkutatás, 1989 tavasz. pp. 53-72.

² Udvarvölgyi Zs. 1998: A magyar iszlám vallásszociológiája. Szakdolgozat. ELTE Szociológiai Intézet. Bp.

³ Udvarvölgyi Zs. 2010: A Magyar Iszlám Közösség megalapítása (1988). – Egyháztörténeti Szemle, (11. évf.) 4. szám, pp. 133-147.

⁴ Kiss, E. 2002: Muszlimok Budapesten. Kiss E. – Anwar Aimen – Császár A. 2002: Az iszlám Magyarországon és a Közel-Keleten. MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, Munkafüzetek, 93. p.

⁵ Sulok, Z. 2010: Muslim minority in Hungary. Paper for the Warsaw Symposium for the muslim minorities in Eastern- and Central Europe 8-10th December 2010, Budapest pp. 76-85., Mihályffy B. 1991: A Magyar Iszlám Közösség. In: Gesztelyi T. (szerk.) (1991): Egyházak és vallások a mai Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Bp. pp. 182-187., Bolek Z. 2002: A magyar iszlám története. www.magyariszlam.hu

⁶ Kocsis, K. 1999: Changing Ethnic, Religious and Political Patterns in the Carpatho-Balkan Area (A geographical approach) In: Kertész, Á. – Kocsis, Z. (eds): New perspectives in Hungarian geography. Studies in geography in Hungary 27. Akadémiai Kiadó, Bp. pp. 115-142. Kollega Tarsoly I. (főszerk.) 1997: Magyarország a XX. században II. kötet. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság. Babits Kiadó, Szekszárd. pp. 287-326. (A vonatkozó fejezeteket Balogh M., Bencze I. és Ladányi S. írta.)

⁷ M Császár Zs. – Pete J. 2008: A Kárpát-Balkán térség és az iszlám kapcsolatának térbeli és történelmi aspektusai. In: Szabó V, Orosz Z, Nagy R, Fazekas I (szerk.) IV. Magyar Földrajzi Konferencia Debrecen: Debreceni Egyetem, 2008. pp. 444-450.

A speciálisabb, szaktudományos igényű vizsgálatok száma alacsony. A közelmúltban jelentek meg Csicsmann László és N. Rózsa Erzsébet írásai, melyek a magyarországi muszlim közösségek vezetőivel, kapcsolódó NGO-k képviselőivel folytatott interjúk alapján készültek. Ezek döntően a közösségi, politikai aktivitásra irányultak⁸. A jelen sorok írója a *Yearbook of Muslims in Europe* számára készített inkább átfogó jellegű, az évkönyv megkívánta szempontok szerinti jellemzést a teljes magyarországi muszlim populáció életéről, 2011-ben és 2012-ben⁹.

2. A vizsgálat és keretei¹⁰

Vizsgálataink több szakaszban, 2010 őszén, 2011 őszén, továbbá 2012 első felében zajlottak. Módszertani szempontból kérdőíves felmérést végeztünk a pécsi szunnita muszlim közösség tagjai között, emellett interjúkat készítettünk a közösség vezetőivel és több tagjával. 2010-ben 28, 2011-ben 11 kérdőív került felvételre. A kérdőíves felmérések nem lehetnek kor, iskolai végzettség és nem szerint reprezentatívak a közösség heterogén és részben időben gyorsan változó jellege miatt. Ezért törekedtünk a mind nagyobb arányú megkérdezésre. A válaszadók 2010-ben a teljes közösség mintegy 30%-át, a Jakováli Hasszán Pasa dzsámiban működő szunnita hívők csoportjának kb. felét tették ki. A felmérések megtervezését dr. Ludescher Gabriella szociológus közreműködésével végeztük.

⁸ Csicsmann, L. – Vékony, D. 2011: Muslims in Hungary: A Bridge between East and West? In: Jaroslav Bures (ed): Muslims in Visegrad. Institute of International Relations Prague, Prague. pp. 53-67., N. Rózsa, E. 2010: Muszlim kisebbségek Közép-Európában, avagy Közép-Európa különlegessége. In: Rostoványi Zs. Szerk: Az iszlám Európában. Aula Kiadó – Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, pp. 405-446.

⁹ Pap, N. 2011: Hungary. In: Nielsen, Jorgen (ed): Yearbook of Muslims in Europe. Brill Publisher, Amsterdam, pp. 269-276., Pap, N. – Ladányi, É. 2012.: Hungary. In: Nielsen, Jorgen (ed): Yearbook of Muslims in Europe. Brill Publisher, Amsterdam, pp.

¹⁰ A kutatás során nyújtott segítségükért ezúton szeretnék köszönetet mondani a geográfus mesterszakos hallgatóimnak, Sasvári Szilviának és Deák Máténak.

A vizsgálatból kimaradtak a főként az egyetemi hallgatóság körében jelentős számban található síták és az iszlám kulturális háttérű, de a közösséggel szoros kapcsolatot nem ápoló, Pécssett élő más szunniták. Felülreprezentáltak a mintában a nők és a magyarok, akik áttértek az iszlámra. A 2011-es kisebb vizsgálat eredményei önállóan is megjelentek a pécsi vallási és etnikai kisebbségeket bemutató, a jelen írás szerzője által irányított kutatás alapján készült kötetben¹¹. A 2011-es felméréshez használt kérdőív a 2010-es kérdőív módosított, korrigált, néhány kérdéssel kiegészített változata volt.

A kérdőív az átfogó, személyes kérdések mellett a mindennapi élet kereteire, a munkára, a tanulásra, nyelvtanulásra, az iszlám megkövetelte életvitelre (haddzs, imádkozás, táplálkozás, öltözködés), erkölcsi és politikai kérdésekre, az iszlámhoz kapcsolódó előítéletességre, konfliktusokra, az iszlám világra vonatkozó orientáltságra és kapcsolatokra, a civil szerveződésekre és az információs társadalomhoz kapcsolódó jellemzőikre irányult. A vizsgálat során jó emberi, személyes kapcsolatokat sikerült kialakítani a közösség tagjaival. A 2010-es felmérés során a válaszadók 82%-a fontosnak tartotta az ilyen jellegű felmérések folytatását, a felmérés pozitív, támogató légkörben zajlott.

3. A muszlimok Közép-Kelet-Európában és Magyarországon

Európában – a Pew Institute 2011-es felmérése alapján – 43 millió muszlim él, ami a kontinens lakosságának 5,8%-a. A 2030-as prognózis szerint ez a szám 57 millióra nőhet, az arányszám pedig 7,8%-ra módosulhat. A muszlim lakosság egyrészt az európai iszlám jelenlétének „hagyományos” területén, a Balkánon, másrészt az Európai Unió fejlett, nyugati államaiban koncentrálódik. Közép-Európa ebben a tekintetben markánsan eltérő képet mutat. Az egyes közép-európai országokra vonatkozó értékeket a mellékelt táblázatban foglaltuk össze.

¹¹ Deák M. – Sasvári Sz. 2011: Az iszlám vallás és a szunnita muszlimok közössége Pécssett. In: Pap N. – Végh A. szerk: Kisebbségi közösségek Pécssett. Friss Hajtások IV. Pécs, megjelenés alatt

Ország	Muszlimok száma (fő) 2010	Részarányuk a népességből (%) 2010	Muszlimok száma (fő) 2030	Részarányuk a népességből(%) 2030
Csehország*	4.000	<0,1	4.000	<0,1
Magyarország	25.000	<0,3	24.000	<0,3
Lengyelország	20.000	<0,1	19.000	<0,1
Románia	73.000	<0,3	73.000	<0,4
Szlovákia	4.000	<0,1	4.000	<0,1
KKE összesen	126.000	<0,1	124.000	<0,1
Európa	42.967.000	5,8	56.929.000	7,8
Világ	1.618.143.000	23,4	2.188.874.000	26,3

Forrás: Pew Research Institute, 2011 <http://features.pewforum.org/muslim-population/>

Az országcsoportban a vallási csoportok jogi háttere különböző, de az elfogadottság mindenütt létszámhoz kötött. Lengyelországban és Romániában hosszabb ideje elfogadott és bejegyzett egyházzá szerveződött az iszlám. A többi államban viszont az elmúlt 25 évben alakultak ki szervezetei. Az egyetlen állam, ahol nincs egyházi jellegű elismertség az Szlovákia. Ugyanakkor a civil szektor mindenhol kialakult és megfelelő háttérrel ad a közösségi igényeknek. Az állam kevésbé finanszírozza tevékenységüket, leginkább Lengyelországban és Romániában, de még itt is megjelenik külső finanszírozás, főként Törökországból. A muszlim közösségek finanszírozása nem elég átlátható, nagy szerepe van az adománygyűjtésnek. Többek között a gazdag arab olajállamokból származó magánszemélyek, szervezetek azok, akik/amelyek pénzt adnak a működésre, mecsetek építésére. Ez a kapcsolat az, ami gyanakvással tölti el a hatóságokat, különösen a 2011. szeptember 11-i események után. Feltételezik, hogy iszlám fundamentalista, esetleg a terrorizmushoz is kötődő szervezetek azok, amelyek a pénzt adják. A civil szférában megjelenik mindaz a megosztottság, ami a közösséget jellemzi. „Régi” muszlimok és újonnan érkezettek, szunniták és siíták, „helyi” muszlimok (konvertiták) és a bevándoroltak között húzódnak a fontosabb választóvonalak.

A magyar helyzet jól jellemzi a közép-európai viszonyokat. A közelmúltban három jelentősebb szervezet alakult ki. Részben a régi, 1916-os törvény, másrészt az 1990-es törvényi szabályozás alapján viszonylag könnyű volt a vallási szervezetek alapítása, így jöttek létre a szunnita

muszlim szervezetek. A Magyar Iszlám Közösség (MIK) a legrégebbi szervezet, melyet 1988-ban alapított Mihálffy Balázs. Az egyház vezetője (elnöke) jelenleg a magyar Bólek Zoltán; tagjai is jellemzően magyarok. A vallási mellett erős nemzeti elkötelezettség, patriotizmus jellemzi a közösséget. Rendszeresen szerveznek hazai és nemzetközi karitatív akciókat, továbbá muszlim missziókat tartanak fenn a menekülttáborokban és börtön pasztorációt végeznek.

A Magyarországi Muszlimok Egyháza (MME) 2000-ben jött létre. Két alközpontja Szegeden és Pécsen található. Tagja a Federation of Islamic Organisation in Europe-nak. Vezetője a magyar Sulok Zoltán. Tagjai között nagy számban találhatók külföldi származású hívők is.

A harmadik, legkésőbb létrejött és legkisebb szervezet az Iszlám Egyház (IE), melynek székhelye a Dár asz-Szalám mecsetben, Budapesten található. Az IE 2003-ban jött létre az MME-ből kivált hívők egy részének kezdeményezésére. A vallási vezető a vélekedések szerint szalafi tanokat követő, palesztin származású Tajszir Szálih (Tayseer Saleh).

A 2011-ben elfogadott új egyházügyi törvény miatt kialakult helyzetben kénytelenek voltak összefogni a muszlim szervezetek és a két legnagyobb (a MIK és az MME) 2012-ben létrehozta a Magyarországi Iszlám Tanácsot. Jelenleg ez a szervezet látja el a jogszabályban rögzítettek szerint a muszlimok magyarországi képviselőjét, de emellett a két szervezet megőrizte önállóságát is. Külön kezelik a pénzügyeiket, külön szervezik a közösségi életüket, de az irányító testület néhány havonta összeül, hogy a magyarországi muszlim érdekképviselő szempontjából fontos kérdéseket megtárgyalják, esetleges lépéseiket összehangolják. Az IE elvesztette egyházi státusát.

Magyarországon több muszlim civil szervezet működik. Az egyik legrégebbi szervezet a Muszlim Diákok Egyesülete volt, melyet még az 1980-as évek végén alapítottak a ma főként a Magyarországi Muszlimok Egyházához kötődő személyek. A Dialógus Platform Egyesület 2005-ben jött létre török és magyar tagokkal, és a Gülen mozgalomhoz kötődik. Az Aluakf Alapítvány Miskolcon tevékenykedik és imaházat tart fenn. Kiemelkedett kiadói tevékenységével a Hanif Kulturális Alapítvány 2012-ig, amikor is az ügyészség felfüggesztette a tevékenységét. A többi országban is hasonló típusú szervezetek működnek.

4. A pécsi vizsgálat eredményei

A közösség létszáma. A pécsi, vallásos szunnita közösség jellemzően jó módú, középosztály státuszú egyénekből, családokból áll. A közösség létszáma változó, a vizsgálat időszakában kb. 100 fő volt. A pénteki imára összegyűlők létszáma évszaktól, az ünnepektől is függ, 20-40 főről a megjelenők száma felmehet 60-70-re is (elsősorban az ünnepek, vagy a Ramadán idején). Részben a munkavállalás miatti költözés, részben pedig az egyetemre tanulni érkezők változó száma miatt rövid időn belül is jelentősen módosulhat a létszám, de a meghatározó trend a növekedés. Lakhelyük nem csupán Pécs, de a közeli kisvárosok és a pécsi agglomeráció települései is. A város az egyetem, a fejlett szolgáltató szféra és az oszmán korszakból származó műemlékek miatt is a muszlimok regionális központja. Főként Ramadán idején távolabbról is (Kaposvár, Szekszárd) érkeznek hívők a városba. A közösség vezetője a Pécstől 30 kilométerre található Szigetváron él.

Lakóhely választás. A lakóhelyválasztásban láthatólag nincs szerepe a vallási, esetleg etnikai hovatartozásnak. A diákok esetében felfedezhető az egyetemi épületekhez való közel költözésre való törekvés. Ebben azonban nem látszik különbség a vallási háttér szerint, mind a magyar, mind a külföldi, nem muszlim diákokra is ez a jellemző a városban. Ezen túl nem alakult ki különösebb területi koncentráció, nem jellemző az egymás közelébe költözés, aminek az lehet a fő magyarázata, hogy a muszlimok nem érzik fenyegetve magukat az országban és a városban, lakhatási döntéseiket elsősorban pénzügyi és egyéni ízlésbeli szempontok befolyásolják.

A dzsámi. A közösség központja a 16. században épült oszmán-török műemlék, Jakováli Hasszán Pasa dzsámija, mely a pécsi belváros nyugati peremén, a Kórház téren, az egykori középkori városfal közelében, azon kívül épült. Az épület páratlan épségben maradt fenn és – egyedülként a magyarországi hat oszmanli műemlék mecset közül – minaret is áll mellette. Az alapvetően muzeális emlékként fenntartott épületet 1989 óta használhatják a hívők pénteki imádkozásra (szalát al-dzsum'a) is. A jelenlegi létszámgyarapodási ütem mellett a mecset még hosszabb ideig elegendő teret kínál a közösségnek. Az épület fenn-

tartásában a muszlimoknak nincs szerepük. Viszonylag jó állapotban van, a mecset előterében kiállítás látható az iszlámról.

A hét további napjain a közös imádkozás lehetősége probléma a hívőknek. A pécsi belvárosban egy imaterem kialakítása (a jelenlegi ideiglenes megoldások helyett) hosszú távon is rendezhetné a kérdést¹².

Származás. A közösség tagjai származás szerint színes képet mutatnak. A Magyarországon születettek mellett a legnagyobb csoportot a Közel-Kelet különböző országaiból származók (Jemen, Szaúd-Arábia, Szíria, Libanon, Izrael), észak-afrikaiak, közép-ázsiaiak (pl. Afganisztán) képviselik, de került a mintába nyugat-európai, vagy észak-amerikai származású is. A nem egyetemi tanulmányok miatt Pécsre érkezők jellemzően a Balkánról érkeztek, bosnyákok és albánok. A balkáni háborúk idején a városba érkezők egy-két kivételtől eltekintve már haza mentek, illetve elköltöztek Pécsről és környékéről. Az újabban érkezettek viszont vagy gazdasági megfontolások, esetleg családgyejesítés okán érkeztek. A közép-ázsiaiak, afganisztániak részben menekültként érkeztek.

Az iszlámra való áttérés. Az egyik legizgalmasabb csoportot a kutatás során az iszlámra áttért magyarok képezték. Adatközlőnk (a közösség vezetője) saját becslése szerint a magyarországi muszlimok mintegy 10%-a tartozhat ebbe a csoportba. A 2010-es kérdőíves vizsgálat során ez az arány – igaz, a felmérés nem törekedett reprezentativitásra – nem igazolódott. A mintában a megkérdezetteknek pontosan a fele váltott vallást (14), döntő többségükben nők, de csak 6 fő nevezte meg a muszlim férfival kötött házasságot az áttérés okának. A 2011-es felmérésbe is kerültek az iszlámra áttértek, de nem ilyen magas arányban. Különleges esetként előfordult vegyes, keresztény-muszlim házasságban született gyermek keresztényről muszlimra való, felnőttkori áttérése is. Ellenkező irányú áttérésről (muszlimról keresztényre) nem értesültünk. Ez megfelel annak a világ más részein megfigyelt trendnek, hogy az iszlámról való áttérés nem jellemző. Az áttértek többsége – a helyi vallási hagyományokkal összefüggő módon – a római katolikus felekezetről

¹² A pécsi belvárosban található a Gázi Kászim Pasa dzsámija, ma a belvárosi katolikus plébánia templom. A műemléki helyreállítás nyomán az egykori mecset architektúrája kitűnően érvényesül, ugyanakkor muszlim jellege az épületnek ma már nincs.

tért át, néhány protestáns mellett. A korábbi vallását 68%-uk nem gyakorolta rendszeresen, ami nagyjából megfelel a helyi többségi társadalom vallásgyakorlási rendszerességének.

Siíta-szunnita viszony. Sajátosan jelenik meg a városban a siíta-szunnita viszony. A siítáknak Magyarországon nincs olyan szervezeti bázisa¹³, mint a szunnitáknak és számukban is jelentősen elmaradnak mögöttük. Pécsen azonban az egyetemi ifjúság körében jelentős csoportot képez az iráni származású diákság, akiknek a száma mintegy 200 fő (!) lehet. Nem ismert a vallási megoszlásuk, viszont tekintettel az Iráni Iszlám Köztársaságban a siíták mintegy 90%-os jelenlétére, a pécsi iráni diákok között feltehetőleg jelentős arányban lehetnek a siíták. A vizsgálat során elhangzottak szerint „elkerülik” egymást a szunniták és a siíták, a vallási véleménykülönbségen kívül konfliktus nincs közöttük. Nagyon ritkán fordul elő, hogy egy-egy siíta megjelenik a (szunnita) mecsetben.

Iskolai végzettség és foglalkozás. A pécsi, vallásos szunnita közösség jellemzően jómódú, középosztály státuszú egyénekből, családokból áll közösség, melynek egyik jellemzője az átlagosan magas iskolai végzettség. Ennek magyarázata, hogy a közösség főként a pécsi orvoskarra tanulni jött, végül megtelepedő és itt praktizáló volt diákok köré épült. A létrejött vegyesházasságokban a magyar fél is jellemzően diplomás. A közösség fiataljai közül a legtöbben egyetemre járnak. Egészében jellemző, hogy a mecsetbe járók között magas a fiatalok aránya. A jellemző foglalkozások az egészségügyhöz (orvosok) és a vendéglátáshoz kötődnek (gyros-bár fenntartók, pékek, cukrászok).

A muszlim életvitel. A válaszadók valamennyien igen fontosnak tartják az iszlám előírásainak megtartását. Vannak jelek, amelyek arra mutatnak, hogy a magyar származású hívők ezt esetenként szigorúban veszik, mint az iszlamba beleszületettek. Mivel Magyarországon nincs iszlám vallási képzés, ezért nagyon fontos, hogy a pécsi közösség mindenkor vezetője honnan jön, milyen képzettségű és miképpen tudja a közösség vallási normáit befolyásolni. Az arabiai származású orvos/imám esetében feltételezzük, hogy az Arab-félszigetre jellemző, „autentikus” iszlám értelmezés az, amiről szó van. A mecsetben alap-

vető vallástanítás és arab nyelvi oktatás is folyik, ami a Korán és a vallási rituálé megértéséhez járul hozzá. Az arab nyelv továbbhagyományozását a családban fontosnak tartják, ami nyilván összekapcsolódik az arab nyelvnek mint az isteni kinyilatkoztatás, a Korán nyelvének presztízsével. A felmérés során 93% tartotta fontosnak az arab nyelv elsajátítását, és 48% a közösségi keretek közötti tanulást részesítette előnyben. A vallástanítást szolgálják a MME által kiadott brosrák, könyvek is, melyek az iszlám megértését segítik magyar nyelven. A válszadók 28%-a mecsetben, 30%-a a közösségi előadásokon, 31%-a pedig egyénileg gyarapítja tudását az iszlámról. 86%-uk fontosnak tartaná, hogy Magyarországon lehessen felsőfokú iszlám tanulmányokat folytatni.

Az iszlám pillérei közül rákérdeztünk az imádkozás (szalát صلاة) gyakoriságára, a zarándoklás megtételére (haddzs حج), a Ramadán megtartására (szaum صوم), továbbá az alamizsnálkodásra (zakát زكاة).

A napi ötszöri imádkozást változó módon tudják/akarják betartani a közösség tagjai. Az iskolai, munkahelyi kötelezettségek miatt többségük valamilyen kompromisszummal tud eleget tenni az előírásnak. Mivel azonban az iszlám ezen előírását nagy rugalmassággal kezelik általában is, ezért ebből különösebb probléma nem származik.

Zarándoklásra a megkérdezettek 25%-a esetében került csak sor. Figyelembe véve, hogy milyen jelentős, egymillió forint körüli összegbe kerül egy Magyarországról kiinduló zarándoklat, ez a fiatalabbak számára, akik a gyülekezet többségét képezik igen nagy terhet jelent és komoly visszatartó erő. Magyarországon évente 20-30 zarándokvizumot adnak ki, zömmel budapestieknek. Mindenesetre a pécsi megkérdezettek 61%-a tervezi a mekkai utazást „a közeli jövőben” és csak 14%-uk nem rendelkezik ilyen tervekkel.

A Ramadán megtartása fontos esemény és a többség komolyan is veszi. A közösségi összetartozásban is fontos szerepet játszik. Ilyenkor távolabbról is érkeznek hívők a mecsetbe és szorosabbá válnak a személyes kapcsolatok is.

Mivel a pénzügyi források végesek, ezért a zakát nélkül aligha működhetne számos közösségi szolgáltatás. Ez kényes kérdés, mert sokféle gyanakvás övezi a muszlim közösségek finanszírozását Magyarorszá-

¹³ A siítákat az Anszár Ahl-ul-Bajt Kárpát-medencei Egyesület képviseli.

gon. Nem csupán a többségi társadalom viszonyulását, de a közösségek egymás közötti kapcsolatát is befolyásolja.

Halal. A városban nincs *halal* ételleket felszolgáló étterem, csupán egy szíriaiak által fenntartott gyros-bár. *Halál* termékeket árusító bolt/üzlet viszont található a Ferencesek utcájában. Az imám elmondása szerint ez nem okoz nagyobb gondokat, mert „a hal az mindig *halál*”¹⁴.

Konfliktusok a többségi társadalommal. A pécsi muszlimok kapcsolata a többségi társadalommal általában jónak mondható, ugyanakkor a beszámolók szerint akadnak konfliktusok is az iszlám miatt. Ezek nem terjednek túl a verbalitáson (úgymond „beszólogatások”), s jellemzően a külsőségek, elsősorban a nők öltözéke miatt fordulnak elő. Összesen a megkérdezettek 64%-a számolt be kellemetlenségekről az iszlám követése miatt, 55%-uk az öltözködés kapcsán élte azt meg.

A legsúlyosabb jelzett problémának az tekinthető, hogy az elkeseredett nőket egyes helyeken nem szívesen alkalmazzák, vallásuk így esetenként hátrányként jelenik meg a munkaerőpiaci versenyben. Akiket viszont már alkalmaztak (akár férfiakat, akár nőket), azok arról számolnak be, hogy munkahelyükön többnyire jól tolerálják az iszlám előírások betartását. Összességében a válaszadók 43%-a jelezte azt, hogy úgy érzi, nem szenved hátrányt ezen a téren, 32%-uk azonban úgy érzi, vallása miatt hátrányosan megkülönböztetik. A többiek nem adtak hátrányos választ.

Különösnek tűnik, hogy a 2010-es felmérésben 75%, (a 2011-es felmérésben egy részben hasonló kérdésre a megkérdezettek 100%-a) tapasztalt már pozitív diszkriminációt is, azaz éppen vallása miatt került valahol előnybe. Itt minden bizonnyal a muszlim közösségen belüli összetartás áll a háttérben.

A megkérdezettek 71%-a úgy vélte, hogy az iszlámmal szemben Magyarországon előítéletes a többségi társadalom. A kérdések között szerepelt, hogy mennyire tartják előítéletesnek a magyar társadalmat? Az adatközlők 29%-a nagyon erősen előítéletesnek, míg 21%-a erősen előítéletesnek tartja a magyar társadalmat. Ezek az arányok hozzávetőlegesen megfelelnek a hétköznapi tapasztalatnak.

A kérdőíves felmérésben arra a kérdésre, hogy könnyebb lenne-e egy muszlim többségű társadalomban az élet, 43% válaszolt igennel. Arra viszont, hogy elköltözne-e egy ilyen társadalomba lehetőség alkalomával, 60% jelezte, hogy igen. Különösnek találtuk az ellentmondást, ugyanis a migránsokból és áttért magyarokból álló válaszadók összességében nem érzik magukat Magyarországon rosszul és direkt elköltözésre jelenleg nem is lehet számítani körükben. Feltételezzük, hogy ez egy „elvárt” válasz a közösségen belül, ahol erősek a migránsok hazai kötelei, illetve a diákok esetében a város csak átmeneti otthonként szolgál. A muszlim vezetők értelmezésében ez arra vezethető vissza, hogy a kibocsátó országokban tapasztalható politikai represszió (a demokrácia hiánya), illetve a kedvezőtlen megélhetési, illetve egyéb életviszonyok miatt nem vonzó a visszatelepülés. Úgy véljük, hogy ezek nem egymást kizáró feltételezések.

A család, házasság és gyerekek, halál és temetés. A család nagyon fontos értéket hordoz az iszlámban. A pécsi közösségben is hangsúlyt helyeznek a gyereknevelésre, illetve a gyerekek vallásos nevelésére. Ebből a célból rendszeresek a gyerekfoglalkozások, illetve a nyári táboroztatás. A fiatal párok vallási felkészítést kaphatnak a mecsetben házasságuk előtt. A közösség elég fiatalos, viszonylag kevés haláleset fordult elő. A pécsi köztemetőben van egy elkülönített rész, ahol a mindössze néhány muszlim vallású elhunyt fekszik.

Információs társadalom. A felmérés során úgy tapasztaltuk, hogy a pécsi muszlimokra az infokommunikációs eszközök széleskörű használata jellemző. Részben a közösség jellemzően magas képzettségére, fiatalos korstruktúrájára, az átlagosat meghaladó életszínvonalára és a migránsoknak az otthon maradókkal való kapcsolattartási igényére vezethető vissza, hogy változatos, gazdag infokommunikációs alkalmazás terjedt el körükben.

Az eszközöket az otthoniakkal és egymással való kapcsolattartásra, az iszlámmal kapcsolatos tudásbővítésre, az arab nyelv tanulására használják. A felmérés során minden egyes válaszadó úgy nyilatkozott, hogy rendelkezik internetes hozzáféréssel. Rendszeresen keresnek fel az iszlámmal kapcsolatos honlapokat. Előszeretettel használják a Facebookot, a Skype-ot és különböző chat-programokat. Nagy többségük úgy nyilat-

¹⁴ Deák M – Sasvári Cs. 2012. i.m.

kozott, hogy a vallási identitás megjelenését az internetes profiljukban fontosnak tartja.

Az internetes tájékozódást fontosabbnak tartják, mint a hagyományos média „fogyasztást”. A televízióval szemben kimondott ellenszenvvel viseltetnek. Az interjúalanyok arról számoltak be, hogy a magyar televíziós csatornák kimondottan rossz színben tüntetik fel az iszlámot és az iszlám valláshoz tartozókat. A radikális iszlámistákkal azonosítja őket és ez nagyon hátrányos, ugyanis a magyar társadalom szinte semmit nem tud az iszlámról, csak amit a televízió közvetít, az viszont leegyszerűsítő és hamis.

Jövőkép. A közösség jövőképe – ezen nem is lehet nagyon csodálkozni – meglehetősen pozitív, optimista. Forrása részben az iszlám vallási meggyőződésből, elkötelezettségéből, részben pedig abból a gyakorlati megfontolásból fakad, miszerint a pécsi közösség folyamatosan gyarapszik. A magyar etnikumú hívők száma is permanensen nő. A jövőben az elért eredmények fenntartása szerepel az első helyen, mindenekelőtt a korábban elnyert egyházi status fenntartása fontos. Terveikben a kiadási tevékenység erősítése, a vallási előírásoknak megfelelő életvitel feltételeinek kialakítása is megjelenik.

5. Konklúziók

A pécsi muszlimok főbb vonásaikban a kelet-közép-európai muszlimok közösségeire hasonlítanak. Az eltérések a történelmi előzményekre és a városban erős egyetemi közegre vezethetők vissza. A közösség létrejött a nemzetközi migrációban gyökerezik. Alapvető jelentőségű volt a pécsi orvosi fakultásra tanulni érkezettek megtelepedése. Részben a házasságkötések miatt a magyar hívők száma is emelkedni kezdett. A balkáni migránsok csak járulékosan járultak hozzá a muszlimok számának gyarapodásához. A közösség az oszmán-török idők örökségeként „hozzájutott” egy valódi dzsáminak épült közösségi helyhez, így nem kellett megküzdenie a hatóságokkal és a közvéleménnyel a mecset építésének problémái kapcsán. Ugyanakkor a Jakováli Hasszán dzsámi csak a péntek délutáni ima megtartására alkalmas megoldás, a további

imák elvégzésére fontos lenne egy belvárosi imaterem kialakítása. Napjainkra kialakították a megoldásokat a muszlim életvitel kereteire: a közösségi „szakrális” tér, képzett imám, *halal* ételmiszer, temetkezési hely, a gyerekek hitoktatásának keretei biztosítottak. A közösség – főként az európai, közép-európai viszonyokhoz képest – integrálódott. Jelentős konfliktusok nem, de apróbb kellemetlenségek (negatív diszkrimináció) előfordulnak. Az otthoniakkal való rendszeres kapcsolattartás biztosított. A közösség jövőképe bizakodó.

MŰHELY

Dömötör Ildikó

Az ausztráliai őslakosok helyzetének megítélése brit úri hölgyek írásaiban a 19. században

A tizenkilencedik század folyamán Ausztrália számos úri hölgyet (gentlewomen) vonzott telepesként és látogatóként. Sok levél, napló és memoár maradt fent az utókor számára, melyben az ausztráliai gyarmatokra látogató, illetve ott élő nők leírták mindennapjaikat és beszámoltak úti élményeikről. Kutatásom¹ során ilyen életrajzi jellegű írásokat vizsgáltam meg abból a célból, hogy megnézzem, hogyan viszonyultak a brit úrinők az ausztráliai őslakosokhoz és milyen jellegű kapcsolatokat alakítottak ki velük.

Tanulmányomban olyan 19. századi brit és ausztrál írónők műveit vizsgáltam meg, akik magukat úri hölgyként definiálták. Ők egy viszonylag tág értelemben vett társadalmi körhöz tartoztak és szokásaik, illetve az élethez való viszonyuk alapján tekintették magukat egy egységes társadalmi csoportnak. Olyan nők voltak, akik életük fő értelmének a családjukat tekintették és a ház vezetésén kívül minden más dolgot családjuk férfi tagjaira hagytak.² Társadalmi köreikben a tétlenség volt a mérvadó, ami azt jelentette, hogy a házvezetés, gyereknevelés és a roko-

¹ Ennek a cikknek egy korábbi változata először angolul jelent meg. Domotor, Ildiko: *Gentlewomen in the bush – A historical interpretation of British women's personal narratives in nineteenth-century rural Australia*. Köln, 2009. 214-232. Az idézeteket én fordítottam angolról magyarra.

² Vicinus, Martha. *Introduction: The perfect Victorian lady*. In Vicinus, Martha. (ed.): *Suffer and Be Still – Women in the Victorian age*. (Bloomington: Indiana University Press, 1973): ix.

ni kapcsolatok ápolása mellett arra törekedtek, hogy idejük nagy részét olyan úri hölgyhöz illő elfoglaltságokkal töltsék, mint a zongorázás, lovaglás, festegetés és növényápolás.³

Az Ausztráliában tartózkodó úri hölgyek nagy érdeklődést mutattak a bennszülöttek iránt. Ada Cambridge visszaemlékezésében azt írta, hogy a Victoria államban található Yackandandah farm közelében élő őslakosok tanulmányozása „*hasznos és változatos tapasztalatokkal*”⁴ gazdagította őt. Az 1850-es évek közepén Emma Macpherson pedig „*természetesen nagyon izgatott volt, hogy minél többet megtudjon*” róluk.⁵ A kíváncsiság néhány nőt arra buzdított, hogy megtanulja a közeli aboriginál törzs nyelvét. Janet Millett, aki a nyugat-auztráliai York közelében élt az 1860-as években, bevallotta, hogy „*igyekezett megtanulni a helyi őslakosok szókincsét*” több-kevesebb sikerrel.⁶ Katherine L. Parkernek a Narran folyó mentén élő Noongahburrah törzs nyelvét sikerült elsajátítania,⁷ Mary Bundock pedig a New South Wales állam Richmond területén élő Bandjalang törzs nyelvét tanulta meg.⁸ Nyelvtudásuknak köszönhetően mindketten részletesen tudták tanulmányozni az őslakosok életét és szokásait. Kiemelkedő munkásságukra tekintettel korai női etnográfusként tartják őket számon.⁹

Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy életrajzi jellegű írásaikban a női írók hogyan mutatták be az őslakos emberek helyzetét, kü-

³ Altick, Richard D.: *Victorian People and Ideas*. (London: J.M. Dent, 1974): 51-52.

⁴ Ada Cambridge, *Thirty Years in Australia* (London: Methuen, 1903): 69.

⁵ Emma Macpherson *My Experiences in Australia – Being recollections of a visit to the Australian colonies in 1856-7. By a Lady* (London: J.F. Hope, 1860): 203.

⁶ Mrs Edward Millett, *An Australian Parsonage or, The settler and the savage in Western Australia* (Nedlands: University of Western Australia Press, 1872): 83.

⁷ Marcie Muir, *My Bush Book – K. Langloh Parker's 1890s story of outback station life* (Adelaide: Rigby, 1982): 146-147.

⁸ Isabel McBryde, „Miss Mary, ethnography and the inheritance of concern: Mary Ellen Murray-Prior” in Julie Marcus, ed., *First in their Field: Women and Australian anthropology* (Carlton: Melbourne University Press, 1993): 22.

⁹ Patricia Grimshaw, et al., „Colonial women on intercultural frontiers: Rosa Campbell Praed, Mary Bundock and Katie Langloh Parker” *Australian Historical Studies* Vol. 27, No. 106, (1996): 87.

lönös tekintettel a női őslakosokra. Ezzel a témával már számos kutatás foglalkozott¹⁰ és mindegyik hangsúlyozta azt az általános baráti hangnemet és jóindulatot, amellyel a brit úri hölgyek közeledtek az őslakos nők felé. Meglepő módon több női író is barátként tekintett az aboriginál lakosokra. Mary MacLeod Banks a következő mondattal kezdte queenslandi memoárjának hatodik fejezetét: „A közelünkben élő színes bőrűek a barátaink voltak.”¹¹ Annabella Boswell a Capita törzsre szintén mint „régibb barátaira”¹² tekintett visszaemlékezéseiben. Kutatásom során megvizsgáltam ennek a pozitív látásmódnak az okait és összehasonlítottam a női szemléletmódot a férfiak benyomásaival.

Különösen a gyermektelen nők kerültek közeli kapcsolatba a bennszülöttekkel. 1902-ben a Northern Territory egyik elszigetelt területén, a Katherine-től délre élő Jeannie Gunn egy rövid ideig nevelt és oktatott egy Bett-Bett nevű őslakos gyermeket. Élményeiről könyvben számolt be, melynek címében a nyolc éves kislányt hercegnőnek titulálta.¹³ Katherine L. Parker szintén nagy szeretettel és figyelemmel fordult az aboriginál gyerekek felé a New South Wales állam északi részén található Bangate farmon az 1880-as és 1890-es években. Többek között beszámolt egy karácsonyi emlékről, amikor az őslakos gyerekek halott egeret tettek a fa alá azért, hogy a kedvenc macskájukat, Snowey-t is megajándékozzák. Egy másik alkalommal pedig egy imádkozó csoport láttán a gyerekek azt kérdezték Katherine Parker-től, hogy mi célból rendezték

¹⁰ Lásd például Margaret E. McGuire, “The legend of the good fella missus” *Aboriginal History* Vol. 14, No. 2, (1990): 124-151; Pamela Sharp, “A Study of Relationships between Colonial Women and Black Australians” (MA thesis, Deakin University, 1991); Myrna Tonkinson, “Sisterhood or Aboriginal servitude? Black women and white women on the Australian frontier” *Aboriginal History* Vol. 12, (1988): 27-39; Ann McGrath, “Sex, violence and theft: 1830-1910” in Patricia Grimshaw et al., eds, *Creating a Nation* (Ringwood: Penguin, 1996): 131-150.

¹¹ Mary Macleod Banks, *Memories of Pioneer Days in Queensland* (London: Heath Cranton, 1931): 41.

¹² Annabella Boswell, *Recollections of Some Australian Blacks: Bathurst district, 1835-40, Port Macquarie, 1844, Hunter's River, 1850* (Australia, 1890): 3.

¹³ Mrs Aeneas Gunn, *The Little Black Princess of the Never-Never* (Melbourne: Robertson & Mullens, 1957).

azt a „*corroboree*”-t.¹⁴ Számukra ugyanis a corroboree egy nagy összejövetelt jelentett. E két esemény rámutat arra, hogy milyen nehéz volt keresztény szokásokat és viselkedési módokat elmagyarázni más kultúrában élő személyek számára.

Volt olyan női író, aki gyerekkorára visszatekintve elmondhatta, hogy volt őslakos játszótársa és barátja. Alice Hughes a dél-ausztráliai Wellington közelében nőtt fel az 1840-es években. Az őslakosoktól tanulta meg, hogyan kell kenudni, valamint ehető növényeket és gyümölcsöket találni.¹⁵ Voltak olyan nők, akik később is szívesen fogadták a bennszülöttek társaságát. Ethel Hassell, aki a nyugat-ausztráliai Albany közelében található Jarramungup farmon élt 1878 és 1886 között, azt írta, hogy „sok baráttra leltem az őslakosok között és bizalmukba férkőztem egy bizonyos szintig, ezért mindig félelem nélkül jártam közöttük”. Ethel Hassell azt is állította, hogy megtanulta, hogyan kell a nyomokat követve vadászni, ezért nála is kifejlődött „az őslakosok hatodik érzéke”.¹⁶ Katherine Parker is sokszor időzött a környékbeli bennszülött törzs társaságában. Velük járta a vidéket és ezalatt ők megtanították arra, hogy minden természeti képződményhez egy legenda tartozik. E történetek ismerete „*érdekessé*” tette számára a vidéki életet és megismertette vele a környező növény- és állatvilágot.¹⁷ Ezek az idézetek azt mutatják, hogy az aboriginál népek társaságában és az ő segítségükkel az úri hölgyek fokozatosan feltérképezték Ausztráliát.

Jane Bardsley-ra még ennél is nagyobb hatást gyakoroltak az őslakosok. Ő férjével az 1890-es évek végén a Midlothian farmon élt, amely egy elszigetelt szarvasmarha-tenyésztő birtok volt Normantontól északra Queensland államban. Olyan sok időt töltött Jane Bardsley a bennszülöttek társaságában, hogy egy idő után úgy érezte, közējük való. Egyik levelében kijelentette, hogy „*időnként feketének érzem magam és biztos vagyok benne, hogy az őslakosok azt hiszik, hogy én valami ha-*

¹⁴ Muir, *My Bush Book* 88-90.

¹⁵ Mrs F. Hughes, *My Childhood in Australia* (London: Digby, Long, 1892): 28, 44, 51-57.

¹⁶ Ethel Hassell, *My Dusky Friends – Aboriginal life and legends and glimpses of station life at Jarramungup in the 1880's* (East Fremantle: C.W. Hassell, 1975): 9-10.

¹⁷ Muir, *My Bush Book* 146.

*lott rokon vagyok, aki fehér emberként tért vissza hozzájuk.*¹⁸ Az őslakosok tetoválni akarták a karját és a lábát és azt javasolták, hogy egy férjzett aboriginál nőhöz illően húzassa ki az egyik első fogát, de ebbe Jane Bardsley nem egyezett bele. A corroboree azonban más ügy volt. Beismerte, hogy olyan jól tudott corroboree táncot lejteni, mint bármelyik őslakos nő.¹⁹ Egy olyan korban, amelyben több előnyhöz jutott az, akinek fehér volt a bőre, Jane Bardsley azonosulása a bennszülöttekkel bizonyára furcsának tűnt. Miért akart volna bárki is olyan lenni, mint az ausztráliai őslakosok? Jane Bardsley tisztelte az őslakosokat és érdekelte a kultúrájuk. Amennyire lehetett, elsajátított számos szokást, de külsőségekben tartózkodóbb volt. Nem akarta véglegesen átváltoztatni a fizikai megjelenését, nem akart úgy kinézni, ahogy ők. Belsőleg kívánt azonosulni a kultúrájukkal, nem külsőleg. A látszatot, hogy ő egy európai úri hölgy, nem volt bátor megváltoztatni.

Amint láttuk, számos úri hölgy tanúsított érdeklődést az őslakosok kultúráját illetően. Voltak, akik barátként tekintettek rájuk. De vajon mit jelentett az ilyen barátság? Miért barátkoztak velük, amikor a korabeli vélekedés szerint az őslakosok egy alsóbbrendű létformát képviseltek és a britek magukat felsőbbrendűnek tartották?²⁰ Az ilyen barátságok két egyenlő fél kölcsönös tiszteletén alapultak? A női telepések vajon különbséget tettek a „fehér” és a „fekete” barátnőik között? Nehéz válaszolni ezekre a kérdésekre, mert a női írók nem fejtették ki részletesen, hogy mit értettek ezen a kapcsolaton, illetve nem hasonlították össze az őslakosokhoz fűződő kötődésüket más emberi kapcsolataikkal. Myrna Tonkinson úgy véli, hogy bár a „*baráti hangnem Fehér és Fekete nők között gyakori volt, ritkán jelentettek egyenlő felek közti barátságot*”.²¹ Kutatásom során arra jutottam, hogy a női írók tudatában voltak az őslakosok és a köztük levő kulturális és társadalmi különbségeknek. Valószínűleg időbe telt, míg hozzászórtak, hogy alacsonyabb rangúnak vélt emberek-

¹⁸ John Atherton Young, ed., *Across the Years 1896-1936 – Jane Bardsley's outback letter-book* (North Ryde, NSW: Angus & Robertson, 1987): 109-110.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Richard White, *Inventing Australia* (Sydney: George Allen & Unwin, 1981): 8.

²¹ Tonkinson, “Sisterhood or Aboriginal servitude?” 38.

kel foglalkozzanak, de mihelyt túlléptek ezen az előítéletükön, képesek voltak élvezni és értékelní kommunikációjukat egy más kultúrához tartozó emberrel. Az aboriginál nők társasága érdekesebbé és gazdagabbá tette ausztráliai életüket és sokszor enyhítette magányukat, melyet a távolság rájuk kényszerített. Az ausztráliai élet nagyobb szabadságot adott az úri hölgyeknek abban az értelemben, hogy olyan dolgokat is véghez tudtak vinni, melyeket nem tartottak helyénvalónak Angliában. A látszólag primitív emberekkel kialakított barátság valószínűleg elképzelhetetlen lett volna Angliában. Véleményem szerint a telepes nők őslakos nők felé fordított figyelme nem volt összehasonlítható más brit nők irányában tanúsított barátságukkal, de ez nem akadályozta meg őket abban, hogy őslakos nőkkel barátkozzanak. Az ilyen barátságok az ausztráliai gyarmati élet különbségei voltak, ebből kifolyólag érdekesnek és újszerűnek tűntek.

Bármennyire is szoros barátság fűzte Jane Bardsley-t az őslakos nőkhöz, a saját gyerekei iránt érzett kötelességtudat végül arra kényszerítette, hogy 1901-ben elhagyja a Midlothian farmot. Ahogy írta, hiányzott neki „*más fehér nők társasága*” és a gyerekei miatt szükséges volt „*visszatérni a civilizációba*”. Amikor búcsút intett őslakos barátainak, szemébe könny szökött, majd elkezdett sírni.²² A barátok, børszínre tekintet nélkül is, barátok voltak, de anyai és társadalmi kötelességei elszólították Jane Bardsley-t a farmról. Jeannie Gunn csak egy évet töltött az Elsey farmon. Amikor 1902-ben elment, az őslakosok egy „*jóember botot*” adtak neki, amiről köztudott volt, hogy átlagos nő nem tekintethetett rá. A bennszülöttek tiszteletük jeléül Jeannie Gunn-nal kivételt tettek.²³ Jane Bardsley és Jeannie Gunn története mutatja, hogy mély benyomást tettek rájuk az őslakosok, akiknek szintén nem volt közömbös az ő jelenlétük.

A férfiak őslakosokhoz fűződő barátsága másmilyen jellegű volt. James Hamilton beszámolt arról, hogy baráti kapcsolatot ápolt egy Jacky nevű őslakos férfival, aki magát az Apsley és Tatiara törzs királyának vallotta. Pásztorként dolgozott már James Hamilton apjának is, tehát jól

²² Young, *Across the Years* 128, 135.

²³ Gunn, *The Little Black Princess* 42.

ismerhették egymást. Ahogy írta, „*sokat voltunk együtt*”. Azonban hozzátette, hogy Jacky sokszor kért tőle pénzt.²⁴ Edward Curr szintén ápolta baráti kapcsolatot aboriginál emberekkel Victoria állam területén. Így emlékezett vissza az egyikre: „*Való igaz, hogy amikor belefáradtam az olvasásba és nem volt más dolgom, örültem annak, amikor megláttalak, hogy a Thathumnera legelőkön át jössz feleségeddel, gyerekeddel és csomagjaiddal. Örültem, hogy megnézhettem a vadászatot szerzett zsákmányaidat és hallhattam híreidet, habár te mindig kihívóan élem tettel egy üres pipát vagy kifejezted vágyakozásodat a lisztes-zsák tartalma iránt. Sokszor örömmel láttalak a vadászatok során társként, mert te tényleg egy vidám ember voltál.*”²⁵

E két példa jól szemlélteti, hogy a telepes és gyarmatosító férfiak kapcsolata őslakos férfakkal abból a szempontból különbözött az úri hölgyek barátságaitól, hogy a férfiak nyíltabban hangoztatták az őslakosok kiszolgáltatottságát. James Hamilton és Edward Curr is megemlítette, hogy bennszülött barátja tőle kért anyagi és természetbeni segítséget, illetve nekik dolgoztak valamilyen módon. Míg a női írók a barátság érzelmi megnyilvánulásait hangsúlyozták, addig a férfi írók az őslakosoknak nyújtott aktív segítséget tartották a barátság alapkövének.

A brit úri hölgyek neveltetésükből kifolyólag csak őslakos nőkkel léptek érintkezésbe. Férfi ismerőseik egy része azonban mindkét nembeli őslakossal tartott fent kapcsolatot. Gyakran előfordult, hogy a telepes férfiak szexuális érdeklődést mutattak a bennszülött nők iránt. Valószínű, hogy az úri hölgyek tudatában voltak az ilyen természetű kapcsolatok létezésének, de írásaikban erre nem tértek ki, ugyanis ez tabutémának számított a 19. században.²⁶ Annie Baxter egyike volt azon kevés nőknek, akik érintették ezt a kérdést életrajzi művükben. Annie

²⁴ James C. Hamilton, *Pioneering Days in Western Victoria – A narrative of early station life* (Melbourne: Macmillan, 1923): 94.

²⁵ Edward M. Curr, *Recollections of Squatting in Victoria then Called the Port Phillip District (from 1841 to 1851)* (Echuca: Rich River Printers, 2001): 422.

²⁶ J.A. Banks and Olive Banks, *Feminism and Family Planning in Victorian England* (New York: Shocken, 1977): 108.

Baxter férje hűtlen volt, és ez az esemény hosszú időn át fájó emlék volt számára.²⁷

A baráti szálak kialakulása mellett sokszor a szükség kényszere vezette a telepes nőket arra, hogy kapcsolatot létesítsenek és tartsanak fent őslakos nőkkel. Ilyen eset volt a kisgyermek felügyelete és gondozása. Emma Macpherson beszámolt arról, hogy új-dél-wales-i tartózkodása évében egy bennszülött lány vigyázott néha a gyerekére addig, amíg ő elment sétálni vagy valamilyen munkát végzett. A család azonban ragaszkodott ahhoz, hogy az aboriginál lány először megmosakodjon, mielőtt hozzáért a csecsemőhöz. Emma Macpherson szerint jól végezte a dolgát és „*hasznos manószzerű ápolónőnek bizonyult*”.²⁸ Előfordult olyan eset is, hogy maguk az őslakos nők keresték fel a telepes nőket abból a célból, hogy gyógyírt kérjenek panaszukra. Ausztrália elszigetelt vidékein égető probléma volt a megfelelő orvosi ellátás hiánya. A telepes nők ezért kénytelenek voltak némi gyógykezelési tudást elsajátítani.²⁹ Charlotte May Wright, aki az 1870-es években a queenslandi Rockhampton városától 130 km-re fekvő Nulalbin farmon élt, leírta: „*abban az időben, amikor nem voltak orvosok, nővérek és gyógyászati ellátás, a farmtulajdonos feleségének kellett ellátnia a betegeket. Olyan nő számára, aki nem ismerte a különböző betegségeket, ez nagy megmérettetés volt. Csodálatos volt azt felfedezni, hogy az ember mire lehet képes, ha a szükség úgy hozza.*”³⁰

Amint láttuk, a telepes nők érdeklődéssel fordultak az őslakos nők felé. Kíváncsiak voltak kultúrájuk iránt és társaságot kerestek, hogy enyhítsék magányukat, mely elszigetelt életkörülményeikből adódott. Ebből a kapcsolatból azonban az őslakos nők is jót reméltek, mert időnként betegségeik enyhítésére kerestek írt a telepesek otthonában.

Azonban ez a baráti és egymást segítő ismeretség nem csak pozitívumokat jelentett. Számos olyan elemet tartalmazott az őslakos kul-

²⁷ Lucy Frost, *A Face in the Glass – The journal and life of Annie Baxter Dawbin* (Melbourne: William Heinemann, 1992): 101, 114.

²⁸ Macpherson, *My Experiences in Australia* 230-231.

²⁹ Alison Alexander, et al., *A Wealth of Women – Australian women's lives from 1788 to the present* (Sydney: Duffy and Snellgrove, 2001): 33-34.

³⁰ Peter A. Wright, ed., *Memories of Far Off Days – The memoirs of Charlotte May Wright 1855-1929* (Armidale: P. Wright, 1988): 35.

túra, amely nemtetszést váltott ki a telepes nőkből. Az egyik legszembevetőbb probléma az őslakosok mezítelensége volt. A ruha az európai kultúra egyik fő ismérve volt, mely a civilizált életformára utalt. Mivel az ausztráliai bennszülöttek nem viseltek öltözetet, ez újabb bizonyíték volt alacsony társadalmi helyzetükre.³¹ A mezítelenség nem csak szexuális feltárulkozást jelentett, hanem a koszt, a szegénységet és a vallástalanságot is jelképezte, ami mind ellentétben állt a tisztességes életről vallott brit felfogással.³² Különösen az úri hölgyek számára volt felháborító a mezítelen test látványa, mivel őket arra tanították, hogy az emberi testről és a szexualitásról csak eufemisztikus kifejezések használatával beszélhetnek.³³ Ahogy egy korabeli úri hölgy kijelentette, „*az igazi hölgyek nem kívánták a lábukat mutogatni úgy, mint a szép formás székek*”.³⁴ Nem meglepő tehát, hogy a gyarmatokon élő hölgyek igencsak fel voltak háborodva a mezítelen bennszülöttek láttán. Christiana Brooks 1825 júliusában a következőt jegyezte fel naplójában: „*egy olyan város számára, mint Sydney, szégyentelen az, hogy az őslakos nők és férfiak teljesen mezítelenek*”.³⁵

A férfiakat, a nőekkel ellentétben, nem érintette ilyen sértően az őslakosok ruhátlansága. Ők nem éreztek szégyent. Sőt, inkább megjegyzéseket tettek az őslakosok szép és formás alakja láttán. Edward Snell tetszését annyira megnyerték egy őslakos lány fizikai adottságai 1850-ben, hogy vázlatot készített róla naplójában.³⁶ 1841-ben Edward Curr pedig felhívta a figyelmet a Murray folyó közelében levő Tongola farm környéki őslakos férfiak izmos testfelépítésére. Arra a következtetésre jutott, hogy sokkal egészségesebb kinézetűek, mint európai társaik.³⁷

³¹ Margaret Maynard, *Fashioned from Penury – Dress as cultural practice in colonial Australia* (Melbourne: Cambridge University Press, 1994): 62.

³² McGuire, “The legend of the good fella missus” 125.

³³ Maynard, *Fashioned from Penury* 62-64.

³⁴ Idézve Joan Perkin, *Victorian Women* (London: John Murray, 1993): 51.

³⁵ Idézve Maynard, *Fashioned from Penury* 64.

³⁶ Tom Griffiths, ed., *The Life and Adventures of Edward Snell* (North Ryde: Angus & Robertson, 1988): 131.

³⁷ Curr, *Recollections of Squatting in Victoria* 87-88.

Korabeli festményeken gyakran ábrázolták a mezítelen bennszülötteket, mint az ausztrál természet egyik elemét.³⁸ A festővászon elviselte a meztelenséget, de mihelyt ruhátlan őslakosok a telepes nők közvetlen közelébe kerültek, már másképpen tekintettek rájuk. Elvárták tőlük, hogy ruhát vessenek magukra, amikor beléptek az európai civilizációt képviselő gyarmati településekre. Az őslakosok azonban ellenálltak az ilyen törekvéseknek.³⁹ Ha fel is vették a nekik szánt rongyokat, furcsán viselték őket, aminek következtében szálnalmas látványt nyújtottak.⁴⁰ Azok, akik meg tudták szokni az európai ruhákat, csak rövid ideig viselték. Amikor visszatértek a törzsükhöz és elhagyták a gyarmati településeket, ledobták rongyaikat és nem vitték magukkal.⁴¹ Az európai telepesek nem tudták megérteni az őslakosok ellenszenvét az öltözékek kapcsolatban. Csak néhány megértőbb telepes sejtette, hogy valószínűleg nehéz volt olyan dolgot megszokniuk, amit őseik nem ismertek.⁴² Sok esetben a hatóságok lepedőket osztottak szét az őslakosok körében, hogy legalább így kivédjék a nők felháborodását.⁴³ A hideg idő beálltával az őslakosok állati szőrmékbe bújtak, de mivel kirekesztették őket ősi vadászterületeikről, nem jutottak hozzá a kenguru és poszum bundájához. Ezért egyre inkább rászorultak a takarók védelmére.⁴⁴

A bennszülöttek hiányos öltözéke csak egy volt azon tulajdonságok között, amit a gyarmatosítók elítéltek és meg akartak változtatni. A másik nem kívánatos szokás az ausztráliai őslakosok munkához való viszonya volt. A brit telepeseknek úgy tűnt, hogy az aboriginál népek egész nap csak henyéltek és nem csináltak semmit. Emma Macpherson úgy látta, hogy az őslakosok számára a boldogságot az édes semmit-

³⁸ McGuire, “The legend of the good fella missus” 127-128.

³⁹ Eliza Sarah Mahony, “The first settlers at Gawler” *Proceedings of the Royal Geographical Society of Australia – South Australian Branch* Vol. XXVIII, (1926-27): 70.

⁴⁰ Macpherson, *My Experiences in Australia* 218.

⁴¹ Mrs Charles Meredith, *Notes and Sketches of New South Wales during a Residence in that Colony from 1839 to 1844* (Sydney: Ure Smith, 1973): 100.

⁴² Hughes, *My Childhood in Australia* 29-32.

⁴³ Raymond Evans, “‘Don’t you remember Black Alice, Sam Holt?’ Aboriginal women in Queensland history” *Hecate* Vol. VIII, No. 2, (1982): 11.

⁴⁴ Maynard, *Fashioned from Penury* 65.

tevés jelentette.⁴⁵ A gyarmatosítók azt érzékelték, hogy az őslakosok „*egyik napról a másikra élnek*”.⁴⁶ A korabeli protestáns munkaszemlélet szerint a tétlenség bűnnek számított. E nézőpont alapján a szegénység a restség következménye volt, és ezért a munkára mint morális érték-mérőre tekintettek.⁴⁷ Ez a magyarázat arra, hogy miért nézték le a tetlen őslakosokat, akik nem fordították a saját hasznukra a rendelkezésükre álló időt. Érdekes párhuzamot vonni a tekintetben, hogy míg az őslakosok tétlensége felháborodást váltott ki, addig a brit úri hölgyek saját tétlenségüket és mindenfajta munkától való elzárkózottságukat erényként éltek meg. Az ő életformájuk meghatározta a brit társadalomban betöltött helyüket. Ann McMahan úgy érvelt, hogy „*a tétlenség a szegények megrontója volt, de az úri hölgy számára a társadalmi rangot jelentette*”.⁴⁸

Olyan területeken, ahol nem volt elegendő európai munkaerő, őslakosokat kezdtek alkalmazni. Jelen tanulmányban csak arra az esetre térek ki, amikor az őslakosokat házkörülű teendők elvégzésével bízták meg, ugyanis az úri hölgyek csak ilyen beosztású őslakosokkal kerültek közelebbi kapcsolatba. Összességében a gyarmatosító britek nem voltak megelégedve bennszülött szolgálóikkal. Eliza Brown azt sérelmezte, hogy nem lehetett bennük megbízni. Amint írta „*a legnagyobb kényelmetlenség az őslakosok foglalkoztatását illetően az, hogy nem kitarthatóak és szolgálatukat nem lehet biztosra venni. Sok időbe telik, míg rá lehet őket venni arra, hogy munkába álljanak. Nincsen számukra büntetés, amikor kibújnak a munka alól. Amikor valaki abbahagyja a szolgálatot, másokat nem lehet találni helyettük, mert egyszerre és hirtelen tűnnek el, akár több hétre is.*”⁴⁹

Az őslakosok vándorló életmódja zavarba hozta a telepeseket. Nem tudták felfogni, miért kell egyik helyről a másikra menniük. Emma

⁴⁵ Macpherson, *My Experiences in Australia* 205.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ J.M. Coetzee, *White Writing: On the culture of letters in South Africa* (New Haven: Yale University Press, 1988): 21.

⁴⁸ Anne McMahan, “The Lady in early Tasmanian society: A psychological portrait” *Tasmanian Historical Research Association, Papers and Proceedings* Vol. 26, No. 1, (1979): 11.

⁴⁹ Peter Cowan, ed., *A Faithful Picture – The letters of Eliza and Thomas Brown at York in the Swan River Colony 1841-1852* (Fremantle: Fremantle Arts Centre Press, 1991): 43.

Macpherson megállapította könyvében, hogy az őslakosok „*nem szeretnek sokáig egy helyben maradni*”. Úgy sejtette, hogy ennek „*valami babonás indoka lehet, amit mi nem tudtunk megérteni*”.⁵⁰

Kevés gyarmatosító tudta felfogni az őslakos életformát és azt a tényt, hogy mivel járt az a folyamat, minek eredményeként az aboriginál népek elvesztették ősi földjüket és vadászmezőiket. A brit gyarmatosítók megérkezése előtt az ausztráliai bennszülöttek nomád életet éltek: halászattal, vadászattal és gyűjtögetéssel szereztek meg mindennapi betevőjüket. Nem művelték meg és nem birtokolták a földet európai értelemben, annak ellenére, hogy egy jól körülhatárolható területen éltek le egész életüket. A földdel spirituális közösségben léteztek. A britek által Álomidőnek (*Dreamtime*), illetve Álmodozásnak (*Dreaming*) nevezett ideológiai rendszer kormányozta életüket és a világgal való kapcsolatukat.⁵¹ Azáltal, hogy a britek lehetetlenné tették az őslakosok számára, hogy földjükön éljenek és vándoroljanak, életük értelmétől fosztották meg őket. Az aboriginál népek nem voltak ahhoz hozzászokva, hogy egy kis zárt területen éljék le mindennapjaikat. Számukra a rituálék által szabályozott rendszeres vándorlás adta a létezés értelmét. Az őslakosok nem értették, hogy a britek miért kerítik be földjüket, miért tartanak állatokat és miért dolgoznak állandóan. Louisa Atkinson úgy látta, hogy az „*őslakosok sajnálták az európaiakat, akik saját magukat a munka rabszolgájává tették*”.⁵² Két teljesen ellentétes értéket képviselő kultúra találkozott Ausztráliában a 19. században.

Az őslakos munkaerő rossz hírneve miatt kényszerült sok úri hölgy arra, hogy maga végezze el a házimunkát. Amikor Mrs Cowl megérkezett Normantonba 1871-ben, nem kapott megfelelő szolgát. Bennszülött lány volt bőven a környéken, de tartott tőlük. Amint írta, „*állandóan figyelni kell őket, hogy elkerüljék a piszkot – ez engem undorral töltött el és megrémisztett*”. Ezért úgy határozott, hogy inkább maga végzi el

⁵⁰ Macpherson, *My Experiences in Australia* 203.

⁵¹ Stephen Muecke and Adam Shoemaker, *Aboriginal Australians: First nations of an ancient continent* (London: Thames and Hudson, 2004): 32-35.

⁵² Elizabeth Lawson, *Louisa Atkinson: The distant sound of native voices* (Canberra: English Department, University College, Australian Defence Force Academy, 1989): 49.

a szükséges házimunkát.⁵³ Bár az úri hölgyek neveltetésükből adódóan a házimunkától távol tartották magukat, Ausztráliában a körülmények rákényszerítették őket arra, hogy elveikből engedjenek.

A gyarmatosítók kötelességüknek érezték, hogy az őslakosokat munkára neveljék.⁵⁴ Azonban megoszlott a vélemény a tekintetben, hogy lehet-e őket civilizálni. Janet Millett pesszimista volt és kijelentette: „nem hiszek abban, hogy bármilyen körülmények között lehet oktatni egy vad fajt a civilizáció szabályaira”.⁵⁵ Louisa Atkinson 1863-ban tudósított egy bennszülöttek számára kialakított iskola helyzetéről Blacktownban. Feljegyezte, hogy a gyerekek visszafutottak a törzsükhöz, amint módjukban állt. Leírta egy aboriginál leányzó esetét, aki szépen megtanult olvasni és dolgozni, de szíve mélyén hiányzott neki a vadon. Elmondta Louisa Atkinsonnak, hogy „tudok dolgozni és olvasni is, de ez egy bezárt életforma fehér emberek között és ez fáraszt engem [...]. A szabadság íze kellemesebb”.⁵⁶

Azok a telepesek, akik optimistán tekintettek a bennszülöttek lehetséges civilizálására, sok esetben ebbéli meggyőződésüket tetteikkel is bizonyították. Mary McConnel családjával a Brisbane közelében levő Toogoolawah farmon élt az 1850-es években. Magukhoz vettek egy hét-éves árva őslakos fiút. Hamarosan a McConnel család visszatért Skóciába és magukkal vitték az őslakos gyereket. Skóciában megkeresztelték és iskolába küldték. Úgy kezelték, mint egy „fehér” fiút. Mary McConnel meg volt elégedve a fiú fejlődésével és örömmel jelentette ki, hogy „napról napra megszelídült és nagyon jó természete volt”. Mikor betöltötte a 16. életévét, „jó magaviseletű, őszinte és megbízható” fiatallá cseperedett. 1862-ben az egész család visszatért Ausztráliába, ahol az aboriginál fiú újból kapcsolatba került népével. Mary McConnel úgy gondolta, hogy ennyi idő után a fiú már elfeledte gyökereit és nem fog visszatérni a va-

⁵³ Mrs T. Holder Cowl, *Some of my Experiences during a Voyage to the Gulf of Carpentaria and Three Years' Residence at Normanton in the Early Seventies* (Brisbane: Besley & Pike, 1907): 21.

⁵⁴ McGrath, "Sex, violence and theft" 141.

⁵⁵ Millett, *An Australian Parsonage* 295.

⁵⁶ Lawson, *Louisa Atkinson* 56.

donba. A fiú azonban egyre zavartabbá vált. A McConnel család vissza akarta küldeni Skóciába, de a fiú megszökött a hajóról és többé soha nem tért vissza a McConnel családhoz.⁵⁷ Mary McConnel európai szemmel jót akart tenni, de az őslakos fiú nem akart és nem is tudott élni ezzel a lehetőséggel. Vonzódása kultúrájához erősebb volt annál a hatásnál, ami öt tíz év alatt érte a McConnel család szárnyai alatt.

Jeannie Gunn szintén pártfogásába vett egy bennszülött gyereket, de ő tisztában volt azzal, hogy nem tudja átváltoztatni európaivá. Egy idő után azt vette észre, hogy Bett-Bett-nek honvágya volt. Megértette, hogy ha magához köti, akkor egy idő után el fog szökni tőle. Ezért inkább ő kérte, hogy menjen el, mert csak így tud segíteni búskomorságán. Jeannie Gunn úgy vélte, „mi fehérek [...] nem is tudjuk elképzelni, hogy milyen fájdalommal tölt el egy őslakost a népe és a vadon iránti vágyakozása”.⁵⁸

Az ausztráliai telepesek nehezen tudták megfejtetni, hogy miért vonzódtak az őslakosok a saját környezetükhöz, népükhöz és szokásaikhoz. Pedig a brit gyarmatosítók szívét is marta a honvágy. Bármilyen jó és kellemes volt az életük Ausztráliában, otthonuk emlékét nem tudták kitörölni gondolataikból. Mary Thomas a következőképpen írt szülőföldjéről 28 évi távollét után: „Nem tudom azt mondani, hogy a déli féltekén töltött hosszú évek bármikor arra sarkalltak, hogy jobban kedveljem Ausztráliát az én drága hazámnál”.⁵⁹ Annie Baxter naplójában azt írta 1839. január 1-én, öt évvel megérkezése után, hogy „szerintem az ember nem tudja elfelejteni a szülőhazája iránt érzett szeretetet. Lehet, hogy másféle szeretet elmúlhat, de ez sosem”.⁶⁰

A másik meglepő dolog az, hogy a brit úri hölgyek nem éreztek lelkipurdalást amiatt, hogy bennszülött gyerekeket szakítottak el a saját környezetükből. Ez azért furcsa, mert az úri hölgyek a saját életüket a

⁵⁷ McConnel, *Memories of Days Long Gone* By 42-43.

⁵⁸ Gunn, *The Little Black Princess* 105-107.

⁵⁹ Evan Kyffin Thomas, ed., *The Diary and Letters of Mary Thomas 1836-1866: Being the early days of South Australia* (Adelaide: W.K. Thomas, 1915): 84.

⁶⁰ Frost, *A Face in the Glass* 15.

családjuknak szentelték.⁶¹ Az anyaszerep meghatározó volt számukra, ezért elgondolkodtató az, hogy miért nem érezték át, hogy mit jelenthet egy aboriginál anya számára gyermeke elvesztése. Valószínűleg az angol civilizációs értékrendbe vetett hitük felülkerekedett anyai ösztöneiken és fontosabbnak tartották ezt az ideológiai rendszert és életfelfogást, mint az őslakosok természetes vágát vadonbeli otthonuk iránt.

Lucy Ann Edgar családja szintén foglalkozott fiatal őslakosok nevelésével 1848 és 1851 között Melbourne közelében. Édesapja volt ugyanis a vezetője a helyi Őslakos Intézetnek, amelyet azzal a céllal alapított a kormány, hogy megvizsgálja, milyen eredményességgel lehetne az őslakosokat oktatni. Lucy Ann Edgar könyvében⁶² részletesen beszámolt mindennapjaikról. Egy Charley nevezetű őslakos fiú különösen fogékonyak bizonyult. Esetében az európai neveltetés olyan sikeres volt, hogy már nem gondolt többé magára őslakosként. Úri embernek vélte magát és ennek megfelelő életre vágyott. Szeretett volna egy „fehér” feleséget, egy házat saját földdel. Azonban a gyarmati társadalom nem vette őt komolyan és háta mögött kinevették, amit Charley természetesen nem vett észre.⁶³

Charley esete egy sikertörténetnek mondható abból a szempontból, hogy képes volt elsajátítani az angol értékeket és életszemléletet. Az ausztráliai társadalom elérte a célkitűzését, mert civilizálni tudta őt. Azonban felnőttként nem voltak hajlandók őt teljes emberként elfogadni és hozzásegíteni ahhoz, hogy valóra váltsa a megtanított eszméket. A gyarmatosítók szemében az őslakosok furcsák voltak vadságukban, de civilizált énjüket sem tudták elfogadni.

Az Edgar családnál nevelkedett őslakosok vagy megszöktek, vagy engedélyt kértek arra, hogy hazamehessenek. Habár Lucy Ann Edgar csalódott volt munkájuk eredménytelensége láttán, mégsem vette túlságosan a szívére, mert közben megtanulta az aboriginál népeket tisztelni. Könyvében azt írta: *„Végtelenül fáj, hogy gondoskodásunk kudarcba*

*fulladt. De szívünk mélyén nem tudtunk igazán haragudni a viselkedésük miatt, mert időközben rájöttünk, hogy ezeket a fiatalembereket félrevezettük, amíg otthonunkat és mindennapjainkat osztottuk meg velük.”*⁶⁴

A brit úri hölgyek ausztráliai tartózkodásuk alatt érdeklődve figyelték a közelükben élő bennszülött embereket és megpróbálták megismerni őket. Tanulmányozták őket távolról és közelről, házukba és gyakran a szívükbe is beengedték őket. A két kultúra kíváncsian mérlegelte a másikat, de nem tudták megérteni egymást. Pusztán jó szándékból, illetve erős meggyőződéstől vezérelve a brit úri hölgyek megkísérelték átnevelni az őslakosokat. Mivel társadalmi és női szerepükből adódóan a gyerekekkel való törődés az ő foglalatosságuk volt, lelkesen álltak a munkához. Azonban azt kellett tapasztalniuk, hogy törekvéseik nem sok jóra vezettek. Az őslakosok nem kívánták elsajátítani a nyugati világ szemléletmódját. Igyekezettükben a brit úri hölgyek arról is megfeledeztek, hogy amit az őslakosoktól vártak el, arra maguk is alig voltak képesek. Az ausztráliai életkörülmények számukra is sok kihívást jelentettek, de ők is ragaszkodtak hazájukhoz és az otthonról hozott értékeikhez. Az emigráció megváltoztatta a telepések életét, de nem tudta kitörölni kulturális gyökereiket. A gyarmatosítás megváltoztatta és lehetetlenné tette az ausztráliai őslakosok életét is, akik már nem tudták folytatni ősi életformájukat.

⁶¹ Vicinus, *Introduction* ix.

⁶² Lucy Ann Edgar, *Among the Black Boys: Being the history of an attempt at civilizing some young Aborigines of Australia* (London: Emily Faithfull, 1865).

⁶³ *Ibid.*, 22, 93-95.

⁶⁴ *Ibid.*, 101.

Kocsev Bence

Race rules – Race rules?

Bevezetés a 2008-as kenyai zavargások természetrajzába

Közelítések

Azt, hogy léteznek divatok, így intellektuális divatok is, Georg Simmel német szociológustól már megtanultuk. Nem meglepő tehát, hogy a Föld egyes régióinak konfliktusai, politikai-gazdasági-társadalmi turbulenciái iránt kiemelt megkülönböztetéssel fordulnak a kutatók, és általában véve a híreket fogyasztó emberek is. Más régiók eseményei és konfliktusai azonban – még ha méreteiket és jelentőségüket tekintve legalább annyira fontosak – alig ismertek. Ha tetszik: kevésbé divatosak. Következésképpen a tudományos munkák száma is alulreprezentált a divatos térségek folyamatait feldolgozó munkákhoz képest. Ilyen, a nyugati civilizáció horizontján túli „régión”, a korábban Fekete-, most szub-szaharai Afrikának hívott terület is.

A fentieket megfontolva a témaválasztás kettős. Egyfelől úgy látjuk, hogy egy afrikai téma fontosságát Magyarországon nem csupán azért fontos hangsúlyozni, mert a kontinens komoly természeti erőforrásokkal rendelkezik – ezáltal az ott történő mindennemű befektetés komoly gazdasági eredményekkel is kecsegtet –, vagy mert az ott tapasztalható különböző szociális, demográfiai vagy éppen vallási feszültségek hamarosan Európa középső részén is éreztetik majd hatásukat, hanem azért is, mert Közép-Európában (is) általánosan megfigyelhető a fejlődő világgal szembeni elzárkózás, számos esetben annak felsőbbrendű arroganciával történő kezelése¹.

¹ Így talán nem is meglepő, hogy az egyik legnézettebb magyar hírműsor szerkesztői pár hónapja azzal sem foglalkoztak, hogy 1991 decembere óta Nigéria fővárosa nem Lagos, hanem Abuja. Egy másik magyar televíziós csatorna külpolitikai (!) műsorában pedig Grúziát következetesen Georgiaként fordították.

Ez az önközpontúság és elzárkózás pedig nem sok optimizmusra ad okot. Másfelől – a konkrét témát illetően – egy olyan specifikus, s talán kevésbé ismert témát próbálunk exponálni, amelyben nem szerepelnek a kontinens sztereotip figurái, a diktátorok és hadurak (*warlord*), s amiről ez idáig nem készült egyetlen nagy hatású mozifilm sem, azonban egyfajta induktív logikát követve jól mutatja számos multietnikus afrikai ország problémáját². Sok más mellett látni fogjuk, hogy a 2007-es kenyai elnökválasztást követő zavargások háttérében elsősorban az etnikai korrupció által generált gazdasági, mintsem a média által a priori tisztán etnikai zavargásokként (*tribal violence*) kategorizált ellentétek állnak.

Magyarországon Afrika inkább a történéseket, nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó szakembereket, a gazdaság-, és szociálintropológusokat, epidemiológus és infektológus orvosokat és nem utolsósorban a posztkoloniális irodalom iránt érdeklődő irodalmárokat foglalkoztatta eddig. A következőkben mi a szociológia eszköztárával közelítünk a témához.

A gyarmati uralomtól a Nemzetközi Büntetőbíróságig

Kenyát, amit Magyarországon gróf Teleki Sámuel munkáiból ismerhetünk, a szakirodalomban gyakran titulálták saját régiójának, a kelet-afrikai térség legstabilabb államának³, sőt jó darabig az egyike volt a kevés afrikai sikersztorinak, hiszen a térség inkább az államkudarcokról és a polgárháborúkról, mintsem a gazdasági-politikai stabilitásáról ismert. A sikersztori azonban mind gazdaságilag és ezzel szoros összefüggésben politikailag is véget ért, s a felgyülemlett feszültségek a 2007-es választások⁴ során a zavargások már feltartóztathatatlanak bizonyul-

² Márpedig Leshoto, Szváziföld, Madagaszkár és – a maga 85% körüli etnikai homogenitásával – Szomália kivételével mindegyik szub-szaharai ország roppant vegyes képet mutat.

³ *Ballots to Bullets: Organized Political Violence and Kenya's Crises of Violence. The Human Rights Watch Report into the Post-Election Crisis in Kenya (2008)*. Human Rights Watch. 11. Forrás: <http://issuu.com/tfk2/docs/kenya0308webwcover/1>; Utolsó letöltés: 2013-04-25.

⁴ Ez persze nem azt jelenti, hogy a függetlenség 1963-as elnyerésétől kezdve a 2008-as zavargásokig eltelt 45 év konfliktusok nélkül telt volna, hiszen – csak hogy párat

tak. A kenyai zavargásokkal kapcsolatos szakirodalom a legtöbb esetben részletesen végigveszi Kenya történelmét⁵, mi azonban csupán azokat a mozzanatokot nézzük végig, amik közvetlenül is befolyásolták a 2007 végi, 2008 eleji zavargásokat.

Ha egy afrikai ország történetét vizsgáljuk, akkor szinte kötelezően adottak a tematikus egységeink: az afrikai társadalom prekoloniális (első fejlődési) időszaka, a koloniális időszak és a „modern” korszak. Nem célunk most mindezeket végigvenni, csupán a mögöttesen meghúzó háttérjelentésre hívnánk fel a figyelmet. A fenti tagolást akár úgy is leírhatnánk, mint a dezorganizáció állapotból az organizáció, majd ismét a dezorganizáció felé „haladást”. A helyzet azonban pontosan fordítva igaz, hiszen a gyarmati állam terjeszkedése – „ami (elvileg) megteremtette (volna) az »elképzelt közösségek« területi bázisát, s amely alapján a bennszülöttek »a nemzet tagjaiként« tekinthettek (volna) magukra”⁶ – nagyban átrajzolta a térség etnikai viszonyait, megteremtve ezzel a későbbi konfliktusok alapjait. Az angol terjeszkedés prioritásai között a mai Kenya⁷, ami egyébként a német-angol érdekszférák határán volt, kezdetben egyáltalában nem szerepelt. A németek aktivizálódása azonban arra készítette

említsünk – már a függetlenné válás évében kitört az ún. Shifita-háború Szomáliával, ami bár 1967-ben fegyverszünettel zárult, utóengései még a 2000-es években is voltak. 1982-ben a kenyai légierő egyik tisztje próbálkozott meg államcsínnel. 1998-ban Nairobiban, majd 2002-ben Mombasában követtek el terroristák merényleteket, illetve a de facto egypártrendszer megszűnése után a választási években kisebb intenzitással bár, mint 2007-2008-ban, de máskor is voltak konfliktusok az egyes politikai táborok között. Mindezek ellenére Kenya mégis stabilnak, egyfajta „horgonyállamnak” számított. Olyannyira, hogy a Siad Barre rezsim összeomlása utáni polgár- és klánháborúk miatt szétesett és anarchiába süllyedt Szomália fővárosává gyakorlatilag Nairobi vált.

⁵ Az érdeklődőknek egyébként kiváló történeti áttekintést nyújt a Fage-Tordoff szerzőpáros könyve: FAGE, J. D. – TORDOFF, William (2004): *Afrika története*. Budapest: Osiris Kiadó, Budapest.

⁶ Anderson, Benedict (2006): *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Budapest: L'Harmattan – Atelier. 119.

⁷ A területet korábban Brit Kelet-afrikai Protektorátusnak hívták, s csak 1920-ban nevezték el Kenyának, hogy így lehessen megkülönböztetni a népszövetségi mandátumterületként a németektől Nagy-Britanniának juttatott Brit Kelet-Afrikától, azaz Tanganyikától. Mi a következőkben az egyszerűség kedvéért végig a Kenya elnevezésnél maradunk.

a briteket, hogy – elsősorban Uganda miatt – rendezzék a kelet-afrikai viszonyokat, amit 1887-ben, majd 1890-ben meg is tettek⁸. A mai Kenya módszeres „kizsákmányolása” azonban csak az ugandai vasútépítési akció során/után kezdődött meg. A Brit-Indiából származó munkásokkal⁹ megépített vasútvonal – ami egyébként nem is haladt át a mai Ugandán, hiszen csak Kisumuig készült el – célja a Viktória-tó Indiai-óceánnal való összekötése volt. A vonal megépítése amellet, hogy a térség infrastruktúráját kívánta fejleszteni, s amit egyébként a mai napig meg is hátróztat, nem meglepő módon gazdasági, továbbá politikai célokat szolgált. Az angol közbeszédben az építkezést „őrült vonalnak” (*Lunatic Line*), „holdkóros tervnek” (*Lunatic Plan*) minősítették. A problémákat itt nem a közgazdaságtani kétszerkettővel egyébként sokszor szembemenő gyarmati „fejlesztéspolitikai” magatartás, vagy a híressé vált oroszánok¹⁰ és a betegségek okozták, hanem jórészt a különböző népcsoportok ellenállása. A területről később kitelepített maszajok mellett, akik a számos verzióban ismert ún. „Kedong massacre” során több száz építőt gyilkoltak meg, a kikujuk és a nandik, akiknek az ellenállását végül Richard Meinertzhagen verte le¹¹, szálltak szembe a vasútvonalat építő britekkel¹². A vasútépítés

⁸ Búr, Gábor (2008): *A kenyai zavargások történelmi háttere*. Budapest: Magyar Külügyi Intézet. 6. Forrás: <http://www.hiia.hu/pub/displ.asp?id=NWZXUS>. Utolsó letöltés: 2013-05-30; FAGE–TORDOFF (2004): *Afrika története*, i.m., 317.

⁹ Ők az ún. `coolie'-k (*coolí, cooly, kuli, quli, koelie*), akik Dél-, Délkelet-Ázsiából, de legnagyobb számban Brit Kelet-Indiából származó, jellemzően (szak)képzettség nélküli idénymunkások (vö. a magyar kulimunka kifejezéssel). A kifejezés idővel Afrika szerete rasszista megjelöléssé változott. Gandhiról tudjuk, hogy mélységesen felháborította, amikor végzett jogászként Dél-Afrikában „lekulizták”.

¹⁰ Erről ld. J. H. Patterson könyvét (*The Man-Eaters of Tsavo*), amelyben az építkezést vezető katonatiszt a Tsavo folyó menti építkezést megnehezítő, hírhedtté vált oroszánokról ír. Kenyában a turizmus ipar is felismerte az emberevő oroszánokban rejlő marketing lehetőségeket, s Kenyában számos hotel és üdülőhely nevében szerepelnek az `emberevő' kifejezés.

¹¹ Richard Meinertzhagen, aki amellet, hogy a gyarmatbirodalom különböző pontjain teljesített szolgálatot, korának ismert ornitológusa és nem utolsó sorban mesteri hamisítója volt, aki nem csak tudományos eredményeit, de emlékiratait is előszeretettel színezte ki.

¹² A vasútépítésről bővebben ld. FAGE–TORDOFF (2004): *Afrika története*, i.m., 283-284; illetve WOLMAR, Christian (2009): *Blood, Iron & Gold: How the Railways Trans-*

„mellékhatásaként” megkezdődött a földrablás is, melynek keretében a telepesek elvették a legjobb termőterületeket. A földrablás azonban láncreakciót indított el, hiszen ez nem csak az érintett, de más népcsoportokat is átköltözésre kényszerített, ezáltal rajzolva át a térség etnikai térképét. Nem kell messzire mennünk, hogy az ebben rejlő potenciális veszélyeket mi is megértsük. Emellett nem csupán gazdasági, de komoly társadalmi változások indultak meg ekkor¹³. Itt azonban érdemes egy rövid kitérőt tennünk, melynek során végignézzük, kikkel is találkozhattak a gyarmatosítók ezen a területen.

Zavarba ejtő, egyúttal izgalmas is, amikor valamely afrikai terület etnikai viszonyait vizsgálva szembesülünk az elképesztő diverzitással, s nem melleleg a nehezen megérthető, ámde annál egzotikusabb nevekkel. Kenya esetében sincsen ez másként. A következőkben a számunkra most fontos népcsoportokat vesszük sorra. A kenyai etnikumok közül az Olvasó számára valószínűleg a ruházatukról és hagyományos táncokról leginkább ismert etnikum azoké a maszajoké, akik nem győznek pereskedni a népcsoport nevét valamilyen reklámhoz felhasználó cégekkel¹⁴, illetve azoké a luóké, akik az USA jelenlegi elnökének apai ági felmenőit adták (A 2007-es választások környékén gyakran vicceltek azzal, hogy az Amerikai Egyesült Államoknak előbb lesz luó elnöke, mint Kenyának. Rövid időn belül kiderült, hogy ez valóban így is lett).

formed the World. London: Atlantic Books, 182-183. Emellett kiváló olvasmány a *The Lunatic Express: An Entertainment in Imperialism* című felettébb izgalmas opus Charles Miller tollából.

¹³ Az elvett jogokról („... the rights which the Gikuyu people had enjoyed from time immemorial until the arrival of the »mission« of Great Britain.” 197 o.) és a társadalmi átalakulásokról szemléletesen számol be Jomo Kenyatta a *Facing Mount Kenya* című munkájában (KENYATTA, Jomo: *Facing Mount Kenya: The Traditional Life of the Gikuyu*. New York: Vintage Books (először publikálva 1938)). A könyvet Kenyatta külföldi tanulmányai végén, a London School of Economics antropológia professzorának, Bronislaw Malinowskinak a biztatására és szakmai felügyelete mellett írta meg. Akárcsak Chinua Achebe népszerű regénye, a *Széthulló világ (Things Fall Apart)*, Kenyatta könyve is afrikai perspektívából mutatja meg a gyarmatosítók és gyarmatosítottak civilizációs találkozását, s annak az afrikaiak számára tragikus következményeit.

¹⁴ Jelenleg nagyjából 80 olyan cég van, ami a maszajok nevét valamilyen termékéhez felhasználja. Erről bővebben itt: <http://www.bbc.co.uk/news/magazine-22617001> Utolsó letöltés: 2013-05-30

A mai Kenya területén élők – kissé leegyszerűsítve – a nyelvük és a történelmük alapján három makrokulturális csoportra oszthatók: a bantu népcsoportokra, a nilota népcsoportokra és a hamitákra¹⁵. Ezen belül a nagyjából 37 milliós országban körülbelül 40 etnikum él, s ezek közül egyiknek sincsen számbeli többsége. A legnagyobb számban a mai Kenya területén a kikuyuk (21%), a luhyák (14%), a luók és kalendzinek (12%), a kambák (11-11%), a kenyai szomálik, a kisiik (6%), a kidzsikendák és meruk (5%) élnek¹⁶.

Visszatérve, egyúttal nagyot ugorva az időben, vegyük fel a történelmi szálat egy újabb ponton. Vizsgáljuk meg, hogy mit is hozott a dekolonizáció Kenyának?¹⁷ Dominique Lapierre és Larry Collins, a nagy népszerűségnek örvendő *Szabadság éjjélkor* című történelmi regényükben kifejtik, hogy Nagy-Britannia elvülhetetlen érdeme, hogy sok más gyarmattartó országgal (Franciaország, Hollandia, Portugália) ellentétben nagyobb összecsapások nélkül adta át a gyarmatok (esetükben 1947-ben India) irányítását a helyi elitnek. Afrika esetében is nagyjából így alakult a helyzet, csak ott kevesebben sürgettek Lord Mountbatteneket, hogy minél előbb zárják le a gyarmati korszakot. Ebben a tekintetben persze nem mellékes az sem, hogy Nagy-Britannia ekkor még gyarmatbirodalmának új súlypontjaként tekintett Afrikára¹⁸. S bár

¹⁵ Foeken, D.W.J.–Dietz, A. J. (1994): Leidt Afrikaanse democratisering tot etnische polarisatie? Etniciteit in de politiek in Kenia en Kameroen. *Geografie: vaktijdschrift voor geografen*, III. évfolyam, 1. szám, 30-34.

¹⁶ A megadott százalékok csak hozzávetőlegesek. A pontos számokról ld. Population & Housing Census Results (2009). Forrás: www.knbs.or.ke/docs/PresentationbyMinisterforPlanningrevised.pdf; Utolsó letöltés: 2013-05-30, vagy a Kenyai Statisztikai Hivatal honlapját (<http://www.knbs.or.ke>). A különböző népcsoportok történetéről bővebben ld. PAGE, Melvin, E. szerk. (2003): *Colonialism: An International Social, Cultural, and Political Encyclopedia*. Santa Barbara: ABC-CLIO. A nyelvi és etnokulturális jellegzetességekről lásd: Füssi Nagy, Géza (1992): *Etnikai földrajzi folyamatok Kelet-Afrikában*. Forrás: http://gepeskonyv.btk.elte.hu/adatok/Tortenelem/AfrikansztikaMA/f%FCssi/03f%FCssi_tartalom+k%E9pek.pdf; Utolsó letöltés: 2013-05-30.

¹⁷ A köztes időszakról, tehát a XX. század első feléről ld. BÜR, Gábor (2006): Afrika. In: Németh, István, szerk. *20. századi egyetemes történet II. Európán kívüli országok*. Budapest: Osiris, 87-100, 251-268, illetve BÜR, Gábor (2011): *A szubzaharai Afrika története, 1914-1991*. Budapest: Kossuth Kiadó.

¹⁸ BÜR, Gábor (2006): Afrika, i.m. 252.

a britek 1952-ben még leverték a kikujuk földjén zajló, sikertelensége ellenére is a függetlenséget közelebb hozó Mau Mau-felkelést¹⁹, úgy tűnt, az Afrikával kapcsolatos brit attitűdök a korábbi időszakokhoz képest komoly változásokon mentek át²⁰. Elég csak Harold Macmillan híressé vált, a hallgatóság (illetve a right-wing toryk) körében nagy botrányt kavart „*Wind of change*” beszédére gondolnunk, amit a brit miniszterelnök a Dél-afrikai Unió közös parlamentjének címzett, s amelyben az afrikai országok önállósodását tulajdonképpen már tényként kezeli²¹.

A változás szele, ha csak lassacskán is, de már az említett Macmillan beszéd előtt kezdte megérinteni a Konzervatív Párt döntéshozóit, hiszen Winston Churchill második kormányzása idején (1951-1955.) eldőlt, hogy Aranypart fokozatosan önkormányzati jogokat kap, azonban a folyamat felgyorsult, s 1957-ben Kwame Nkrumah vezetésével (akkor még Brit-Togóval együtt) Ghána néven ez a terület vált a függetlenség első fecskéjévé a szubszaharai Afrikában²². Kelet-Afrika tekintetében viszont minden jel arra utalt, hogy lassabban változnak majd a brit prioritások. Ennek oka a kontinens nyugati és keleti fele közötti különbségben keresendő, hiszen míg az előbbiben nem volt számottevő brit telepes, addig utóbbiban a számuk jelentős volt. Figyelemre méltó az is, hogy nem csak az angol, hanem az indiai telepesek száma is igen magas volt²³. Emellett úgy tűnt, hogy keleten akár egy évtizedig is elodázható a függetlenség kérdése. Nem véletlen tehát, hogy a brit Gyarmatügyi Hiva-

¹⁹ A Mau Mauról ld. PAGE (2003): *Colonialism*, i.m. 373.

²⁰ Ennek okairól ld.: MURPHY, Philip (1995): *Party Politics and Decolonisation: The Conservative Party and British Colonial Policy in Tropical Africa, 1951-1964*. Oxford: Oxford University Press.

²¹ „*The wind of change is blowing through this continent, and whether we like it or not, this growth of national consciousness is a political fact. We must all accept it as a fact, and our national policies must take account of it.*” Forrás: http://africanhistory.about.com/od/eraindependence/p/wind_of_change2.htm; Utolsó letöltés: 2013-06-01

²² Ekkor a szubszaharai Afrikában még csak a rövid olasz megszállást lerázó Etiópia és Libéria volt független (a teljes földrészt nézve pedig még Egyiptom, Szudán és Líbia volt önálló).

²³ Kenyában a gyarmati időszak végén 130 afrikaira jutott egy európai, s a helyzet még érdekesebb, ha azt is hozzávesszük, hogy itt az ázsiaiak száma is felülmúlta az európaiaikét. FAGE–TORDOFF (2004): *Afrika története*, i.m. 387.

tal (*Secretary of State for the Colonies*) nem is vette figyelembe a Walter Monckton által vezetett bizottság véleményét, miszerint Ghána függetlenedése láncreakciót indíthat el a kontinensen²⁴. Mint utóbb kiderült, igaza lett.

A fentebb – a nandi²⁵ spirituális vezető, Koitalel Arap Samoe-féle felkelésnél – említett Richard Meinertzhagen kelet-afrikai tartózkodása során komoly társadalmi éleslátásáról tett tanúbizonyságot akkor, amikor feljegyzéseiben (*Kenya Diary, 1902-1906*) leírja, hogy szerinte a kikujuknak a későbbiekben még fontos szerepük lesz²⁶. Olyannyira igaz ez, hogy az első világháború után (1919) a még etnikai alapon működő *Kikuyu Association*tal találkozunk, ami érdekes metamorfózison ment át, hiszen később *Kikuyu Központi Szövetség* (KKSZ) névre keresztelték, majd ezután kikuju többséggel, de már a teljes etnikai spektrumot átfogó szervezet jött létre *Kenyai Afrikai Unió* (KAU) néven, s végül az országos pártok engedélyezése után *Kenyai Afrikai Nemzeti Unióra* (KANU) változott a politikai formáció neve. Mind a KKSZ, mind a KAU, mind a KANU, mind az 1963-tól független Kenya elnöke²⁷ az Angliában tanult, majd a Mau Mau-felkelésben való részvétel miatt bebörtönzött Jomo Kenyatta lett. A dekolonizáció időszakában egyedül a föderalisztikus álmokat dédelgető *Kenyai Afrikai Demokratikus Unió* (KADU) nevű szervezet igyekezett a KANU egyeduralmát megakadályozni. Azonban ez a párt 1964-ben beolvadt a KANU-ba, s ezzel létrejött a de facto egypártrendszer²⁸. A kikuju dominancia ellensúlyozása képpen a KANU vezetői között eredetileg két luó is helyet foglalt, azonban a főtitkár, a korábbi szakszervezeti vezető és népszerű Tom Mboya halála, illetve a vele egyébként egy ideig rivalizáló elnökhelyettes Oginga Odinga pe-

²⁴ Bővebben ld. HOROWITZ, Dan (1970): *Attitudes of British Conservatives towards Decolonization of Africa*, *African Affairs* vol. 69, 9.

²⁵ A felismert hasonlóságok alapján „mesterségesen” kialakított kalendzsin népcsoport egyik alkotó csoportja. Bővebben ld. FÜSSI NAGY, Géza (1992): *Etnikai földrajzi folyamatok Kelet-Afrikában*, i.m., 138

²⁶ Búr, Gábor (2008): *A kenyai zavargások történelmi háttere*. i.m. 3.

²⁷ Kenyatta először Kenya miniszterelnöke volt egy évig, azonban az átalakított politikai rendszerben már elnökként regnált.

²⁸ Búr, Gábor (2008): *A kenyai zavargások történelmi háttere*. i.m. 7.

remre szorulása után a KANU egyre markánsabban kikuju párttá alakult. Olyannyira, hogy Kenyatta utódja, a korábban a KADU-ban politizáló kalendzsin Daniel arap Moi is „óvatos lavírozásra kényszerült”²⁹ az egyre inkább „elkikujusodó” államigazgatásban.

A függetlenség elnyerése után (hol hosszabb, hol rövidebb ideig) végigsöprő hurraoptimizmusról – miszerint az eddig kolonizált, kismimizett és dependens Afrika most gazdaságilag (és egyébként kulturálisan is³⁰) elrugaskodhat –, a hatvanas évek fejlődésbe vetett hitéről, ami a globális egyenlőtlenségek felszámolását is elérhető célnak tartotta, hamar kiderült, hogy csupán a modernizáció délibábjai. A problémákat pedig a hidegháború vége csak fokozta. A krónikus gazdasági, társadalmi és politikai problémák nem szűntek meg, sőt néhány kivételtől eltekintve még fokozódtak is, hiszen elmaradtak azok a segélyek, amik a hidegháborús évtizedekben kinek nyugatról, kinek keletről, de kvázi automatikusan jártak. Így volt ez Kenyában is, ahol a nyugati segélyek folyósítása érdekében Moi politikai liberalizációra kényszerült³¹, de még 1992-ben és 1997-ben is – igaz csalással – választásokat nyert. 2002-ben azonban a visszavonuló Moit a *Nemzeti Szivárvány Koalíció* (NARC) színeiben induló korábbi alelnök és pénzügyminiszter, a kikuju Mwai Kibaki, a korábbi időszak szürke eminenciása váltotta. A föderalizáció-centralizáció vita Kibaki elnöksége alatt, a 2005-ös referendum során ismét előkerült, ahol a lakosság 58%-a ellenezte a további centralizációt. A NARC-ból ezután kiváló, a föderalizmust támogató Raila Odinga (Oginga Odinga fia) létrehozta a *Narancs Demokratikus Moz-*

²⁹ Ibid.

³⁰ Az afrikai reneszánsz, aminek a gyökerei a 18-19. századra nyúlnak vissza, de majd csak Nelson Mandela és Thabo Mbeki kormányzásával a 90-es években lesz igazán népszerű, már ekkor is komolyan tematizálja a kulturális diskurzust (ld. *Pán-afrikai Kulturális Manifesztum*).

³¹ Tarrósy, István (2010): Önkormányzatok és civil társadalom Kelet-Afrikában – tanulmányi és kenyai tapasztalatok, gyakorlatok és reformok. *Civil Szemle* VI. évfolyam, 1. szám, 113-134, 126.

galmat (NDM), ami 2007-ben Kibaki (aki ekkor már a *Nemzeti Egység Pártját* vezette) legfőbb kihívójává vált.³²

Általános trend (nem csak Afrikában), hogy a mindenkori állami vezetés valamilyen szinten megpróbálja meggyengíteni az ellenzékét. Erre nagyon sok eszköz áll a rendelkezésükre, a diszkriminációtól kezdve egészen az erőszakos „leszámolásokig”. Kedvelt befolyásoló eszköz a választási kerületek sajátos kialakítása, vagy ahogyan a politikai zsargonban nevezik, a *gerrymandering* is. Ennek kapcsán Kenya sem marad el számos más afrikai társától, s a 2007-es zavargások hágai vádlottjai közül néhánynak emiatt is felelnie kell a Nemzetközi Büntetőbíróságon. Számunkra talán az az 1947-es „kékcédulás” választásokat idéző szavazás nem csupán a gerrymandering miatt volt aggályos³³, hanem a választási névjegyzék összeállítása (az első verzióban maga Odinga sem szerepelt) és a szavazatok a matematika törvényszerűségeit meghazudoló összeszámolása miatt is³⁴. A szavazatok folyamatos számolása és a részadatok kihirdetése során Odinga győzelme egyre biztosabbá vált, azonban a Kenyai Választási Bizottság végül mégis Kibakit hozta ki győztesen. Ezzel egy időben Kisumu reptere már lángokban állt.

Az elnökválasztás utáni zavargások mint „kozmpolita esemény”

Ulrich Beck definíciója szerint a kozmpolita esemény ismérvei a következők: „...a médiák által felkapott, rendkívül szelektált, labilis, nagyon

³² A narancs jelentette a népszavazás során a nem választ, a banán az igent. Itt jegyzném meg, hogy az egyes pártok képi megjelenítése is rendkívül fontos egy olyan kontinensen, ahol az alfabetizáció még kezdetleges szinten áll. Persze a politikai változások nem könnyítették meg a választók helyzetét a tájékozódásban, hiszen az NDM-ből (jelképe: egy narancs) kivált Kalonzo Musyoka létrehozta az NDM-K-t (jelképe: narancsok), s versenyben volt még az Egyesült Demokraták Mozgalma (jelképe: félbevágott narancs). Ilyen felfokozott helyzetben zajlottak a 2007-es általános választások.

³³ Volt olyan választókerület, ahol 13000, volt olyan ahol pedig majd 250 000 regisztrált választó volt.

³⁴ A választási visszaélésekről érdekes felsorolást közöl BÜR (2008). A kenyai zavargások történelmi háttere, i.m. 3.

*szimbolikus ... tapasztalatok.*³⁵ Lazán kezeljük Beck meghatározását, hiszen szerinte ezek egyben „az addigi világrendet leromboló reflexiós tapasztalatok”³⁶ is. Ha a teljes Beck-i definíciót vesszük, akkor is igaz az állításunk, illetve ha csak az általunk szándékosan preparált részt vesszük, akkor is. Egyfelől a zavargások tényleg lerombolták a viszonylagos stabilitás imidzsét (teljes definíció), azaz az atrocitások – szintén Beck leleményét használva – „szimbolikus kóddá” (értsd: sokktapasztalattá) változtak: az embereknek a bozótvgó kések (*pangák*) láttán a ruandai népirtás jutott eszébe³⁷. Másfelől pedig olyan tapasztalattá váltak, amik a maguk szelektált módján ráerősítenek az Afrikával kapcsolatos preconcepciókra (preparált definíció), miszerint az az állandó háborúk és polgárháborúk kontinense, ahol talán még biológiai kauzalitást is felfedezhet az átlagos „civilizált” hírfogyasztó a „*new-caught, sullen*”³⁸ negroid rassz képviselői és a barbár viselkedés között. A kozmopolita események rémület hullámhosszán szólnak hozzánk, ami jól összeegyeztethető azzal, amit a Globális Északon a kanapén ülve gondolunk a „bozótról”. S akkor még nem beszélünk a média közvetítő szerepéről. Arról, amiről Marshall McLuhan beszél, hogy tudniillik az üzenet sohasem semleges, s a hordozója kihat magára az üzenetre is („*the medium is the message*”).

A hírszerkesztők jól értesültek, s azt is elének adják, hogy míg Kibakit a kikujuk, addig Odingát a luók támogatták, s innentől már mi is tudjuk a leckét: *par excellence* etnikai összecsapásokról van itt szó. A Ha-

³⁵ Beck, 2011:93

³⁶ Ibid

³⁷ Az országban már a függetlenség elnyerése előtti idők óta megfigyelhető a német és belga gyarmati hatóságok által az „oszd meg és uralkodj” elv alapján mesterségesen kreált hutu-tuszi dichotómia és ellentét. A viszálykodások 1962 után is folytatódtak, s a feszültség 1994 áprilisában eszkalálódott egy hihetetlenül gyorsan végbemenő genocídium formájában, elindítva ezzel az Afrika világháborúinak is nevezett első (1996-1997) és második kongói (1998-2003) háborút, ami közvetetten bár, de máig meghatározza a térség konstans instabilitását. Igaz, hutu és tuszi összecsapások már korábban is voltak Ruandában és a szomszédos Burundiban, de ilyen mértékű szervezett népirtásra a második világháború és a vörös khmerek diktatúrája óta nem igen volt példa a világon.

³⁸ Rudyard Kipling 1899-es sok vitát kiváltó és sokféleképpen interpretált költeményében, „*The White Men's Burden*”-ben szereplő kifejezések. A teljes költemény itt érhető el: <http://www.fordham.edu/halsall/mod/kipling.asp>; Utolsó letöltés: 2013-05-30

sadékvölgyben (*Rift Valley*) végzett, gyújtogatással kapcsolatos empirikus vizsgálat során³⁹ azonban kiderült, hogy pozitív és szignifikáns statisztikai összefüggés van az outsiders aránya és a tüzesetek intenzitása között. A gyújtogatásokat tehát az *allochtoon* lakosság kárára követték el, nem pedig kifejezetten egy etnikum ellen. (Még akkor sem, ha a kárvallottak többsége kikuju volt.)

Elitcirkuláció és/vagy elitreprodukció?

A rendszerváltás környékén a keleti blokkból szabaduló országokban a (politika)tudományos diskurzust erősen meghatározta az elitek kérdése. Nevezetesen az, hogy vajon kik és hogyan jutottak a hierarchia csúcsára. A kérdés Magyarországon is komoly vitákat váltott ki, s az Olvasó bizonyára jól ismeri Szelényi Iván és Szelényi Szonja angolul, majd magyarul is megjelent esettanulmányát az elitek kapcsán, amiben a szerzőpáros kiválóan összefoglalja a két elmélet lényegét⁴⁰. Az elitreprodukció nagyon sablonosan annyit jelent, hogy a kiváltságosokat a változás nem érintette: ők maradtak a vezető pozíciókban. Ezzel szemben az elitcirkuláció elmélete értelemeszerűen arról szól, hogy az elit szerkezete megváltozik, a hierarchia csúcsán elhelyezkedők kicserélődnek. Ha emlékszünk még a történeti részben leírtakra, akkor nem nehéz belátnunk, hogy számos más afrikai országgal egyetemben Kenyában az addig elnyomottak kerülnek hatalomra az elitcirkuláció keretében, majd pedig a megszilárduló rendszer (részben az útfüggőség következtében) egyértelműen az elitreprodukció irányába mutat (ezt segítette az is, hogy Kenyában sok más régióbeli országgal ellentétben a puccsok és véres hatalomátvételek nem jellemzőek). Az új elit, a britekkel szembeni függetlenségi harcot

³⁹ Harris, Andrew G. (2012): „*Stain Removal*”: *Measuring the Effect of Violence on Local Ethnic Demography*. Kenya. Harvard University. Forrás: web.mit.edu/posner/www/WGAPE/Harris_WGAPE.pdf; Utolsó letöltés: 2013-05-30.

⁴⁰ Szelényi, Iván–Szelényi, Szonja (1996): „Elitcirkuláció vagy elitreprodukció”. In: Andorka Rudolf–Kolosi Tamás–Vukovich György (szerk) *Társadalmi riport 1996*. Budapest: TÁRKI–Századvég.

kvázi egyedül végigvivő kikujuk ugyanis nem csupán számbeli fölényben voltak: nagyobb fokú iskolázottságuk révén ők kaparintották meg a kormányzati és gazdasági pozíciók, de a tudományos mező legjobb állásainak is a többségét, s tettek szert a többi etnikumnál lényegesen nagyobb jövedelmekre. Az angolok által elvett földterületek „privatizációja” során a földek nagy részét kikujuk, illetve kikuju érdekeltsgű gazdasági társaságok szerezték meg⁴¹. Az őrségváltások pedig (ahogy ez Afrikára általában is jellemző) inkább magán az államosztályon⁴² belül történnek meg, így igazán katartikus erejük sem volt. Nem véletlen tehát, hogy Kenyának ma ismét egy Kenyatta az elnöke⁴³, s az sem véletlen hogy idén második alkalommal a politikai kihívó egy Odinga. Jól látjuk tehát, hogy második generációs elitpolitikusok versenyeznek egymással. Pontosabban hol versenyeznek, hol pedig – s ez nem szokatlan az afrikai gyakorlattól – kooptálják egymást a végrehajtó hatalom vezető pozícióiba. Pierre Bourdieu erre a jelenségre mutat rá, amikor a „mezőelméletben” arról beszél, hogy a mezőben cselekvők közötti együttműködés az erőforrások és aduk függvényében strukturálódik⁴⁴. Ha mindezek mellé még azt is hozzávesszük, hogy a rokonság (pl. Raila Odinga tetvére is törvényhozási képviselő) milyen mértékben érdekelt a politikai üzletben, akkor jól látható a politikai mező sajátos kenyai/afrikai logikája. A politikai pálya pedig igencsak jó „business” Kenyában, hiszen a világ egyik legjobban fizető törvényhozási állásáról beszélünk. A képviselők átlagos havi fizetése nagyjából 8000 eurónak felel meg, ami nagyságrendileg megegyezik a német *Bundestag* képviselőinek havi juttatásá-

⁴¹ A földéhség csillapítására kidolgozott, ún. „*Million Acre Scheme*” hiába próbálta a kisbirtokok létrejöttét stimulálni, a „repatriált” földek nagy része a kikuju támogatói bázis konszolidálását szolgálta.

⁴² A vezető politikusok, katonatisztek és a gazdaságot ellenőrző személyek szűk köre.

⁴³ Uhuru Kenyatta az ország első elnökének, Jomo Kenyattának a fia. Bár 2002-ben elvesztette Kibaki ellenében a választásokat, de 2013-ban már nyerni tudott. Uhuru Kenyatta ellen egyébként a 2007-es zavargások miatt öt társával együtt a Nemzetközi Büntetőbíróságon eljárás folyik.

⁴⁴ Ld. erről „A mezők logikája” című tanulmányt. In: Felkai Gábor–Némedi Dénes–Somlai Péter (szerk.) (2000): *Szociológiai irányzatok a XX. században*, Budapest: Új Mandátum, 418-430).

val. Különösen szembetűnő ez akkor, amikor tudjuk, hogy az ország *Gini-indexe*⁴⁵ körülbelül 42 százalékpont körül mozog (2008-ban 42,5 százalékpont volt), ami még a szubszaharai térségben sem számít jónak, hiszen ez majdnem hatvanszoros jövedelmi különbséget jelent a leggazdagabbak és a legszegényebbek között. Németországban ez a szám 27 százalékpont körüli. Jól látjuk, hogy az egyenlőtlenségek fenntartásában mekkora szerepe van a politikának is. Igaza van tehát Vilfredo Paretónak, aki *Az általános szociológia* című traktátusában beszél arról, hogy a kormányzó eliteknek az általuk vezetett társadalomtól való elkülönülése olyan univerzális törvény, amelynek érvénye alól semmilyen társadalom nem (még a demokratikus modern társadalmon sem) vonhatja ki magát? Talán igen, mindenesetre Robert Michels bizonyosan az „oligarchia vastörvényét” látná abban, ahogy a nepotizmus miatt kialakult egyfajta kikuju maffia, ami nem rest ezt a kivételes státuszát hivalkodó fogyasztási cikkekkel reprezentálni. A népnyelv a kedvenc autómárkájuk után (Mercedes Benz) gyakran csak *WaBenzinek* hívja őket⁴⁶ (a „*Wa*” néhány bantu nyelvben az emberekre utaló prefixum).

A fentiekből két dolog mindenképpen kitűnik. Pro primo, hogy a demokratikus berendezkedésnek nevezett blokkolt demokrácia inkább csak arra jó, hogy az elitek reprodukálják és fenntartsák azt a világrendet, ami *sui generis* antidemokratikus. Pro secundo az átlagos kenyai – etnikai helyzetétől többé-kevésbé függetlenül – joggal érezheti, hogy ő – szintén többé-kevésbé függetlenül a végrehajtó hatalom színétől – kismimmizett marad. Richard Dowden, a Royal African Society igazgatója szerint „*úgy tűnik, a parlamenti képviselők legfontosabb feladata, hogy saját törzsi/etnikai csoportjaiknak szállítsák a legkülönbözőbb javakat.*”⁴⁷ A mondat inkább úgy helyes, hogy úgy tűnik, a parlamenti képviselők

⁴⁵ A *Gini-index* egy olyan mérőszám, ami a statisztikai eloszlások egyenlőtlenségeit méri. Leginkább a jövedelem és a vagyon eloszlásának mérésére használják. A Gini-index bármely értéket felvehet 0 és 1 között; sokszor azonban százalékos skálára számítják át. A 0 érték azt jelzi, hogy az eloszlás egyenletes, az 1 azt, hogy egy pontra koncentrálódik, következésképpen nagyobb értékéhez nagyobb egyenlőtlenség tartozik.

⁴⁶ Búr, Gábor (2008): A kenyai zavargások történelmi háttere. i.m. 19.

⁴⁷ Dowdent idézi TARRÓSY (2010): Önkormányzatok és civil társadalom Kelet-Afrikában, i.m. 127.

legfontosabb feladata saját etnikai csoportjaik elitjének szállítani a legkülönbözőbb javakat. Itt jutunk el oda, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek természetének megismerése nélkül nehéz lenne tovább gondolkodnunk.

Horizontális és vertikális egyenlőtlenségek

Afrika esetében talán nem túl merész azt állítanunk, hogy torlódott társadalmakkal találkozunk, ahol a „tradicionalis” és a „modern” számos esetben együtt él. A társadalmi egyenlőtlenségek vizsgálatánál azonban nem ez a legfontosabb (bár kétségtelenül meghatározó probléma), hiszen ez nem feltétlenül vezet egyenlőtlenségekhez. Sokkal inkább az a kérdés, hogy az egyenlőtlenségek milyen módon állandósultak? Szintén Ulrich Beck az, aki a társadalmi rétegződés és a kockázattársadalom kapcsán kifejti, hogy bár túljutottunk az osztálytársadalom vertikális egyenlőtlenségeket produkáló időszakán, a jóléti társadalmakban az egyenlőtlenségek nem szűntek meg, csak horizontálissá alakultak. Mit látunk ezzel szemben Kenyában (és általában Afrikában)? A koloniális időszak végével a bennszülött lakosság horizontális egyenlőtlenségei (közös az alávetett sors, még akkor is, ha azon belül voltak különbségek) vertikális egyenlőtlenségekké konvertálódtak. És ez még akkor is igaz, ha azt látjuk, hogy egyfajta nemzeti-közösségi szolidaritás megfigyelhető. A kezdeti feltételek ideálisak voltak az „agráriából” az „indusztriába” való átmenethez, ahhoz, hogy az elengedhetetlen munkaerőpiaci mobilitás létrejöhön⁴⁸, a változás azonban elmaradt. Úgy látszik tehát, hogy az egyenlőtlenségek természete változott, de maga a jelenség konzerválódott. Mindezeket pedig makroszinten is fokozza az, hogy a globális (inter)dependenciák szintén csak transzformálódnak, s így az egyenlőtlenségek nem tűntek el, csupán új dimenzióba helyeződnek át, ezáltal az elmúlt évtizedek globális trendjei továbbra is alapvetően a fejlődő világ rovására mentek végbe. A globális rendszer a má-

⁴⁸ Fage–Tordoff (2004): Afrika története, i.m., 446.

sodik világháborút követően bár megingott, majd a koloniális rendszer felszámolásához vezetett, azonban mindez csak a színpalákat cserélte ki, strukturális tekintetben a status quo megmaradt, a felemelkedés ígérete beteljesületlen maradt, hiszen sem az egyébként kudarcos állam, sem az egyéni érvényesülési technikák nem képesek biztosítani az egyén számára a felemelkedést. Bourdieu fogalmi keretei között maradvá tehát megállapítható, hogy nem csak az anyagi, hanem a nem anyagi tőkében (kulturális, társadalmi) is szűkölködő rétegek nem képesek feljebb kerülni, ezért kénytelenek szembesülni az új világrend legkegyetlenebb arcával, az elnyomással.

Megjegyzések a „törzs” fogalma kapcsán

Mindenekelőtt érdemes leszögezni, hogy az angol *'tribe'* szóval jelölt közösségek nem azonosak azzal a fogalommal, amit a magyar nyelv a törzs szóval próbál kifejezni. Azonban nem csak fordítási problémák vannak ezzel a fogalommal. Az európai gyarmatosítók mindenesetre az afrikai etnokulturális csoportokkal kapcsolatosan a *'törzs'* fogalmat használták, de tulajdonképpen nincs racionális magyarázat arra, hogy a néhány százezer baszkot vagy katalánt miért nevezik olyan gyakran nemzetnek, és a tízmillió ibókat, akik jól meghatározott területtel, nyelvvel és (intézményesült) kultúrával rendelkeznek, törzsnek. Emellett egyszerűen használjuk a fogalmat a zulukra, akik többen vannak, mint amennyi Belgium lakossága, vagy a főként Ruandában és Burundiban élő hutukra és tuszukra is. Törzsnek nevezzük Afrikában azokat a csoportokat, akik gazdag örökséggel rendelkező birodalmakat építettek ki, törzsek a kisebb csoportok, az etnikai csoportosulások és a nagyobb közösségek egyaránt. A kifejezés asszociatív mezejében azonban még ennél is több van. Ahogy azt a kiváló magyar afrikanista, Búr Gábor is írja: „A *törzs fogalma, amelyet Afrikában az európai gyarmatosítók honosítottak meg, nem csupán pontatlan, hanem dehonesztáló is egyben.*”⁴⁹ A szó haszná-

⁴⁹ Búr, Gábor (2008): A kenyai zavargások történelmi háttere, i.m.

lata tehát az afrikai időtlenséget is megjeleníti, ami eltakar mindenféle változást, így a történelmet is. A törzs szó kiejtése ilyen módon atavisztikus, ősi ellenségeskedések, irracionális erőszakot is magában hordoz, továbbá primitívségre utaló rasszista jelentése is van. Az az elképzelés, miszerint az európaiak 'nemzeteket' és az afroázsiaiak 'törzseket' alkotnak, egyszerűen annak a gyarmati rasszizmusnak a kifejezése volt, amelyik a gyarmati uralom morális alapja lett (vö. az orientalizmus elméletével). Emellett persze vannak, akik a törzs szó használatának bizonyos megszorítások melletti alkalmazásával egyetértenek. A feladatunk most nem az, hogy ezt a vitát eldöntsük, csupán az, hogy jelezzük, másfajta fogalmi rendszerben kell gondolkodnunk Afrika kapcsán⁵⁰.

Moammer Kadhafi az Afrikai Unió Addis Ababában tartott csúcstalálkozóján 2009 februárjában a következő mondatot fogalmazta meg „*We don't have any political structures [in Africa], our structures are social. ... Our parties are tribal parties – that is what has led to bloodshed*”⁵¹. A felszólalás az afrikai vezetők körében is komoly vitákat váltott ki, azonban a számunkra mindenképpen érdekes tanulságai van. Kadhafi itt nem másról beszél – még akkor is, ha ez nem tudatos – mint az etnikai tudat prioritizálásáról és az etnikai alapú kulturális és politikai identitás létjogosultságáról, ami nem mellesleg az állampolgári (nemzetállami) közösség szétforgácsolódásához vezet és vezetett. A gyarmati rendszerben kialakult közigazgatási (s egyben gazdasági) területek pedig inicializálják is ezeket az etnikai feszültségeket. Nem meglepő tehát, hogy ez a fajta politizálás odáig vezetett, hogy a kenyai zavargások alatt és után „törzsi köntösbe” bújtatott SMS-ek jellemzik a slumok (Nairobi-ban különösen jellemzőek ezek) világát.

⁵⁰ A kifejezéssel kapcsolatosan vitáról bővebben itt: <http://www.pambazuka.org/en/category/features/45595>; Utolsó letöltés: 2013-05-30, illetve FOEKEN, D.W.J.–DIETZ, A. J. (1994): Leidt Afrikaanse democratisering tot etnische polarisatie?, i.m. 31.

⁵¹ <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/africa/7870431.stm>; Utolsó letöltés: 2013-06-01.

Centralizáció vs. föderalizmus

Természetesen – mondhatná a politikai afrikanisztikában járatos olvasó – a kérdés tisztázásához a gyarmati időszak közigazgatási rendszeréig kell visszanyúlnunk. A területet megszerző britek gyarmatosítási doktrínája, a közvetett uralom (*indirect rule*) elve és az abból levezethető „*two-tier*” közigazgatási rendszer, Kenyában is érvényesült⁵², bár nem olyan erőteljesen, hiszen „*csak ott lehetett eredményesen alkalmazni, ahol viszonylag fejlettek voltak a társadalmi viszonyok*”⁵³. Ennek értelmében a kormányzásban itt is szerepet kaptak a helyi szerveződések. Egyfelől a helyi Óslakos Tanácsok (*Local Native Councils*), másfelől az országos Afrikai Óslakos Bíróságok (*African Native Tribunal*)⁵⁴, azaz mind az első, mind a második szinten képviseltették magukat az óslakosok. A függetlenség elnyerésekor a KADU által reprezentált kisebbségek a föderalizmusban látták a „jó kormányzás” alapjait⁵⁵, míg a KANU a centralizációban. A civil szféra a függetlenség elnyerése után is erős maradt. Jó példa erre, hogy az Afrikában szokatlan civil összefogásnak köszönhető Daniel arap Moi leváltása, illetve pár évvel korábban a nyugati befektetők és donorok visszacsábítása⁵⁶. A politikát és társadalmat különösen megosztó kérdés azonban továbbra is a centrális-föderális vitában állt. A vita bár formálisan a centralizmus győzelmét hozta, de számos ezzel ellentétes kezdeményezés is napvilágot látott. Erre példa a föderalizáció hívei által már korábban meghirdetett, de Raila Odinga által felfuttatott devolúciós folyamat, a „madzsimboizmus”. Hogy ez tényleg

⁵² A közvetett uralom, vagy kidolgozójáról és a későbbi nigériai kormányzóról lugardizmusnak is nevezett módszer lényege egyfajta kiegyezés a korábbi vezető réteggel. Az *indirect rule* alapjait Frederick Lugard a *The Dual Mandate in British Tropical Africa* című könyvében fektette le.

⁵³ Búr, Gábor (2011): A szubszaharai Afrika története, 1914-1991, i.m., 35-36.

⁵⁴ Tarrósy, István (2010): Önkormányzatok és civil társadalom Kelet-Afrikában. i.m. 125.

⁵⁵ A fehér telepesek, akiknek a Mau Mau-felkelés után – szemben a két másik jelentős korábbi telepes gyarmattal, Rodeziával (a későbbi Zimbabwéval) és a Dél-afrikai Unióval (majd 1961-től Köztársasággal) – nem volt meg az a lehetőségük, hogy kisebbségként irányítsák az országot, így jelentős részben elhagyták Kenyát.

⁵⁶ Fage–Tordoff (2004): Afrika története, i.m. 468

megoldaná-e az évtizedes konfliktusokat, azt nehéz lenne megmondani, hiszen ez nem csupán az egyes régiók önállóságát biztosítaná, hanem az országon belüli egyenlőtlenségek miatt, némely régiók lecsúszását is eredményezhetné (gondoljunk csak bele, hogy az apartheid idején kialakított *bantuszánok* milyen egyenlőtlen viszonyokat teremtettek). Ettől az egyébként valószínűtlen megoldástól eltekintve a helyi szint erősítése mindenképpen pozitív eredményekkel kecsegtet⁵⁷.

Befejezés helyett

Mi változott a gyarmati uralom után Kenyában? – tehetjük fel jogosan a kérdést, hiszen mutatis mutandis megmaradt az állami minimális szolgáltatás maximális kihasználás elve, s úgy tűnik az egyenlőtlen birtokrendszer is stabilan tartja magát, az egyenlőtlenségek szerkezete bár megváltozott, de maga a jelenség nem tűnt el, az elitbe való felemelkedés pedig szinte kizárt. Azonban érdemes a kérdést úgy is feltennünk, hogy a prioritásait lassan változtató kontinensen megszületőben van-e olyan politikai stabilitás, amely hosszútávon képes biztosítani a társadalmi és gazdasági stabilitás kereteit, hiszen – idézve a Fage és Tordoff professzorok kötetének zárómondatát – „*Afrikában a demokrácia igen sérülékeny növény, amely folyamatos és odaadó ápolást igényel.*”⁵⁸

„*A dolgok nem azok, aminek tünnek; ... A társadalmi valóságról ki fog derülni, hogy sok jelentésrétege van, és minden egyes új réteg felfedezése megváltoztatja azt, ahogy az egészet érzékeljük.*”⁵⁹ Ha ezt nem ismerjük fel, akkor nem nőttünk fel a világhoz és annak problémáihoz. A fentiekben igyekeztünk – ha csak felületesen is, de – új rétegeket felfedezni, s végső soron rámutatni, hogy az etnikai villongásoknak nevezett erőszakhullám köntöskében csak új formát nyert egy másfajta, a hatalmi viszonyok terem-

tette konfliktus. Nem állítjuk, hogy minden kérdést megválaszoltunk, azt pedig pláne nem, hogy bármelyik, általunk vizsgált témát elégségesen feldolgoztunk volna (pl. az etnicitás vagy a földosztás kérdésének csak angol nyelven könyvtárnyi irodalma van, amit itt még csak szemlézni sem tudtunk). Ulrich Beck valószínűleg komoly aggályait fejezné ki a munkánk kapcsán, hiszen a társadalmi egyenlőtlenségek természetét sem bontottuk ki igazán. A választások és az azt követő erőszakos cselekmények kapcsán statisztikai táblák összefüggéseit mutathattuk volna meg, ami szintén kimaradt. Emellett eléggé elítélhető módon nem szóltunk a gazdasági és politikai integrációkról, a további szociális feszültségekről, de még csak a tájékozódást megkönnyítő térképekkel sem szolgáltunk. Ehelyett sokkal inkább a lehetséges kereteket jelöltünk ki.

⁵⁷ Ennek kelet-afrikai tapasztalatairól ld. TARRÓSY, István (2010): Önkormányzatok és civil társadalom Kelet-Afrikában. i.m.

⁵⁸ Fagetordoff (2004): Afrika története, i.m.

⁵⁹ Részlet Peter L. Berger *Invitation to Sociology* című művéből. Forrás: http://lakatos.free.fr/Tanitas/Szociologia/1felev/files/page55_2.htm; Utolsó letöltés: 2013-05-30

KISEBBSÉG- KUTATÁS

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Küzdelem a beolvasztás módja körül: reakció a multikulturalizmus ellen Európában

Alexander, Jeffrey C.: *Struggling over the mode of incorporation: backlash against multiculturalism in Europe = Ethnic and Racial Studies*, 2013, 36. Vol, 4.No, 531-556.p.

Az iszlám bevándorlás problematikáját hagyományosan demográfiai és intézményi kérdésként kezelő megközelítés helyett jelen cikk egy új, kulturális-szociológiai viszonyrendszerben közelíti meg a jelenséget. Ez az új elméleti modell elsősorban a szándékokra és érzelmekre, mint a civil társadalmakban jelenlévő alapvető meghatározó mozgatóerőkre fókuszál. Tapasztalatunk szerint a muszlim bevándorlók lélekszámának növekedésével párhuzamosan erősödött Európában a xenophóbia, a rasszizmus és a neo-fasiszta pártok támogatottsága. Még az egyes, leginkább érintett országok demokrata vezetőiben is felmerült a muszlimok asszimilációjának kérdése. A vita ma nem a beolvasztás szükségessége körül zajlik, hanem a módszer körül, amely segítségével a második és harmadik generációs muszlim bevándorlókat az európai társadalomba integrálni lehetne.

A mai rendszer, amelyben minden egyes egyének garantálják a politikai és kulturális hovatartozás szabad megválasztásának jogát, nem rendelkezik hosszú előélettel az emberiség történetében. A korábbi társadalmi viszonyok között (lásd: patrimoniális birodalmak, feudalizmus) a periférián élő csoportoknak semmi esélyük sem volt az integrációra. Mindez a legutóbbi időkig csak egy aszimmetrikus viszonyrendszerben volt elképzelhető. A többségi, liberális demokráciában élő társadalom csak abban az esetben volt hajlandó elfogadni a kívülről érkező csoportok integrálódását, ha azok hajlandóak voltak azonosulni a többség által elfogadott viselkedési normákkal, és saját etno-kulturális jegyeik látha-

tatlanná váltak a közösség számára. A beolvasztásnak ezen „asszimilatív” megközelítésével az a legnagyobb probléma, hogy ezzel a kívülállókat stigmatizált tulajdonságai fennmaradnak. Másképpen fogalmazva, az egyének beolvasztása lehetséges, de az őket meghatározó tulajdonságoké nem. A XX. század társadalmi és morális katasztrófáiból levonható tanulságok nyomán jelent meg a „beolvasztás” egy szimmetrikusabb modellje, ahol már elegendő, ha a kívülről érkező elfogadja az őt befogadó ország morális és jogi kereteit, de azon belül megtarthatja az őt sajátosan jellemző, és másoktól megkülönböztető kulturális identitását. Ez az új megközelítés ugyanakkor a kölcsönös tanulásra való hajlandóságot is feltételezi, amely során nem egyedül a bevándorló, de a befogadó percepciói is változnak.

Az európai társadalmak kulturális integritására „veszélyt” jelentő bevándorlás hatásával a közelmúltban nagyszámú tanulmány foglalkozott. Közös bennük az a megfigyelés, mely szerint a második generációs migránsok beolvadása sokkal erőteljesebb az első generációs bevándorlókénál. Ebben kulcsszerepet játszik az oktatás, valamint a befogadó kultúra kisgyermekkorától érvényesülő hatása. Társadalomtudósok azt is megfigyelték, hogy a multikulturalizmus kontinens méretű elutasításának ellenére az egyes országok különböző szervei továbbra is a különbözőségek fenntartását segítő eljárásokat, és segélyezési politikát folytatnak.

A bevándorlásra adott érzelmi reakciók keveset árulnak el számunkra az objektív helyzetről, de a társadalmi szolidaritás állapotáról annál többet. Az, ahogyan a közösség a bevándorlásra reagál, a kollektív azonosságtudat kérdése. Kik vagyunk mi és kik nem? Kik ők és kik nem? A szociológiai elméletek nem igazán felkészültek rá, hogy szolidaritásról, vagy különbözőségről értekezzenek. A kortárs társadalmi elméletek szinte kivétel nélkül azt az álláspontot képviselték, hogy a felvilágosodás és a modernitás beköszöntével a gyűlölet, az előítéletek, az erőszak és kirekesztés mind semmivé foszlanak majd, és ha a mai társadalmakban mégis felütnék fejüket, az csak azt jelentheti, hogy az adott társadalom még nem ért a modernitás kívánatos fokára. Korunk szociológusainak egyöntetű véleménye az, hogy a megfelelő oktatás, a fejlődés, a jólét és a jobb jogi szabályozás mind a kívánt eredményhez vezetnek. Sajnos, egyértelműen kimondható, hogy távolról sem ez a helyzet.

A tapasztalat fájdalmasan világossá tette, hogy a szolidaritás igen-csak különböző módokon nyilvánulhat meg. A „primordiális” szolidaritás meghatározott csoportokhoz, helyekhez és hitekhez való lojalitást jelent. Ezek a kötődések központi szerepet játszanak az emberi társadalmakban, a kezdetektől fogva. A civil szolidaritás már egyetemesebb kötődések kialakulását eredményezi, és lehetőségként felmerül a tőlünk nyilvánvalóan különbözők elfogadásának lehetősége is. A különböző szolidaritási formák megfigyelése elengedhetetlen a különbözőség dinamikájának magyarázatához a mai társadalmakat tekintve.

A civil szolidaritás szentségként tiszteli az egyén autonómiáját, miközben ezzel párhuzamosan evidenciaként kezeli a kollektív morális felelősség érzésének meglétét is. De mi van akkor, ha valaki még nem része a civil térnek, mert még csak a küszöbéig (vagy addig se) jutott el? Mi van azokkal, akik nem állampolgárai az adott országnak, csak „vendégként” vannak jelen, netán illegálisan tartózkodnak az adott nemzet-állam területén?

A társadalmi emancipációt garantáló primordiális értékek és az ezeknek ellentmondó „hozott” értékek közötti konfliktus véres nyomot hagyott Európa XX. századának első felén. Az Európai Közösség és az azt követő Unió célul tűzte ki a civil szféra megerősítését. Szándéka szerint a nemzeti, etnikai, vallási és regionális kötődéseket alá kell rendelni egy egyetemes európai szolidaritásnak. A bürokratikus gépezet akadozásai és a politikum nem mindig hatékony és előremozdító működése mellett az „európai szuperállamnak” mégis sikerült viszonylagos belső békét teremtenie a kontinensen. Ez ugyanakkor nem szükségszerűen jelenti azt, hogy Európa civilizáltabbá vált volna azokkal szemben, akik kívülről próbálnak meg bejutni és letelepedni területén. Sőt, fennáll a veszélye annak, hogy Európa – amely most alsó szinten befogadó, jóléti államokat, míg felső szinten nemzetek feletti, viszonylagosan kozmopolita civil társadalmakat jelent – egyfajta erődítménnyé válik, amely csak a saját „falain” belül élőknek teszi lehetővé a szabad mozgást. Látható az is, hogy amint erre az erődítményre lesújt a globalizáció cunamija, társadalmi nyugtalanság lesz az eredmény.

A második világháború befejeződésével véget ért a gyarmatbirodalmak kora is. A népesség elöregedése Európában munkaerőhiányhoz ve-

zetett, melynek következtében nagyszámú, a kontinensen kívülről érkező bevándorló érkezett a demokratikus nyugati államokba. Érkezésükre politikai és gazdasági okok miatt volt szükség, nem pedig azért, mert maga az adott társadalom kívánta volna ezt. Németországnak, Ausztriának és Svájcnak képtelen segéd munkások tömegére volt szüksége gazdaságaik beindításához, míg Nagy-Britannia, Franciaország és Hollandia politikai okokból nyitotta meg határait a korábban saját gyarmatbirodalmukhoz tartozó országok polgárai előtt. A skandináv országokba pedig első sorban politikai, etnikai, vagy vallási üldözöttek érkeztek.

A hetvenes évek végére a helyzet megváltozott. A nyugat-európai gazdaságok talpra álltak és a kontinensen kívülről érkező munkaerő, illetve az egykori gyarmatlakók számára a kapuk nagyjából bezárultak. Jellemző, hogy míg az európai vendégmunkás idővel hazatért, addig az Európán kívülről érkezők nem. Hazatelepítésüket alkotmányos szabályok tették lehetetlenné, sőt családegyesítés címén rokonaik is szabadon telepedhettek le az adott állam területén. A bevándorlók társadalmi jelenlétét erősíti az a tény is, hogy családjaikban a befogadó országénál sokkal több gyermek születik. A politikai és gazdasági okokból letelepedéshez, illetve munkához jutó bevándorlóknak szembesülniük kell azzal a kérdéssel, hogy valóban a helyi civil társadalom tagjaivá válhatnak-e. Mivel a bevándorlók semmilyen szempontból (sem kulturálisan, sem vallásilag, sem világnézetiileg) nem hasonlítanak az őket befogadó nyugatiakhoz, Európa civil társadalmi számára nem maradt más megoldás, mint befogadóbbá válni és a sajátos nemzeti identitással szemben az egyetemes emberi értékekre helyezni a hangsúlyt. Az 1990-es évek derekáig úgy tűnt, e vállalkozás akár sikeres is lehet. A bevándorlókat számos program, oktatáspolitikai intézkedés segítette a beilleszkedésben, valamint a nyugati államok vezetői is nagyobb hangsúlyt helyeztek egy a nemzeti eszmét meghaladó multikulturális Európa megteremtésének kérdésére.

A 2000-es évek ugyanakkor fordulatot hoztak. Az USA ellen irányuló szeptember 11-i terrorista merénylet felszínre hozta a mélyben szunnyadó gyűlöletet, ami különböző mértékben ugyan, de végigsöpört Európa országain is. A multikulturalizmus csillaga leáldozott. Az iszlámmal szembeni ellenérzések nem csak civil, de politikai formát is öltöttek. Svájcban 2009-ben népszavazással akadályozták meg, hogy új

meccetek épülhessenek, 2011-ben pedig a francia kormány tiltotta be a csador állami iskolákban való viselését. Az általános közhangulat változását jelzik azok az Európa szintű felmérések is, melyek eredménye szerint az Unió lakosságának körében nagymértékben nőtt az idegenekkel szembeni ellenérzés. Az emberek, és a kormányok félni kezdtek, hogy az európai kultúrától oly idegen iszlám veszélyt jelent a közös identitás fenntartására. Többen kijelentették, hogy a multikulturalizmus (ami a jelenben gyakorlatilag szitokszóvá transzformálódott) ígérete, miszerint a társadalmi integráció lehetséges lenne a vallási és kulturális különbözőségek fenntartása mellett, nem más, mint üres frázis, hamis ígélet, egyszerű hazugság.

Jól látható, hogy a jelenlegi európai kormányok, politikai hovatarozásuktól függetlenül a társadalmi homogenitás megőrzése, a muszlim bevándorlók asszimilációja felé tolódtak. Igaz, az általuk újabban képviselt törekvésnek nem az asszimiláció, hanem a társadalmi integráció nevet adják, ám ez csupán játék a szavakkal.

Összefoglalva tehát az eddigieket, elmondható, hogy míg a XX. század utolsó évtizedei egy nemzetek és nemzeti karakterek felett álló globalizálódó Európa képét mutatta, addig a 2000-es évek már a beolvasztás módjának meghatározása körüli küzdelmekről szóltak. Európa társadalmainak megnyitása a muszlim bevándorlók előtt ellenállást váltott ki mind az elit, mind a tömegek részéről. Nyilvánvaló társadalmi és politikai harc indult a multikulturalizmus ellen, a nyugati demokráciák értékeinek – mely értékeknek az iszlám oly gyakran ellentmond – megóvása érdekében. Mindennek ellenére több tízmillió muszlim él Európában, és a realitás az, hogy számuk a jövőben is növekedni fog. Európa pedig rossz úton jár, ha ezt nem veszi figyelembe, és az iszlám bevándorlókat csak mint munkaerőt fogadja be, de nem hajlandó az általuk képviselt értékeket is befogadni. Európa csak akkor lesz képes demokratikus értékeit megtartani a mai globalizálódó világban, ha visszatér a multikulturalizmushoz és a számára idegen kultúrák megsemmisítése helyett inkább azok megismerésére törekszik.

Juhász Gergely Ákos

Magyarok Szlovákiában: a szlovák történelem része?

Šutaj, Štefan: Maďarská menšina na Slovensku v 20. storočí. Bratislava: Kalligram, 2012., 400 p.

Manapság gyakori az olyan monográfiák megjelenése, amelyekben egy-egy szerző legfontosabb tanulmányainak válogatását adják közre új kiadásban. Štefan Šutaj szlovák történész, egyetemi professzor ez év márciusában bemutatott új kötete is az ilyen munkák közé sorolható. A társadalomtudóst nem kell különösebben bemutatni a kisebbségi kérdések iránt érdeklődő magyar olvasó számára. Šutaj 2004 óta a Szlovák Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Intézetének Történeti Osztályát vezeti. Emellett többek között a kassai Pavol Jozef Šafárik Egyetem Történelem Tanszékének alapítója (2008), amelyet 2012-ig irányított. A magyar olvasó főként a Szlovák-Magyar Történész Vegyesbizottság szlovák felének elnökeként, valamint a csehszlovákiai magyarság második világháborút követő helyzetét bemutató, magyar nyelven is megjelent monográfiája alapján ismeri.¹

Az új kötet Šutaj tizenöt legfontosabb tanulmányának és előadásának a válogatása, melyek 1993 és 2010 között íródtak és a szlovákiai magyarság (1945 utáni) történetének és jelenkori helyzetének különféle aspektusait vizsgálják. Az írások három nagyobb tematikus egység köré szerveződnek. A két bevezető tanulmány a szlovákiai magyar kisebbség helyzetét, mint tudományos kutatási problematikát mutatja be, valamint a téma historiográfiáját tekinti át. A második blokkban, mely egyben a könyv legnagyobb részét adja, hét tanulmány foglalkozik a magyar kisebbség második világháborút követő helyzetével. A könyv utolsó harmadában pedig az elmúlt 20 év tudományos eredményeit összegzi a szerző, főként a történelmi emlékezet és a kollektív identitás témáját érintő történeti, szociológiai és politológiai elemzéseken keresztül. A monográfia a felhasznált forrásbázis és a szakirodalom feltüntetésén

¹ Štefan Šutaj: Magyarok Csehszlovákiában 1945-48 között. Budapest: Lucidus Kiadó, 2008., 291.

túl egy névjegyzéket és a szerző válogatott bibliográfiáját (1979-2011) is tartalmazza.

Az elmúlt két évtizedben igencsak megnőtt a szlovákiai magyarsággal foglalkozó szakirodalmak száma, mivel korábban nem kutatható levéltári fondok nyíltak meg és a különféle társadalomtudományi diszciplínák, mint például a szociológia vagy a szociálpszichológia új megközelítési perspektívákba helyezték a kisebbségi társadalmakat érintő folyamatok elemzését. A kutatások, így maga a szakirodalom nagyrésze is magyar nyelven, magyar kisebbségkutató műhelyekben készült, ami akaratlanul is azt eredményezte, hogy a munkák egy hányadában az etnocentrikus megközelítés dominált. A magyar olvasó számára ezért mindenképpen új nézőpontot jelenthet a szlovák történész által használt értelmezési keret.

Šutaj tanulmányai elsősorban arra próbálnak rámutatni, hogy mivel a történelem egy meglehetősen traumatizáló részeleme a szlovák-magyar kapcsolatoknak, a történész nem hagyhatja figyelmen kívül a másik fél eltérő múltértelmezését és a konfliktusok okainak bemutatását. A viták középpontjában általában nem maga a tényanyag, hanem annak a feldolgozása áll. Az egymásról kialakult történelmi sztereotípiák és előítéletek ugyanis mind a mai napig meghatározzák az egymásról való gondolkodást és az etnikai alapú történelmi emlékezet formálódását. A szerző ugyanakkor azt is külön hangsúlyozza, hogy az előítéletek és sztereotípiák táplálásában a politika is felelős, amely mindig kész a történelmi témákat a maga igazolására felhasználni. Ezért a történész feladata nemcsak a tényekkel való korrekt bánásmód, a levéltári források kritikája kell hogy legyen, de egy bizonyos empátia kialakítása is, amellyel a mindkét felet érintő témákhoz nyúl.

A szlovákiai magyar kisebbségről szóló monográfia első részében két tanulmányt olvashatunk. A szerző egyrészt megpróbálja a szlovák történelem kereteit felvázolni, hangsúlyozva, hogy ez a feladat a szlovák történészek számára általában csak a magyar történelem definiálásán keresztül lehetséges. A szlovák történelmet nemcsak a szlovák államiság vagy a mai Szlovákia területének múltjaként értelmezi, hanem egy tágabb keretben helyezi el, amelybe többek között a magyarországi szlovákok története is beletartozik. Šutaj másrészt egy összességében kimerítő

historiográfiai összefoglalót is közread a szlovákiai magyar kisebbségről. Bár Vadkerty Katalin és Popély Gyula munkái mellett a szerzőnek érdemes lett volna néhány, az elmúlt tíz évben kiadott szakmunkát is megemlítenie, például Simon Attila vagy Angyal Béla hiánypótló köteteit, melyek nagy mértékben hozzájárultak a csehszlovákiai magyarságról való ismereteinkhez.²

A monográfia második tematikus fejezetébe a csehszlovákiai magyarok 1945-68 közötti történetét taglaló írások kerültek. Egy közülük kifejezetten a kassai kormányprogrammal, annak esemény- és politikatörténeti vonatkozásaival, valamint a Beneš-dekrétumok magyar és szlovák emlékezetével és politikai instrumentalizációjával foglalkozik. „A szlovák nyilvánosság egy része még mindig nem akarja elfogadni, hogy mekkora igazságtalanság volt, ami a magyarokkal a második világháborút követően történt” – írja a szerző. Ugyanakkor hozzáteszi, hogy a magyar kisebbségpolitikai és Magyarország külpolitikájának hatására a szlovákokban még mindig erős a félelem, hogy a magyarok vissza akarják csatolni Dél-Szlovákiát Magyarországhoz (50 o.).

Ezt követően a szerző öt történelmi elemzést ad közre, melyek a reszlovakizáció kérdéskörét, a magyarokat ért jogfosztásokat és a kitelepítéseket érintik, főként diplomáciatörténeti szempontból, valamint a történelmi emlékezet egyes aspektusaira is kitérnek. Egy írásában pedig a magyarok 1968-as helyzetének bemutatására vállalkozik.

A könyv utolsó harmadába Šutaj nyolc tanulmányát válogatta össze: itt különféle politológiai, szociológiai felméréseken, elemzéseken túl a történelmi emlékezet problematikáját érintő témák kaptak helyet. Az írások a szlovákiai magyar kisebbség 1989-es helyzetét, a szlovák-magyar múltértelmezésben 1989 óta történt változást elemzik. Többek között foglalkozik a magyar kisebbség szocio-demográfiai jellemzőivel, a Beneš-dekrétumok emlékezetével, az Európai Unió és a kisebbségi jogok témakörrel, a szlovák és magyar politikai elit kisebbségpolitiká-

² Többek között lásd: Angyal Béla: Érdekvédelem és önszerveződés: fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből. Dunaszerdahely: Lilium Aurum, 2002., 347 p.; Simon Attila: Egy rövid esztendő krónikája: A szlovákiai magyarok 1938-ban. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010., 319.

jával (a 2007-es év példáján), de külön írásban az asszimiláció politikai dimenzióira, a „ki kit asszimilált” problematikára is kitér.

A történelmi emlékezet és a jelenkori szlovák társadalom viszonya kapcsán Šutaj három nagyobb szempontot emel ki: megosztott a szlovák társadalom a Szlovák Nemzeti Felkeléshez és az 1939-45 közötti Szlovák Köztársasághoz való viszonyban, másként tekint a kommunista rezsim évtizedeire, harmadrészt pedig erős differenciáló tényező lehet a társadalmon belül az etnikai szempont, vagyis maga a szlovák-magyar közös múlt interpretációja. De a kollektív emlékezet témán belül a szerző önálló fejezetet szán a történelmi sérelmek felhasználásának, valamint annak a jelenségnek, ahogy a történelmi sérelmek beépülnek a kollektív emlékezetbe. Két, a magyarországi és szlovákiai kisebbségi értelmiséget vizsgáló empirikus kutatáson keresztül elemzi, hogy miért erősebb a magyar értelmiségben a sérelmi alapú múltértelmezés.

Az új kötet, melynek a lezárásként is értelmezhető utolsó fejezete a „Szlovák-magyar történelmi megbékélés és ennek perspektívái” címet viseli, összességében Štefan Šutaj eddigi munkásságának egy jól megszerkesztett válogatását adja. Benne a szerző átlagnál nehezebben hozzáférhető tanulmányai egy helyen olvashatók, általuk a társadalomtudós „fejlődéstörténete” – az a folyamat, ahogy az elmúlt húsz évben a kisebbségi kérdéshez, a szlovák-magyar kapcsolatokhoz nyúlt – is végigkövethető. Írásait elsősorban az a sokrétű szemléletmód jellemzi, amelyet a bevezetőben maga is elengedhetetlennek tart egy társadalomtudományi elemzésben. A könyvet a szerző Szlovákia és Közép-Európa története, valamint a nemzeti és kollektív identitás kérdései iránti érdeklődő olvasók számára ajánlja.

Gayer Veronika

Nyugatellenesség Európa perifériáján: az 1930-as évek szovjet-török közeledésének magyarázata

Anti-Westernism on the European Periphery: The Meaning of Soviet-Turkish Convergence in the 1930s = Slavic Review, 2013, 72. Vol, 1.No, 32-53.p.

A két világháború közötti időszakban számos hasonlóság mutatható ki a szovjet és a török belpolitika iránya között. Mindkét államban erős központosítás zajlott, és bár más-más okból, de mindkét ország a szekularizáció útját járta. Hivatalos találkozóikon a közös pontot a nyugati világ által diktált nemzetközi renddel való szembenállás jelentette. Moszkva mérnököket és gépeket küldött, Ankara átvette az ötéves tervet. A két ország közötti gazdasági és kulturális összefonódást a történészek geopolitikai szükségszerűségekre adott pragmatikus válaszként magyarázzák. Törökország esetében ugyanakkor az is világos, hogy a nacionalista állam, nyugatellenessége mellett mégis a nyugati értékrend és modernség átültetésére törekedett, valamint az elmaradott szovjet gazdaságnak is szüksége volt idegen, burzsoá szakemberekre a fejlődéshez. A Szovjetunió és Törökország nyugatellenessége tehát soha nem a nyugati kultúra, vagy civilizáció alternatívájának keresését jelentette, hanem a nyugati rend olyanná formálását, amiben Európa perifériája is egyenrangú szerephez juthat.

Természetesen a „periférián levés” élménye csak az első világháborút követően közelítette egymás felé a két országot. A világháborút megelőzően mindkét ország arra törekedett, hogy a nyugathoz tartozhasson és úgy látta a másikat, mint a keleti despotizmus megtestesítőjét. 1918-ban brit csapatok szálltak partra Észak-Oroszországban és Izstanbulban, a franciák pedig elfoglalták Odesszát és Dél-Anatólia nagy részét. 1920-ban Mustafa Kemal Atatürk levélben ajánlotta fel Leninnek egy közös nyugatellenes koalíció lehetőségét. A török függetlenségi háború győzelméhez pedig nyilvánvalóan hozzájárult a Szovjetunióból érkező pénz és fegyver. Az 1930-as évek a két ország gazdasági együttműködésének jegyében teltek el. A Szovjetunió felismerte, hogy a török gazdaságnak pénzre és technológiára van szüksége a modernizációhoz, és neki érdeke, hogy ezt ne a Nyugattól szerezze be. Szovjet hatásra Tö-

rökország tervgazdálkodásra rendezkedett be, és követte a Szovjetunió példáját és módszereit az iparosodás területén is, bár a bolsevizmust nem tette magáévá. Európa perifériájának megvédése érdekében a bolsevikok és törökök képesek voltak az együttműködésre a kommunizmus és a nacionalizmus között nyilvánvalóan létező ideológiai különbségek ellenére is.

A nagy gazdasági világválság Európa-szerte változásokat hozott a gazdaságpolitikában, de az állami beavatkozás mértéke a keleti végeken extrém mértéket öltött. A szovjet-török párbeszéd, ugyanakkor nem pusztán a gazdaság területére korlátozódott. A két állam nyugatellenessége kulturális téren is összefonódásokhoz vezetett. Filmrendezők és más művészek tettek kölcsönös látogatásokat, illetve Kemal Atatürk kérésére tudósok érkeztek Moszkvából Törökországba.

A Szovjetunió és Törökország gazdasági és kulturális együttműködése egészen a második világháború kirobbanásáig tartott. Mivel a két ország a világháborút megelőzően már ellenkező álláspontot képviselt az európai politikai helyzet megítélésének kérdésében, a korábbi jó viszony hamar romlásnak indult, s a háborút követően egyenesen ellenségessé vált.

Juhász Gergely Ákos

KISEBBSÉGEK NYELVHASZNÁLATA

Kassa városközösségének többnyelvűsége 1900 körül

Brandt, Juliane: Mehrsprachigkeit – ein Weg, verkehrsfähig zu sein. Die Stadtbevölkerung von Kaschau/Kassa/Košice und ihre Sprachen um 1900. = Spiegelungen. 8. Jg. 2013. No. 1. 52-67. p.

A magyarországi múltú történelmi város 2013-ban az „Európa kulturális fővárosa” tisztét tölti be, ennek köszönhetően megkülönböztetett figyelem fordul jelene, múltja felé. A müncheni Institut für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas munkatársa, aki hasonló összefüggésben megemlékezett korábban Pécsről is, történeti nyelvészeti tanulmánnyal kapcsolódik az eseményhez. A magyar történeti viszonyokat tekintve jól tájékozott J. Brandt az 1900. és 1910. évi magyar népszámlálási eredmények statisztikai tábláit vizsgálja. Különös tekintettel a vallásfelekezetre, valamint foglalkozási ágakra kivetített adatok melléktábláit veszi szemügyre. Kiindulásul felhívja a figyelmet a városból elszármazott, német gyökerű Márai Sándor: „Egy polgár vallomásai” (1934) ez időszakra vonatkozó környezetrajzára, amely kitér a nyelvészeti kérdésekre. Egyben pedig egy korábbi állapot viszonyító szemléltetéseképp feleleveníti Johann Plath kassai jogakadémiai tanár 1860-ban közzétett 'Kassai krónikájának' ilyen vonatkozású közléseit. J. Plath tudni vélte: a város akkori (1850 körüli) lakosainak kb. a fele magyarul, németül és szlovákul egyaránt beszél, illetve hogy egynyelvű lakosokat inkább a magyar elem majdnem kétszeresét (!) kitevő szlovákok között lehet találni. Márai emlékezetében hasonló él a magyar éra végéről: a magyar és a (szepességi) német származású polgárok gyakran könnyedén váltottak egymás nyelvére, egyelőre csak az anyanyelvén beszélt a szlovákság frissen beköltöző része, stb.

A vizsgálódás egyik iránya: a felekezeti számok 1900-1910 közötti változásai. Az alapvető változás ugyan – egy ca. 10%-os abszolút

lakosságnövekedésen belül (kerekítve, 40.000-ról 44.000-re) –: a már 1900-ban erős magyar anyanyelvű többség emelkedése 26.000-ról bő 33.000-re (64,82, ill. 75,43%). A magyar-szlovák arány J. Plath adataihoz képest itt már a teljes ellentétébe fordult. E növekedés felekezeti összetevőit tekintve viszont azt látjuk: döntően a magyar katolikuság úgy profitált belőle (39,26, ill. 46,26%), méghozzá olyképpen, hogy körülbelül ugyanannyival esett a szlovák és a német összetevő (17,93- és 4,94-ről 11,83- és 3,35%-ra). Azaz tíz év asszimilációs többletről van szó, ami cáfolhatatlanul árulkodik arról: a népszámlálások során vallott magyar nyelvűség ténye szükségképpen miféle és milyen széles egyéb nyelvességgel kapcsolódik egybe. Más szóval: a növekvő magyar nyelvű többség Kassán elsősorban a magyarosodó vagy immár az elsajátított magyar nyelvét kihansúlyozó szlovákságból és németségből, a soknemzetiségű régióból jön. Ez a magyarosodás a maga folyamatában (két-három nemzedéken belül legalábbis) önmagában többnyelvű hányadot képez. Egyébként eléggé megengedő volt maga a kérdezmód is: körülírva a „legszívesebben beszélt” nyelv felől érdeklődött, amire akár kényelmetlen is lett volna nem a „magyar”-ral válaszolni. Nagyságrenddel kisebb volumenű, de valós magyar-többnyelvű növekedést produkált nyilvánvalóan a görögkatolikus (szlovák, ruszin) elem nyelvi beolvadása is, vagy akár az izraelitáé. Már az 1910. évi 4,37% magyar nyelvű görögkatolikus adat csak más nyelvi eredetet takarhat. Ha 1910-ben másfél %-os etnikai magyarságot felölelő református többlet is mutatkozik a városban (mostmár mintegy 3.600 hívő), úgy – e felekezet kifejezett magyar etnikai kötődését ismerve – e létszámkör viszont éppen nem többnyelvű. A többnyelvű réteg önmagában alkalmas arra, hogy hivatalos felmérések során az államszuverenitás hivatalos-nemzeti nyelvessége irányába helyezkedjék. Ez a hajlékonyság jól láthatóvá vált 1910-hez képest az 1920/1938 státuszváltásai során mért szlovák, illetve magyar nyelvi-etnikai fölény cserélődésében (75 / 15-ről 20 / 60 –ra és vissza, nyilvánvalóan nem döntően a ki- és beköltözésekből eredő változások).

Csak 1910-ből van először adatfelvétel arról, hogy magyar nyelvű körben mekkora a más nyelvet is beszélő létszám, és fordítva: a „nem magyar” nyelvűek közül mennyien használják azért a magyart is. A „nem magyar” dimenziót illetően, sajnos, nincs egyedi nyelvi bontás, de a két

számadat így is beszédes, és tudjuk jól, hogy nagyjából a szlovák, kisebbségek pedig főképp a német tényezőről van szó. A 33.350 magyar anyanyelvű lakos közel 44%-ban nem vállalt más nyelvet, következésképp a felénél valamivel több ténylegesen többnyelvű volt. A 10.861 más nyelvű körből viszont közel 60 % vallotta, hogy a magyarral elboldogul. Férfiaknál, legalább magyar nyelvű részről a vonatkozó érték jóval magasabb (66,5%), ám ez az összefüggés átvezet a foglalkozási területre. Itt a foglalkozás szerinti – a városi társadalmi rétegződést is tükröző – arányok hűen követik az adott milió nyelvi kontaktusigényét a házi cseléd-től a banktisztviselőig – a 20- vagy 30-tól egészen a 90%-ig.

Messzemenő érdekességgel bír a többnyelvű tényező nélkül is a foglalkozások anyanyelviség szerinti megoszlása (1910-ben). A számadatok a német anyanyelvű egyének relatív arányú fölényét jelzik az iparos, kereskedő és üzleti szektorban, a „menedzser”-típusú vezető állásokban, művelődési és tudományos területeken, a magyarokét a közigazgatásban, a jogalkalmazásban, a közszolgálatban, valamint „szabad” foglalkozási körökben (alapvetően ki, mire „szakosodott” már évszázadok óta), a társadalmilag még csak felzárkózóban lévő szlovákokét az alkalmi, illetve segédmunka jellegű tevékenységeknél. A részletek természetesen konkrét arányszámok tükrében jelennek meg. A szerző jelzi, hogy e tematikának a továbbiakban külön publikációt is kíván szentelni.

Komáromi Sándor

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Németek délkeletről a háború utáni Münchenben

Stupp, Johann A.: *Das Südostdeutsche Kulturwerk und die Südostdeutschen Vierteljahresblätter. Rückschau und Bilanz. = Spiegelungen.* 7. Jg. 2012.No.1. 49-56. p.; Böhm, Johann – Popa, Klaus: *Gestörtes Geschichts- und Kulturverständnis – Zwei Stellungnahmen. = Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik.* 24. Jg. 2012. No.1-2. 199-206. p.

A keleti, délkeleti frontokról megindult hitleri visszavonulást a birodalmi határokon akár messze kívül települt sziget-németség olyan képviselői követték, akik (nem csekély számban) valamilyen formában elkölöztek az anyaországi megszállók és szövetségesek helyi ténykedése vagy propagandája mellett. Sokan, a Waffen-SS kötelékeiben, eleve a katonai visszavonulással haladtak, s a család menekült utánuk. Ugyanezekről a pontokról a háború befejezése után a megbátorodott győztesek akár vértlen tömegeiket üzték el a kollektív megtorlás jegyében. A formálódó nyugat-német politika által felkarolt menekült-csoportok egészében megértést, erkölcsi és anyagi támaszt igényeltek. Az elsőt mindenekelőtt kulturális egyesületeik támogatása biztosította. A menekült, kitelepült délkeleti-németek bázisai főként Münchenben jöttek létre, ahol annak idején a birodalmi délkelet-politika szellemi háttérintézményei is szerveződtek. Magyarországi, jugoszláviai, de főképp romániai háttérű értelmiségiek 1951-ben alapították a volt honi örökség ápolására szánt egyesületüket *Südostdeutsche Forschungsstelle* néven, mely néhány év múltán *Südostdeutsches Kulturwerk* név alatt kapcsolt erősebb fokozatra, midőn a már-már homályba vesző, a háború utáni diktatúrákban eltagadott, félretolt hagyományok irodalmi-kulturális szöveg emlékeit (utóbb már kortársi újdonságait is) széles gazdagságban közreadta. Az egyesület fenntartott orgánumot is – *Südostdeutsche Heimatblätter* (1952-1957), illetve folytatásában *Südostdeutsche Vierteljahresblätter* címmel. A las-

san kutatóműhellyé fejlődő Kulturverket végül 2002-ben egyetemi intézetként, 'Délkeleti-német történeti és kulturális intézet' (*Institut für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas*) néven, a müncheni egyetem szervezetébe integrálták. Újjáalakult a negyedéves orgánum is *Spiegelungen* ('Tükröződések') címmel, elhagyva az immáron inkább roszszemlékű, egyben didaktikusnak ható földrajzi irányjelzőt.

Az új intézet fennállásának 10. évfordulója egyúttal az előzmények hat évtizedes történetét is felidézte, melynek a *Vierteljahresblätter* utolsó felelős szerkesztője, Johann A. Stupp summázó visszapillantást szentelt. Erre a megemlékezésre adott választ egy újabb keletű másik, független délkeleti-német profilú folyóirat: a *Halbjahresschrift...* kettős állásfoglalása. A szerzők ebben a *Spiegelungen* viszszatekintésének felróják a kritikátlan tapintatot vagy az óvatoskodó elhatárolódás eufemizmusát a két szervezeti előzmény eszmeileg-politikailag kompromittált főképviseelőivel és az általuk olykor később is tettenérhető szellemiséggel szemben, mint azt már a 2002. évi félszázados megemlékezések kapcsán is megtették. A vitázók későbbi nemzedékek tagjai, G. Dej és Ceaușescu diktatúrájából menekültek, egyaránt engesztelhetetlenek elődeik nemzetiszocialista eltévelyedéseivel és a kommunistákkal való együttműködéssel szemben. Orgánumukat, a *Halbjahresschrift*-et a szovjet blokk lebomlásának előszelében indították (1988), utóbb a komplex totalitarizmus-kutatásnak elkölözött berlini Kelet-Európa Központtal (*Osteuropa Zentrum Berlin*) együttműködésre lépve.

A kritika tárgyává tett publikáció előljáróban „néhány pontosítást” ígér, de lényegileg nem kíván változtatni a tíz évvel azelőtt megrajzolt képen. Ugyanakkor a „pontosításokban” foglalt foltokra is inkább csak mentségeket keres. Az osztrák származású, de Magyarországon indult Fritz Valjavecet (1909-1960) illetően, aki a német birodalmi terjeszkedésnek alájátszó „délkelet”-kutatás vezető alakjává lett, majd az 1951-es alapítók közé tartozott és vezető pozíciót is nyert, például azt tudjuk meg: környezete számára mindvégig ismeretlen maradt, hogy a háború alatt az SS-biztonsági szolgálat (SD) tisztje volt, ami viszont későbbi szereplését és tudományos eredményeit, úgymond, semmiben sem terhelte. Arról egyébként, hogy újabban napfényre került érintettsége gyilkos

akciókban is, már szó sem kerül. Valjavec pályáját – kritikus megvilágításban – több publikációjában nemcsak Norbert Spannenberg, de már előtte is a jelen társhozzászóló Klaus Popa (*1951) elemezte.¹

Stupp visszapillantása hasonló más esetekben is hártja a felelőséget: „nem tudtunk róla”, és tevékenységükre nem vetett árnyat az előzmény. Mindenki előtt ismert lehetett ugyanakkor a Bácskából elszármazott Franz Hamm (1900-1988) előléte, aki a 30-as években a jugoszláviai „népinémet” mozgalom, 1941 után a magyarországi Volksbund egyik vezető alakja volt, a Szálasi-érában az összekötő szerepét vitte Basch Ferenc és a „nemzetvezető” között. Hamm 1945 után a menekültgondozás szervezési feladataiban tevékenykedett, a szövetségi kormány megfelelő minisztériumi osztályán is működött, s már csak ez okból jogos várományosa lehetett a Forschungsstelle, majd a Kulturwerk elnöki tisztének, amit azután bő két évtizeden át viselt. Stupp beállításában a német kapitulációt megelőző múltjukkal ismert szereplőkhöz a kollegák úgy viszonyultak, mint jó ideig általában a közvélemény: a múltat nem firtatták, mint a későbbi kitelepülők kommunista pártmúltját sem; mindenki beérte a felszíni játékszabályok betartásával. Visszapillantásában feltétlenül a javukra írja a fokozatos szemléletváltást a „népiségről” a nyelvi dimenzióteljességre (70-es évek), ami a németzsídó íróársak és az ő léttapasztalatuk elfogadását jelenti.

*

A Halbjahresschrift részéről fő hozzászóló: Johann Böhm (*1929) alapító-főszerkesztő, történész. Még a 60-as évek végén távozott Romániából. Böhm a náci-német úttévesztés gyökeres kritikájával közelít a délkelet-német régiók egykorú beltenyészetéhez.² Az adott időtávlatból a történész szigorával kezeli a menekült-körök szóvivőinek helyzetüket, hidegháborús-„revansista” szerepjátását, amivel háború alatti és előtti viselt dolgaikat leplezik, s az „üldözött” státusz kikezdehetetlen au-

¹ <http://www.zinnenwarte.de/Transsylvania...>, 2001; 2012.

² *Das nationalsozialistische Deutschland und die Deutsche Volksgruppe in Rumänien 1936-1944*, 1985; *Die Ungarndeutschen in der Waffen-SS*, 1990; *Hitlers Vasallen der Deutschen Volksgruppe in Rumänien vor und nach 1945*, 2006; stb.

rájával övezve akadályozzák az elfertőződött örökség eszmei tisztázását. Sorra veszi a szóban forgó alapítványi intézmény számos vezető vagy beosztott munkatársát, alig talál közöttük semleges múltú személyiséget. A legélesebb kritika a brassói Heinrich Zillich (1898-1988) kapcsán éri Stupp elhallgató-szépítő taktikáját. A maga idejében nagynevű író, költő és publicista becsületes kezdetei után a „hősi” mítoszra váltva a hitleri Németországot dicsőítette, 1959-től mégis két évtizeden keresztül vihette főszerkesztőként a Vierteljahresblättert. Stupp maga sem tagadhatja Zillich kétes, korábbi elkötelezettségét, legfeljebb enyhíteni igyekszik azzal, hogy antiszemitizmusát utóbb (ha igaz) levetkezze, erre utal legalább is a bukovinai mártírok és túlélők műveinek bebocsátása a folyóiratba. Zillichnél és társainál az új diktatúrák igájában továbbélő német nyelvi-etnikai kisebbségek irodalmi megújulás-kísérleteinek szemellenzős elvetése, lefitymálása is beletartozik a képbe, amit szörmentén Stupp is érint. Böhm a maga Zillich-protréját egyébként a Halbjahresschrift 2003-as évfolyamában közölte.

Böhm Stupp való vitája nem új keletű: felidézi, mint védte akkor is a „mundér” becsületét a Vierteljahresblätter-szerkesztő, amikor a 'Dunamenti-sváb bibliográfia' 1935-1955-re kiterjedő alapkötetéről volt szó. E tárgyban a történész felhívta a figyelmet a gyűjtési anyag tisztázatlan indíttatású megkuratálására, sőt, eme anyagrészt megsemmisítésére. Böhm a délkelet-német személyiségekre nézve terhelő, kompromittáló tételeket sejtette mögötte, a mesterkedést a Kulturwerk élén álló Franz Hammnak, illetőleg a szakértőként bevont, nagy apologétaként ismert, az innsbrucki egyetemen pozíciót nyert erdélyi Karl Kurt Klein-nak (1897-1971) tulajdonítva. A mű tízévi herce-hurcát követően csak 1966-ban jelenhetett meg, a bibliográfiai anyagot szüretlen formában összegyűjtő és feltaláló Anton Scherer (*1922) pedig szinte fekete báránnyá vált a közreadók szemében. A „honfitársi” cenzúra működését a történész saját munkája kapcsán is visszaidézi: a náci aknamunkával szembemenő, működésében végül ellehetetlenített erdélyi szász evangélikus püspök, Viktor Glondys naplójának³ kiadása során maga a német szövetségi kormány hivatalnokai lépett fel (nyilván külön megkeresésre)

³ *Tagebuch – Aufzeichnungen von 1933 bis 1949*, 1997

– adott, kényes személyi vonzatú helyeken – szövegkurtításra vonatkozó igényekkel.

*

Kiegészítő megjegyzésként: J. Böhm kritikája a mai Intézet és új orgánusának munkáját nem érinti, nem is érintheti, lévén hogy mindkettőnek az élén a tudományos objektivitás és a világnézeti demokracizmus vele egyívású képviselői állnak. A múlt problematikus emberei mára visszaszorultak vagy nem is élnek. A negatív megvilágításban talán meglevő érdemeik is elsikkadnak. Többnyire még várat magára következetesen tisztázó, ugyanakkor – Böhm és társa részben egyoldalú tállalásával szemben – kiegyensúlyozott bemutatásuk.

Komáromi Sándor

KISEBBSÉGI POLITIKA

Az észtországi „hontalan” oroszok késlekedő integrációja

Gruber, Denis: Esten, Russen und die estnische Staatsbürgerschaft 1992-2012. Der nur langsame Rückgang der Staatenlosigkeit in Estland. = Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung. 61. Jg. 2012. No. 4. 566-601. p.

Észtország a két világháború közötti nemzeti szuverenitás rövidre szabott idejét követően 1991-ben szabadult a szovjet kötelekekből. Nemzetpolitikájára nagy súllyal nehezedett az orosz nemzetiségű lakosság egyharmadnyi aránya, amely döntően az 1945 utáni szovjet iparosítással és a közigazgatás szovjetizálásával kiváltott orosz betelepülés révén alakult ki. Az orosz kisebbség létszáma a szovjet korszak végére elérte a 450 000 főt, miközben a háború alatt és a súlyos megtorlások során megtizedelt etnikai észt lakosságszám az 1 milliós szint alatt maradt (a kivándorol tömegeket nem számítva). Ezzel a három balti állam közül Észtország mondhatta magáénak a legmegterhelőbb kisebbségi arányt. A szuverenitásért küzdő nemzeti népfront domináns nacionalista-konzervatív szárnya már jó előre hathatós megoldást keresett: 1989 elején mint szimbolikus aktust elindította az észt Első Köztársaság még élő (akár ha orosz származású) polgárainak vagy ezek leszármazottainak összeírását azzal az elgondolással, hogy az összesített, majdan jogerőre emelendő névjegyzék alapján a szovjet időszakban betelepülők köre kiszűrhetővé válják. Az önkéntes regisztrálásra történő felhívásnak a polgárok tömegesen eleget tettek, legfeljebb kisebbségi vonatkozásban egyeseket elkerülhettek az összeírások.

Ezen a regisztráción alapult az 1992. év februárjában elfogadott állampolgársági törvény, amely a kétharmadnyi észt etnikai lakosságot fogadta be az új állampolgárságba – 80 000 nem észt, zömmel orosz lakossal (köztük 5000 óhitű pravoszlávval) együtt. Ezzel egyelőre egyetlen tollvonással hontalanná vált az 1940. év júliusától betelepített orosz

nemzetiségű egyének és leszármazottaik köre. A „szovjet” oroszok nem is vehettek részt sem a nemzeti alkotmány elfogadására kiírt másik népszavazáson, sem pedig az első parlamenti választásokon, és főként ki-maradtak az állam- és közigazgatási szerepek újraelosztásából, a tulajdonviszonyok helyreállításából, a privatizálásból és ugyanígy a múltbeli politikai bűntettekkel kapcsolatos mindenfajta jóvátételből és kártalanításból. Az érintettek és mindenekelőtt az új Oroszország, és egészében a nyugati világ etnonacionalista, kirekesztő politikával vádolták a nemzeti kormányt, amely a maga részéről igazolva látta eljárását: az elitcserét – zökkenőmentesen és kompromisszumok nélkül – egyértelműen a szovjet rendszerben megtizedelt és kisémmizett észt etnikum javára vihette végbe.

Hasonló kirekesztéssel élt a függetlenedő Lettország és több más volt szovjet tagköztársaság is, ellentétben Litvániával, amely válogatás nélkül befogadta a maga jóval csekélyebb létszámú orosz (6%) vagy egyéb, még szűkebb körű kisebbségét. A korábbi tagállamok hontalan oroszága az Orosz Föderáció részéről kapott gyors segítséget – az egyszerű regisztrálás útján elnyerhető orosz állampolgári státusz felkínálásával. Az 1991-ben kelt, a kivált tagállamokkal megkötött együttműködési egyezményekben belefoglalt orosz szabályozás átfogó érvénnyel bírt a volt Szovjetunió korábbi területén addig bárhol élt, bármely orosz nemzetiségű személy számára. Sok esetben jelentős könnyebbséget jelentett az orosz rokonsággal, a kulturális környezettel való kapcsolattartás lehetősége. 2000-ig (amikor is a szabályozást szigorították) 120 ezren éltek a lehetőséggel Észtországban, anélkül hogy visszatelepedtek volna. A szigorítás azóta főszabályként már legalább ötévi tartózkodást (házasságkötéssel megszerezhető állampolgárságnál három év várakozást) ír elő a Föderáció területén. Azaz a lehetőség csak visszaköltözők esetében reális. Észtország a maga részéről, nem követve a kettős állampolgárság gyakorlatát, az oroszországi állampolgárságot nyert személyeket eleve kirekeszti a honosításból.

*

A honosított kör bővítése, illetve a tarthatatlan anomáliát megtestesítő hontalan státusz leküzdése érdekében észt oldalon 1993-ban, majd

1995-ben került sor erőfeszítésekre. Egy 1993-as rendelkezés lehetővé tette a visszahonosítást az Első Köztársaság időszaka előtt (tehát 1918 előtt) kivándoroltak leszármazottai, valamint a honosítást további orosz nemzetiségűek részére, amennyiben két éven belül leteendő nyelvvizsgával egybekötve megfelelő észt nyelvtudásról adtak számot. Ennek alapján bővült az állampolgári kör ca. még 25 000 észt származású személlyel és ugyanennyi orosz nemzetiségű polgárral. E szakaszon a szubjektivitásnak teret engedő, rendszertelen vizsgamódszereket érte bírálat. 1995-ben kelt továbbá az a szóló törvénymódosítás, amely 15 éves életkor felett a nyelvvizsga-követelmények egyértelműsítése mellett, egyidejűleg az alkotmányismereti teszt bevezetésével, hosszú távon bármely igénylőre kiterjeszti a befogadást, 15 év alatt pedig a szülő jogán szavatolja az állampolgárságot. 2012-ig mintegy 67 000-en éltek a lehetőséggel, 36 000 kiskorút hozzávéve a számhoz. A honosítások össz-eredménye 1993–2012 között – méltányossági és humanitárius esetekkel (szociális gondozottak stb.) is kiegészülve – mintegy 150 000 személy.

Nagyságrendileg önmagában nem lebecsülendő, a még mindig meglévő 90 000 hontalan státusz tükrében azonban mégsem kielégítő a fent jelzett eredmény. Az elmaradás tulajdonképp váratlan a kezdeti évek honosítási üteméhez képest: a 2012-es 150 000 új honosságból 1996-ra megvolt már 60 000, az ütem ezt követően fokról-fokra lassult, miközben a probléma megoldása az ország EU-tagságát előkészítő csatlakozási folyamat során is fontos követelményként szerepelt. A csatlakozás időpontjában (2004) és a következő két évben mutatkozott ugyan némi élénkülés, azt követően azonban, miközben a kormány integrációs stratégiája elvben évente 5000-res mértékű honosítást irányzott elő, minden korábbinál inkább újra apadni kezdett a növekedési ütem. 2012-re az éves növekedés már 1000 fő alatt maradt. Vagyis az integrációs ütem hirtelen lassulása állt elő, ami előrevetíti a hontalan kör hosszú fennmaradását.

Az okokat keresve az észt függetlenné válás időpontjában már felnőtt korú orosz nemzedék esetében, amely a szovjetizálással együtt járó nyelvi oroszosítás körülményei között nem is találhatott közelebbi kapcsolatot a „helyi” nyelvvel, a nyelvi buktatók jöhetnek számításba. Az új Észtországban felnövekvő korosztályok életéből azonban már nem ma-

radhatott ki az észti nyelv magasabb szintű elsajátítása; oktatása rövid időn belül általánosan kötelezővé vált, mind több tantárgy tanítási nyelve az orosz iskolákban is az észti nyelv lett, 2011-ben pedig ezek az iskolák középszinten meg is szűntek, természetesen az érintett szülők, illetve az orosz föderációs háttér felszólamlását kiváltva. Felnőtt vonatkozásban a közszolgálatban dolgozók 2008-tól térítésmentes észti nyelvi oktatásban részesülhetnek, a honosítási nyelvvizsgára készülők tandíját pedig a vizsga sikeres letétele után visszatérítik. Második helyen említhető az első kirekesztő intézkedések, majd az utólagos megfeleléskényszer és az adminisztratív procedúra elbizonytalanító hatása. A nyelvi vagy a bizalmi kérdés mellett a korán jelentkező euroszkepszis is ott sejthető az okok között, mint azt jelezte már a csatlakozási népszavazás (2003) alacsony részvételi aránya is. Kitapintható ugyanakkor néhány, kiszámítható gyakorlati előnyt jelző körülmény is, melyek kivárára ösztönöznek a honosítással kapcsolatban, vagy semlegesítik az esetleges elhatározást az igénylésére. A tanulmány a továbbiakban ezeket a körülményeket járja körül, vizsgálódása során hivatalos felméréseket (mint az észti kormány megbízásából elvégzett, a 2008-2010 közötti időszak mind összetettebb integrációs mozgásaira vonatkozó monitoringot¹), közvélemény-kutatási eredményeket és maga eszközölte méréseket is felhasználva.

Észtországban teljes jogú polgár jelen pillanatban az a személy, aki birtokában van az észti állampolgárságnak. Mint hontalan vagy mint orosz állampolgár nem tölthet be államhivatali, önkormányzati felelős állást, az önkormányzati választásokat kivéve nem rendelkezik választójoggal, nem lehet valamely párt tagja, politikai tisztségre nem választható. 2004 után első lépésben a hontalan észti-orosz is elesett az EU-n belüli szabad mozgás lehetőségétől, ezt a szabályozást Brüsszel annulálta. Erre válaszul az Orosz Föderáció az orosz állampolgárt a FÁK-államok területére is kiterjedő szabad mozgás lehetőségével kárpótolta. Sem a hontalan, sem pedig az orosz állampolgár nem szenved csorbát ezzel szemben az észtiországi munkaviszony társadalombiztosítása és a nyugellátás szempontjából. Ilyen megközelítésben az 50 év feletti korosztályok számára már inkább közömbös kérdés az észti állampolgár-

¹ *Monitoring Attaning of Estonian Integration Strategy*, 2010

ság megszerzése.² Kifejezett könnyebbsége a hontalan vagy az orosz állampolgári státusznak a felmentés a katonáskodás alól. Ezért, ha még hontalan fiatalember folyamodna az észti állampolgárságért, az legalább a sorköteles életkor végét kivárja.

A különféle, talán inkább véletlenszerű könnyebbségek ellenére az észtiországi hontalan státusz bizonytalan. Csak az orosz állampolgárság megszerzésével vagy – idős korosztályoknál – a kihalással lehet kiszabadulni belőle. Az észti politika az európai jogrend keretein belül részben segíti az állampolgárság megszerzését, részben kivárára játszik. A lassú tempóban csökkenő létszámkör mindenestre furcsa folt az ország arculatán.

*

Az ismertetett közlemény a szerző korábbi kötet tanulmányának („*Zuhause in Estland*” – *Zur sozialen Integration ethnischer Russen an der Außengrenze der Europäischen Union*. Münster, 2008) frissített összefoglalása.

Komáromi Sándor

² Kuriozitás: orosz állampolgár már nyugállományba vonulása előtt kapja alapnyugdíját a Föderációtól, aminek különösen nők számára 55 éves korhatárral kiugró a jelentősége, amióta Észtországban áttértek a 65 éves általános korhatárra.

KISEBBSÉGI JOG

Nemzeti kisebbségek – a kisebbségek jogai és az állam területi integritásának védelme

Mitić, Miodrag: Nacionalne manjine – Prava pripadnika manjina i zaštita teritorijalnog integriteta država, Službeni list SRJ, 1998.

A modern állam kialakulásával a nemzeti kisebbségek és interetnikus kapcsolatok kérdésével való foglalkozás egyre nagyobb teret nyert, mely idővel kikerült az egyes államok kizárólagos hatásköréből és nemzetközi szervezetek figyelmének tárgyává vált.

Annak ellenére, hogy Miodrag Mitić a nemzeti kisebbségekről szóló könyve 1998-ban látott napvilágot, a szerző a kötetben olyan kérdéseket taglal, melyek a mai napig nem vesztek aktualitásukból. A könyv központi témája hogy miként tudja az állam összehangolni a kisebbségi igényeket az állam és az államalkotó nemzet érdekeivel.

Mitić a nemzeti kisebbségek és a nemzetállamok között felmerülő társadalmi-jogi problémákat Európa országainak példáján keresztül mutatja be. Véleménye szerint a kontinens államainak nemzeti és regionális jogi szabályozása, kisebbségpolitikája az egyik legfejlettebb a világon.

A szerző munkájában arra vállalkozott, hogy 20 európai ország példáján keresztül (Finnország, Dánia, Svájc, Spanyolország, Olaszország, Ukrajna, Belgium, Németország, Írország, Ausztria, Magyarország, Románia, Szlovákia, Lengyelország, az egykori Jugoszlávia és a későbbi Szerbia és Montenegró, Horvátország, Bosznia és Hercegovina, Macedónia, Szlovénia, Franciaország) adjon betekintést ezen államok nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos alkotmányos rendelkezéseibe és jogszabályaiba, beleértve azokat a kormányrendeleteket is, melyek az ország szuverenitását és területi integritását hivatottak megővni az esetleges kisebbségi jogokkal való visszaélés esetén. Mindezek mellett a kö-

tetben foglalkozik a nemzetközi szervezetek által kialakított normákkal és jogszabályokkal, melyek az államok nemzeti kisebbségeikkel szemben tanúsított magatartását szabályozzák.

Mitić könyvében nehezményezi, hogy a nemzetközi szakirodalom főként a kelet-közép- és délkelet-európai államok kisebbségpolitikájával és jogalkotásával van elfoglalva, míg pl. Franciaország el sem ismeri az ország területén élő etnikai kisebbségeket, csak az egyetemes emberi jogokat alkalmazza.

A szerző szerint kulcsfontosságú, hogy az állam normatív rendezze a kisebbségek ügyét, biztosítsa számukra az általános emberi jogokat, az egyenlő bánásmód elvét, kiküszöbölje az esélyegyenlőtlenséget valamint lehetővé tegye kulturájuk, nyelvük, vallásuk szabad gyakorlását és nemzeti identitástudatuk fejlesztését, mindezt oly módon, hogy ne sértse a számukra otthont nyújtó állam érdekeit.

Mivel az említett európai országok nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos alkotmányos rendelkezései nagyon különbözőek, az a következtetés vonható le, hogy nincs egységes szemlélet a kisebbségi jogok területén – még az EU országain belül sem. Ennek következtében nincs kialakítva egységes kisebbségvédelmi rendszer sem. Az országok aszerint, hogy miként értelmezik a nemzeti kisebbségeket, a következő 3 nagy csoportra oszthatóak:

Az első csoportba azok az országok tartoznak, melyek alkotmánya csak az egységes nemzet fogalmát ismeri el, más etnikai származást nem vesz figyelembe (pl. Franciaország, Bulgária). A kisebbségek elismerését ellenzők szerint ezek elismerése és kollektív jogok biztosítása ellentétes a francia állam olyan alapelveivel, mint az ország egységes nemzetállamként való meghatározása, vagy az állampolgárok törvény előtti egyenlősége.

A második csoportba azok az országok tartoznak, melyek az állam területén élő nemzeti közösségeket nem osztják többségre és kisebbségre, ezért el is kerülnek a nemzeti kisebbség megnevezést (pl. Svájc, Finnország). Mindezek mellett ezek az államok nem használják az „anyaország” elnevezést sem.

A harmadik csoportot alkotó államok azok, melyek alkotmányában szerepel a többségi nemzet és etnikai kisebbségek kategóriája. Ide

tartoznak Közép-Kelet- és Délkelet-Európa országai, valamint néhány nyugat-európai ország, mint pl. Ausztria. A csoportba tartozó államok kisebbségpolitikájában fontos szerepet játszanak a kétoldalú szerződések, melyekkel igyekeznek nemcsak a jó diplomáciai, politikai, gazdasági kapcsolatot fenntartani, hanem az anyaország határain kívül rekedt nemzettársak társadalmi-jogi helyzetét is javítani.

Ezek a megoldások nem végleges modellek, mindegyik más-más politikai, társadalmi, történelmi, gazdasági, kulturális körülmények között látott napvilágot, és emiatt nehéz lenne ezeket a rendelkezéseket minden korrekció nélkül átültetni más társadalmi-gazdasági háttérrel rendelkező országok törvényhozási rendszerébe. Ezek csupán jogi konstrukciók, melyek stabilitása sok más tényezőtől is függ. Ezek közül a két legfontosabb: a jogállamiság és az etnikai tolerancia. E két feltétel megléte nélkül nincs lehetőség a nemzeti kisebbségek jogainak érvényre juttatására, attól függetlenül, hogy az adott ország mennyire bőkezű a kisebbségi jogok meghozatalánál és azok elfogadásánál.

Zsivity Tímea

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Magyar hadifoglyok a karagandai területen

Dulatbekov, Nurlan O.: Vengerszkije vojenno-plennije v Karagandinszkoj oblasztyi, Karaganda: RIO „Bolasak – Baszpa” 2013. 248 old.

A második világháború a XX. század egyik legnagyobb tragédiája. Milliók életét vette el és ítélte szenvedésre. A háborús évek lezárása után viszont még számtalan ember sínylődött munkatáborokban. Ezeket a munkatáborokat és az ott élők életét mutatja be Nurlan Dulatbekov 2013-ban megjelent kötete.

Dulatbekov a Karagandai Bolasak Egyetem rektora, több tudományos műhely vezetője, a Kazahsztáni Tudományos Akadémia rendes tagja, valamint többszöri állami kitüntetésben részesült jogtudós. A *Magyar hadifoglyok a Karagandai területen* című munkáját 2013-ban adta ki az egyetemen működő kutatóműhely. A kazah, orosz és angol nyelven írt könyvet 2013. árpilis 30-án a budapesti Terror Háza Múzeumban rendezett *Karlag – emlékezés a jövő nevében* című könyvbemutatón ismerhette meg a magyar közönség. Dulatbekov említett munkája mellett tizennégy másik a Karlag (Karagandai lágerrendszer) tematikájának szentelt könyvet is bemutatott a rendezvényen.

Dulatbekov kutatása komoly forrásbázissal rendelkezik. A könyv megírásához felhasznált anyagot öt csoportba tömöríti, ezeken belül néhol alcsoportokat is megjelöl. A levéltári források közül a legfontosabbak az Orosz Föderáció Állami Levéltára, az Orosz Állami Katonai Levéltár, a Karagandai Területi Állami Levéltár, valamint a Zsezkazgani Városi Állami Levéltár. A levéltári források mellett a szerző dokumentum kiadványokat, kutatási adatokat, tudományos kiadványokat, disszertációkat valamint különböző segédkiadványokat is felhasznált munkájában (239-245 o.).

A könyv egy tágabb projekt – „*Hadifoglyok története Közép-Kazahsztánban*” – része, amely a Belügyi Népbiztosság (NKVD) lágrendszerének berendezését és működését hivatott feltárni.

A kötet rávilágít Magyarország háborús veszteségeire, valamint feltünteti a Szovjetunióban fogvatartott magyar hadifoglyok létszámát (513 766), akik egyébként a harmadik helyet foglalják el a fogvatartott nemzetiségek létszáma tekintetében (63 o.).

A szerző nagy hangsúlyt fektet a lágrendszer kialakulásának bemutatására, illetve annak törvényi hátterére, amelynek során számos rendeletet idéz. Az első fejezetben pontos leírást olvashatunk mind a hadifoglyok összlétszámáról, azok nemzeti hovatartozásáról, mind az őket őrző tisztek és katonák létszámáról. Itt olvashatunk a lágrendszer működéséről, mindazokról a rendeletekről, köriratokról, amelyek szabályozták a hadifoglyok és internáltak befogadását egészen azok repatriációjáig. Dulatbekov pontos statisztikai adatokat közöl, ugyanakkor következtetéseket nem von le, véleményeket nem fűz a leírt adatokhoz, ami lehetőséget ad az olvasóknak az objektív értelmezésre.

A könyv következő fejezetében a Kazahsztánban található lágerek – szám szerint tizenöt – részletes leírását kapjuk. Megtudjuk a munkatáborok felállításának idejét, a fogvatartottak létszámát, a lágér infrastruktúrájának szerkezetét. Bár a magyar hadifoglyokra itt konkrétan nem találunk utalást, de a továbbiakban a szerző jelzi, hogy a lágerviszonyok nagyjából azonosak voltak mind a magyar, mind más nemzetiségű fogvatartottak esetében.

A fogvatartottak mindennapjainak bemutatásával folytatódik a leírás. A Gupvi¹ például a lágerek berendezésénél a következő javaslatokat tette: a munkaerő lakóhelységei a téli otlásra is alkalmas barakkok vagy földkunyhók legyenek; az egy főre jutó használható terület legalább két négyzetméter legyen; szükség esetén duplavásznú, melegített sátrak is alkalmazhatóak (98 o.). Ebben a fejezetben olvashatunk a lágerek belső működéséről, azok vízellátásáról, betegellátásáról. Dulatbekov pontos adatokat közöl a betegek számáról, valamint a halálozásokról.

A magyar hadifoglyok kérdésének megvitatására az utolsó fejezetben kerül sor. A szerző pontosan leírja Magyarország Trianoni veszte-

¹ Glavnoe Upravlenije po Delam Vojennoplennih i Internirovanih Internált és Hadifoglyügyi Főosztály.

ségeit, annak mind gazdasági, mind területi aspektusait. Érdekes, hogy Kárpátalját a megszokott szovjet történetírási hagyománytól eltérően nem *Zákárpátyának* (Kárpátontúl) nevezi, hanem *Podkárpatáskájá Rusznak*.² Viszont a Bécsi döntések leírásánál a szerző már *Zákárpátszkájá Ukrajínának* nevezi a régiót (109 o.), ami pontatlan lehet.

A továbbiakban Dulatbekov Magyarország háborús történetét tárja az olvasó elé. Kiemeli, hogy „*Magyarország részvételét a második világháborúban objektív okok indokolják, amelyek a Trianoni béke aláírása következtében elvesztett magyar lakosság visszaszerzésére, valamint az egykori államhatárok visszaállítására irányultak.*” (111 o.)

Kazahsztánban több mint ezer magyar katona volt fogságban. A fejezet a magyar hadifoglyok hazaszállításának leírásával zárul. Itt olvashatunk a hazaszállított magyar állampolgárok számáról, valamint azokról, akik különböző körülmények (pl. bűnügyi eljárás) miatt tovább maradtak a lágerekben. A szerző két függelékben közli a fogságban levő magyar tábornokok neveit.

A zárszóban Dulatbekov összegzi az NKVD lágerek felállításának körülményeit, valamint Magyarország hadba lépésének okait, felhívva a figyelmet arra, hogy az elcsatolt területek és nemzetrészek visszaszerzési kísérletének ára többszázezer ember kinszenvedéséhez vezetett. A könyvben a fent leírtakon kívül a szerző közöl egy több mint ezerfős táblázatot a Kazahsztánban fogvatartott magyar állampolgárok neveivel.

Magyarország háborús szereplésének bemutatása a könyvben inkább tájékoztató jellegű, ami a kötet laikus célközönségét tekintve érthető. Dulatbekov kutatásának elsődleges célja a tény-, és adatközlés. Vélemények, vagy véleményt formáló gondolatok nem kapnak helyet a munkában. Dulatbekov nem harcoló felek, nem győztesek és vesztesek szempontjából végzi el a kutatást. A munka központjában az ember, az emberi élet áll. A szerző szavaival élve: „*Mi meg csak őszintén hihetiünk abban, hogy a világ levonta a tanulságokat a múlt eseményeiből, a jelenkori államfők pedig sohasem teszik ki újabb szenvedéseknek az emberi életüket.*” (109 o.)

Seremet Sándor

² Podkárpatáská Rusznak, az említett régiót csak az 1920. február 29-i Csehszlovák Alkotmány elfogadása után nevezik.

Hadifoglyok, internáltak, kitelepítettek. Mindszenty József magyar bíboros tevékenysége az emberi jogok területén (1945-1948)

Balogh, Margit: Vojnoví zajatci, internovaní, vysídlení. Aktivita Józsefa Mindszentyho, kardinála Maďarska v oblasti ľudských práv (1945-1948). = Historický časopis. 61. r. 2013. 1. no. 45-84. p.

A második világháború után kialakult politikai változásokhoz a katolikus egyház alkalmazkodott a legnehezebben és hamarosan a kommunizmus elleni harc jelképévé vált.

Mindszenty hercegprímás sokban különbözött elődeitől: bár az egyház elsődleges feladatának a térítést és az evangélium hirdetését tekintette, fontosnak tartotta felvilágosítani a híveket a pártpolitikai kérdésekről és kötelességének tartotta a véleménynyilvánítást a közéleti és a politikai ügyekben is.

Már veszprémi püspökként is a belügyminiszternél érvelt (a sokszor indok nélkül) internáltak érdekében. Követelte az ártatlanok szabadon bocsátását, az internáltak számára lelki gondozást és jobb ellátást kért. Sorra látogatta a börtönöket és az internáló táborokat, ahol jelenlétével zavart keltett, a politikai ellenfeleknél haragot váltott ki. A komáromi Csillagerődben embertelen körülmények között tartott 1586 fogoly helyzetének javítása érdekében 1945 decemberében levélben fordult a miniszterelnökhöz, a belügy- és az igazságügyminiszterhez.

A Szovjetunió, Nagy-Britannia és az USA 1945 augusztusában Londonban kötött egyezséget a fő háborús bűnösök üldözéséről és azok megbüntetéséről. Ennek értelmében az egyezséghez csatlakozó további 19 állam köteles volt kiadni a területükön tartózkodó háborús bűnösöket. A háborús bűnösök felelősségre vonását egy sajtóságos intézmény, a népbíróság intézte, amely fokozatosan a kommunista párt végrehajtó eszközévé vált. 1945 és 1950 között 58629 ügyet tárgyaltak a népbíróságok és a 477 halálra ítéltből 189 főt végeztek ki.

Mindszenty terjedelmes beadványban érvelt a népbíróságok létjogosultsága ellen Tildy Zoltán miniszterelnöknél. Tiltakozását azzal indokolta, hogy büntetni kizárólag a büntett elkövetésének idején érvé-

nyes törvények alapján szabad. A 189 kivégzett háborús bűnös között három magyar miniszterelnök is volt (Bárdossy László, Imrédy Béla, Sztójay Döme). Mindszenty az 1848/III. törvénycikkely 32-35§ alapján úgy érvelt, hogy a miniszterek felelősségét kizárólag a parlament, nem pedig a népbíróságok határozhatják meg. Az angolszász orientációjú náciellenes Bakay Szilárd főhadnagy érdekében az angol és az amerikai nagykövethoz fordult – hiába: 1947-ben a főhadnagyot kivégezték. Mindszenty ráébredt, hogy azokat a tiszteket és civileket is bebörtönzik, akik németellenes beállítottságúak voltak, részt vettek az ellenállásban, sőt együttműködtek Moszkvával. A rendszer bárkit fasisztává nyilváníthatott.

Mindszenty 1945 októberében a magyarországi németek nem hivatalosan érvényesített kollektív büntetése ellen is érvelt. Igyekezett figyelemmel kísérni a világban szétszóródott magyar katolikusok sorsát.

A háború után a magyarországi németek nem kívánt állampolgárok-ká váltak, már az 1945. január 20-án aláírt szerződésben leszögezték, hogy az SS-, illetve a Volksbund tagok elveszítik magyar állampolgárságukat, a gyakorlatban azonban minden magyarországi német állampolgárra vonatkozott. 1945. december 22-én a magyar kormány elfogadta a németek kitelepítéséről szóló rendeletet. Mindszenty szinte azonnal reagált, már december 26-án levelet küldött Tildy Zoltán miniszterelnöknek, amelyben élesen elítélte a kitelepítéseket. Hat hónap alatt 120 ezer német nemzetiségű magyar állampolgárt telepítettek ki Magyarországról.

Mindszentyt a szlovákiai magyarok helyzete is mélyen megrázta. A csehszlovák államapparátus a „tisztá nemzetállam” érdekében a magyarok teljes likvidálását tűzte ki célul. A csehszlovák-magyar lakosságcsere egyezményt követően Mindszenty az angol külügyminiszternek írt levelében úgy fogalmazott: „A szlovákok úgy bánnak a magyarokkal, mint a zsidókkal 1944-ben...”

Mindszenty minden fórumon, az összes tekintélyét bevetve a magyarok érdekeit igyekezett képviselni: elítélte a békediktátumot, két nagy terjedelmű memorandumban részletesen összefoglalta a csehszlovákiai magyarok kitelepítésének fázisait. A memorandumokat a vatikáni államtitkári hivatalba is elküldte, majd 1946. december 22-én XII. Piusz pápát arra kérte, hogy járjon közben a nagyhatalmaknál, hogy hozzanak

létre egy speciális nemzetközi bizottságot a szlovákiai magyarok deportálásának ügyében.

Mivel a lakosságcsere és a deportálások tovább folytatódtak, Mindszenty úgy döntött, miután XII. Piusz pápához többször fordult eredménytelenül segítségért, lemond kardinális posztjáról. 1947. szeptember 27-én megírta levelét a pápának, amelyben drámai képet festett a szlovákiai magyarok helyzetéről, és egyben bejelentette lemondását is. A válasz, amelyet a pápa titkára írt alá, tartalmazta a pápa áldását és egy udvarias útbaigazítást papi kötelességeivel kapcsolatban. Mindszenty bárhova fordult és bárki felé irányította tiltakozását, nem volt eredménye.

Miután a párizsi békeszerződés 1947. szeptember 15-én életbe lépett Mindszenty levelezése elcsendesedett, de nem maradt abba.

Figyelme kiterjedt a jugoszláviai magyarok ellen elkövetett embertelenségekre, a 200 betelepített ukrán család érdekében az osztrák határ mentén vagyonuktól megfosztott, kitelepített 20 magyar családra, az ún. „hideg terrorra”, a közalkalmazotti állások megtisztogatására, az antiszemitizmus újraéledésére és az iskolák államosításának kérdésére is.

Mindszenty József teljes mértékben bevetette tekintélyének morális súlyát az emberi jogok védelme érdekében. Üzenete: az egyház mindenkinek a lelkére beszél, aki megszegi Isten íratlan és írott törvényeit, és kiáll mindazokért, akiknek emberi jogai csorbát szenvednek származásra, nemzetiségre, vallási hovatartozásra vagy társadalmi helyzetre való tekintet nélkül. Az ellene indított perben lényegében beismerte a tetteket, amelyekkel megvádolták és a bemutatott bizonyítékokat hitelesnek ismerte el. Mindszenty József kardinális a bírósági tárgyaláson is kitartott az emberi jogok védelmében végzett tettei mellett.

Császári Éva

Falusi élet Bihar vármegyében az úrbérrendezést követően

Bodo Edith, Lumea rurală din Bihor după reglementarea urbarială Tereziană (1771-1820), Editura Universității din Oradea, Oradea, 2011, 306 p.

Jelen kötet Bodo Edith doktori disszertációjának 2011-ben megjelent szerkesztett változata. A szerző téma iránti érdeklődése már egyetemi tanulmányai alatt megmutatkozott. Ennek eredménye Barbu Ștefănescu professzorral – akkori témavezetőjével – 1998-ban közösen kiadott, ugyancsak a parasztsággal foglalkozó írása. Jelenleg a fiatal szerző a Nagyvárad Egyetem történettudományi intézetének egyetemi adjunktusa, a témában számos tanulmánya látott napvilágot, melyek közül néhány a jelen kötetben is megtalálható.

A bemutatni kívánt könyv gazdagon illusztrált külleme már önmagában magával ragadja a kötetet ismerkedő olvasó érdeklődését. Kinyitva a könyvet, annak *Bevezetőjéből* rögtön kiderül, hogy nem hiányzik a tudományos igényességgel megfogalmazott tartalom sem. Ezt igazolja a bőséges levéltári forrás (Magyar Országos Levéltár, Központi Nemzeti Történeti Levéltár, Román Országos Levéltár Bihar Megyei Levéltára), kiadott forrás, valamint román, magyar, német és francia nyelvű szakirodalom (összesen 244 tétel) felhasználása is. A levéltári források egyszerre láttatják felülről (bécsi udvar, hivatalnokok, vármegyei előljárók, birtokos földesurak) és társadalomtörténeti kontextusból a parasztság helyzetét. Ez a fajta kettősség szoros egymásra hatásban végig jelen van a műben. A szerző szavaival élve „erről az időszakról sokat írtak, jót és rosszat, az adott szerző nemzetiségétől, társadalmi helyzetétől függően” (13 o.). Míg a román történetírás többségében pozitívan közelíti, addig a magyar már kritikusabb hangnemet megütve jellemzi Mária Terézia és II. József reformpolitikáját.

A mű egészét tekintve a szerző deduktív módszert alkalmazva a *Bevezetőt* és a *Historiográfiai áttekintést* követően a *Területszerzések keleten és az ezekkel járó problémák a Habsburg birodalomban* című fejezetben röviden felvázolja a Habsburg birodalom oszmánok elleni háborújának legfontosabb politikatörténeti vonatkozásait. Kiemeli, hogy az uralkodók fő célja egy központosított egységes állam megteremtése

volt. Bemutatja azokat az akadályokat, amelyek hátráltatták ennek a kibontakozását, mint a keleti országrészekben kibontakozó „második jobbágyság”, vagy a magyar rendek ellenállása a diétán és a vármegyéken.

Bodo Edith a következő fejezetben – mely *A Habsburg birodalom erőltetett modernizálásának problémái* címet viseli – a birodalom gazdaságpolitikáját mutatja be a XVIII. század folyamán, különös tekintettel az adózás ügyére. A bécsi udvar merkantilista és kameralista gazdaságpolitikája summásan a következő kifejezéssel írható le: „*ubi populus, ibi obulus*”, vagyis „*ahol a népesség, ott a pénz*”. Ezt követi Magyarország és Erdély fiskális politikájának a bemutatása. Ebből kiderül, hogy Magyarországon nem sikerült megnövelni az adó nagyságát, ezért a szerző szerint a bécsi udvar figyelmét a legnépesebb társadalmi kategória, a parasztság irányába fordította. De mint a következő fejezetből (*Részleges és a teljes úrbéri rendezésről*) megtudjuk az 1767. évi úrbérrendezéshez hosszú és szövevényes út vezetett. Bihar vármegyében 1749-1753 között több parasztmozgalom is kitört, melynek oka az egyre nagyobb jobbágyi terhek bevezetése volt. Ennek nyomán Bihar vármegye parasztsága több alkalommal is az uralkodóhoz fordult (1749, 1750, 1751). A problémát végül az 1759-ben bevezetett úrbérrendezés oldotta meg.

A *Mária Terézia-féle úrbérrendezés* c. fejezet rávilágít arra, hogy az intézkedés bevezetésére is az előbbiekhöz hasonló okok miatt került sor 1767-ben. Ezek közül most csak kettőt emelek ki. Az egyik a Bécsbe érkező egyre több jobbágyi panaszlevél volt. A szerző ezt a folyamatot a „nyitott kapuk” politikájának nevezi. A másik ok az újabb parasztlázadások kialakulása volt, ami több vármegyét is érintett. A kilenc pontos kérdőív részletes bemutatása a műben létfonosságú ahhoz, hogy az olvasó megismerje azokat a változásokat, amelyeket az úrbérrendezés alkalmaz. Ennek tartalmi bemutatásáról, most inkább eltekintünk. Csupán arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a mű e részének olvasása a jogi nyelvezet miatt néhol nehézkesebb, de a szerző pontosan és közérthetően visszaadja a dokumentum tartalmát, magyarázatokkal is ellátva azt. Ezt követően Bihar vármegye példáján keresztül megtudhatjuk, hogy hogyan is került sor az összeírásra. Mint kiderül, nem tartottak be minden központi utasítást, ezért számos településre újra ki kellett menni és újból el kellett végezni az összeírást. Végül az összesítő úrbéri tabellák 1771-ben készültek el.

A kötet igazi újdonsága a soron következő fejezetekben található. Ezek közül az első az *Emberek, föld, állatok vagy a paraszti mezőgazdaság fejlődése Biharban a Mária Terézia-féle úrbérrendezést követően* címet viseli. A tartalmi egység első felében a szerző a Mária Terézia-féle úrbérrendezés 1771-ben napvilágot látott adatai mellett, az 1806., 1810., 1815. és az 1817. évi úrbéri összeírások egymás mellé állításával mutatja be Bihar vármegye néhány településének népességnövekedését. Az adatokat a családfők számának öttel való beszorzásával nyerte. A települések mellett helyet kaptak az egyházi és laikus uradalmak, valamint egyes települések népességváltozásainak összehasonlításai is. Fontos megjegyezni, hogy az urbáriumokban szereplő, adózó családfők száma nem a tényleges népességre vonatkozik, de arra jó, hogy nyilvánvalóvá tegye a lakosság növekedésének és időközönkénti csökkenésének a trendjeit az említett időszakra vonatkozóan. Bodo Edith szerint a demográfiai növekedés oka a megművelhető földterületek nagyságának a növekedése volt. Ezt követően külön elemzi a parasztság kezében levő földeket, kiemelve, hogy a reglementációt követően megnőtt a háromnyomásos gazdálkodás elterjedése. Másfelől erre az időszakra tehető a kukorica és a burgonya termesztésének meghonosodása is Biharban. A szerző a telkekhez tartozó szántóföldekre, rétekre, erdőre is kitér. Állításait minden esetben konkrét példákkal támasztja alá.

Egy másik alfejezet a robottal, mint a mezőgazdaság kibontakozásának egyik akadályával foglalkozik. A szerző az 1791, 1806, 1810, 1815, 1817-es évekre vonatkozóan településekre lebontott táblázat formájában közli a robot mértékét és annak formáját. Ugyanakkor számos településre vonatkozóan közli a robot változását több időmetszetben (1778, 1791, 1806, 1810, 1815, 1817), összehasonlítva az ígás és a kézzel történő robotot. A fejezet végén az állattartás kerül előtérbe. Mint kiderül a korszakban nőtt a lovak száma, de a legértékesebb még mindig az ökör maradt. Az erre vonatkozó adatok 1806, 1810, 1815 és 1817-ből származnak. Ebben az esetben is településszintű kimutatásokat készített a szerző. A kvantitatív adatokat minden esetben szakszerű értelmezés követi.

A *Társadalmi változások az úrbérrendezés után* c. fejezetben a szerző alaposan körüljárja a jobbágyok és a (házas és házatlan) zsellérek számának változását a már korábban említett urbáriumok adatait felhasználva.

nálva. Emellett kitér más társadalmi kategóriákra is: jellemzi az armális nemesség, a középnemesség és az arisztokrácia helyzetét is. Legvégül a falusi intézményeket járja körül, bemutatva a jegyzőt, az igazságszolgáltatás helyi és fellebbviteli fórumait is.

A kötet legutolsó fejezetében (*Paraszti mentalitás és érzékenység*) Bodo Edith kiemeli, hogy az úrbéri szabályozás lehetővé tette a paraszti gazdaságok fejlődését, minek következtében lassan kialakult egy kezdeti gazdasági gazdálkodásmód: a mindennapi megélhetésről a piaci termelésre való áttérés.

A könyv első között alkot komplex képet a Mária Terézia-féle úrbérrendezést követő évtizedek Bihar vármegyéjének falusi világáról egységesen kezelve a magyar és román lakosságot. Az olvasó előtt így összességében tárul fel ezen történelmi régió parasztságának mindennapi élete a XVIII. század végének és a XIX. század első évtizedeinek időszakában.

Tötös Áron

Istenért és Katalóniáért: katolikus katalánizmus, és nacionalista újjászületés a Franco rezsim késői időszakában

Dowling, Andrew: For Christ and Catalonia: Catholic Catalanism and Nationalist Revival in Late Francoism = Journal of Contemporary History, 2012, 47. Vol, 3.No, 594-610.p.

Franco diktatúrájának egyes szakaszait vizsgálva a történelmi Katalónia területén működő katolikus egyház helyzetében komoly változásokat figyelhetünk meg. A spanyol polgárháború kirobbanásakor az egyházat súlyos támadások érték a társadalom egy részében mélyen gyökerező anti-klerikalizmus következtében. Franco tábornok 1939-es győzelme után pedig az egyház visszakapta ugyan korábbi pozícióját, de a rezsim – nacionalista volta miatt – a katalán katolikus tradíció letörésére törekedett. Ennek ellenére az 1940-es és 1950-es években a Katalán Katolikus Egyháznak óvatos politikai manőverezéssel sikerült újjáélesztenie a katalán vallási és kulturális mozgalmat. Ennek következtében a katolikus egyház

helyzete is megváltozott a katalán társadalmon belül, és elmondható, hogy az anti-klerikalizmus az 1960-as évek végére megszűnt a térségben. Sőt, a katolikus egyház a katalán nacionalizmus újjászületésében és a Franco-rezsimmel szembeni ellenállásban is kulcsszerephez jutott.

Franco 1939-es győzelme után visszaállította a burzsoázia hatalmára épülő hagyományos állami berendezkedést. A katolikus egyház is fellélegezhetett: a rettenet és borzalom órái véget értek. Ha tekintetbe vesszük, hogy a polgárháború éve alatt a köztársaságiak több mint 6000 egyházi személyt végeztek ki, illetve 4000-nél is több templomot vagy más egyházi épületet gyújtottak fel, továbbá pusztító támadást intéztek a nagytöke ellen, érthető, hogy kezdetben mind a Katalán Katolikus Egyház, mind pedig a katalán burzsoázia a diktátor hatalmát támogatta. Ez annak ellenére is így volt, hogy Franco győzelmével, ami egyben a spanyol nacionalizmus győzelme is volt, a katalánok enyhén fogalmazva is szorongatott helyzetbe kerültek. Az új rezsim tiltotta a katalán identitás minden kulturális és politikai megnyilvánulását. Az 1940-es évek az újjáépítésről szóltak, fizikai és szellemi tekintetben egyaránt. Vic Püspöke így nyilatkozik 1939 februárjában: „...az élénk táruuló kép igazán rettenetes... gyerekek, akik nincsenek megkeresztelve; mások szellemi táplálék híján, a katekizmustól megfosztottan; házasságok áldás nélkül; halottak a szentségek feladása nélkül; a morál sárba tiporva, míg a bűn piederstára emelve.”

Miközben a katalán papság és a hívők örültek neki, hogy ismét szabadon és félelem nélkül gyakorolhatják vallásukat, az őket katalán mivoltukban elnyomó rezsimmel szembeni elégedetlenségük is fokozatosan nőtt. Franco egészen a második világháború végéig teljesen kizárta az egyházat a politikai szférából, de a Tengelyhatalmak már látható vereségének időszakában ez a helyzet gyökeresen megváltozott, és a katolikus befolyás gyors erősödésnek indult. Ezzel párhuzamosan, és persze ennek folyományaként, a katalán identitás kifejezése előtt, még ha lassan is, de utak nyíltak. A Katalán Egyház egyedülálló helyzetbe került a totalitárius társadalmon belül, azzal, hogy más szervezeteknél sokkal nagyobb autonómiával rendelkezett. Elég, ha megemlítjük, hogy az egyház jogot kapott arra, hogy saját magát cenzúrázza, míg minden világi szereplőtől származó írás állami cenzorok kezébe került. Az

1940-es évek végére a Katalán Egyház azt is elérte, hogy katalán nyelven publikálhasson és celebrálhasson misét, megtartva és visszahódítva ezzel a többségben katalán nyelvet beszélő parasztságot és középosztályt. A Franco rezsim az 1950-es években sokat tett azért, hogy nemzetközi viszonylatban is konszolidálódhasson. Ebben természetesen nagy szerepet játszott a katolikus egyház is. Elég csak arra gondolnunk, hogy 1952-ben a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszust Barcelonában rendezték.

Az egyház sokat tett a katalán öntudat megerősítéséért. Olyan mozgalmakat indított, vagy élesztett újjá, mint pl. a cserkészlet, amelyek mind lehetőséggel szolgálták a katalán nyelv használatára, megőrzésére, valamint a katalán nemzeti öntudat fenntartására és erősítésére. Privilegizált helyzetéből adódóan az egyház maga jelentette a katalán civil társadalom újjáépítésének egyedüli kiindulási pontját. Igaz, a hatvanas évek gazdasági liberalizációja magával hozta a civil szervezetek korábban könnyebb létrehozásának lehetőségét, de addigra a Katalán Katolikus Egyház már bebiztosította magának a katalán nemzeti öntudat megerősítésében és a rezsimmel szembeni ellenállásban betöltött vezető szerepét. Érthető tehát, hogy a Katalóniában hagyományosan széles támogatói bázissal rendelkező kommunisták is stratégiai szövetségesként tekintettek rá. Egészen Franco uralmának utolsó évtizedéig az egyházon kívül nem léteztek civil szervezetek. A diktatúra utolsó évei viszont látványos demokratizálódást hoztak, amelynek eredményeképp a katolikus egyház elveszítette a társadalomszervezésben betöltött vezető szerepét, de a katalán identitás és nyelv megőrzéséhez továbbra is döntően hozzájárult. Mi több, a hatvanas évekre már nyoma sem volt a harmincas évek végén tomboló anti-klerikalizmusnak. Olyannyira nem, hogy számos világi diák- és más civil szervezet egyházi intézmények falai között tartott gyűléseket. Ebből is következően a Katalán Katolikus Egyház és a rendszer közötti szakadék lassanként áthidalhatatlanná tágult. Jól mutatja ezt az a tény is, hogy a barcelonai püspökség élére nem katalán egyházi vezető került.

Az 1960-as évek a hit válságát hozták Európa-szerte, amely alól a Katalán Egyház sem volt kivétel. Az évtized végére nyilvánvalóvá vált, hogy az egyház Franco győzelme óta a lakosság újra-katolizációjának

érdekében kifejtett erőfeszítései nem vezettek sikerre. 1970-re odáig fajultak a dolgok, hogy Barcelona lakosságának csak 6%-a járt a vasárnapi misére.

Ugyanakkor annak ellenére, hogy a lakosság visszavezetése a hithez nem járt sikerrel, a Katalán Egyház civil társadalomban betöltött szerepe meghatározó maradt.

Juhász Gergely Ákos

RESUME

Pásztor, István Zoltán–Adorján, Balázs–Pénzes, János
The advocacy of Roma by the minority local governments and their representatives in the North Great Plain region

In the current study, the Hungarian system of the minorities' advocacy is in focus with special regard to the Roma minority local governments. The representation of the Roma population has become very wide-spread from the mid 1990's by the Gypsy minority local governments. The spatial distribution of the Roma population differs from the territorial pattern of the minority local governments. Current paper represents the most important characteristics of the spatial disparities and some of the indicators of elections by the example of the North Great Plain Region. Further objective of this study is to illustrate the ideas of Roma representatives about the most important elements of the integration of Roma sampled by a questioner.

Pap, Norbert
The Sunni Muslim community of Pécs

The majority of the Muslim believers in Hungary are migrants, a small number of them are locals who have converted to Islam as adults. The Muslim communities in Hungary concentrated in the capital city and the university centres. This paper is based on an empirical examination which was conducted among the members of a smaller Muslim community of Hungary in Pécs (one of the most significant university centres). The present paper examines how they managed to fit into the mainstream society and what kind of conflicts have evolved with the given society. Following the Islamic regulations and the community needs (places of worship, halal food, funerals, religious education etc.) require specific infrastructure and organizational background.

Gazdag, Vilmos
Eastern Slavic impact on the Transcarpathian Hungarian dialects (History of science: an overview)

In our work we try to enumerate and give a short analysis of the linguistic works written after the year of 1918, and deal with the syntactical, lexical, morphological and phonetic examination of the Eastern Slavic impact on the Transcarpathian Hungarian dialects. The study incorporates the results of relevant dissertations, monographs and linguistic journals.

Dabis, Attila
The dilemmas of Scottish secession

This article provides a comprehensive overview of the keen issues Scotland is facing in its struggle for independence from the United Kingdom (UK). The study aims to summarize the most relevant pros and cons in each of the "hot topics" of the secession debate between the Scottish and the British governments. The scope of the writing thus deals with the internal-constitutional framework in which the debate takes place, looks at the financial, and security challenges an independent Scotland is bound to address, as well as the impact a successful independence referendum would have on the external relations of a new Scottish state, and the rest of the UK respectively.

Kádár, Zoltán
The case of the autonomy of Åland nowadays – a new statute of autonomy is at hand?

The success story of Åland is known in the international legal literature dealing with the rights of the minorities. In the case of this archipelago they found a solution in 1920-21, which is still working well. The autonomy of Åland is deeply embedded in the Finnish legal system through the Autonomy Act of Åland. The question of changing the Autonomy Act of Finland comes up from time to time. This was the reason for setting up the Jansson Committee in Åland, which summarized the needs of Åland and the people of Åland, then the Finnish Parliament set up a Parliamentary Working Group, which analyzed the results of the Jansson Committee after conducting extensive research. I intended to analyze the statements of these two institutions in my article, and tried to give an overview of the possible future changes.

Dömötör, Ildikó
Perceptions of Indigenous Australian peoples in the non-fictional writings of nineteenth-century British genteel women

A great number of British genteel women set off for Australia in search of a healthier and more prosperous life in the nineteenth century. In addition to settlers, colonial Australia attracted a lot of travellers, as well. These women often recorded their experiences in memoirs, recollections and travel books. On the pages of their personal narratives female settlers and visitors recounted the challenges of their colonial enterprise and also made observations about the indigenous people. This paper investigates how genteel women related to the Aboriginal people and explores how their contact with Aboriginal women shaped their understanding of colonial Australia.

Kocsev, Bence**Race rules – Race rules? Introduction to the 2008 rioting in Kenya**

On 27 December 2007, Kenyans participated in the fourth general election after reintroduction of political liberalization in November 1991. From then on, the country held periodic and competitive elections after every five years. In between 2002 and 2007 general elections (in 2005), Kenya also conducted a referendum on a draft new constitution. Both the 1992 and the 1997 general elections experienced political violence in some parts of the country. However, the 2007 general election witnessed a violent conflict that threatened the very existence of Kenya as a “nation-state”. This paper aims at establishing an overarching view of the so called „post-election violence” in Kenya 2007-2008. Nevertheless the research tries to discuss a wide range of topics which probably had an effect on violence. We examine that the ethnic conflict theory is not appropriate to answer why the riots broke out.

A szemle rovat forrásai

Ethnic and Racial Studies (Egyesült Királyság)

Halbjahresschrift für Südseuropäische Geschichte,
Literatur und Politik (Németország)

Historický časopis (Szlovákia)

Journal of Contemporary History (Egyesült Királyság)

Lumea rurală după reglementarea urbană Tereziană
(1771-1820) (Románia)

Maďarská menšina na Slovensku v 20. storočí
(Szlovákia)

Nacionalne manjine – Prava pripadnika manjina i zaštita teritorijalnog
integriteta država
(Jugoszláv Szövetségi Köztársaság)

Slavic Review (Amerikai Egyesült Államok)

Spiegelungen (Németország)

Vengerszkije vojennoplennije v Karagandinszkoi oblasztyi
(Kazahsztán)

Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung (Németország)

SZÁMUNK SZERZŐI

Adorján Balázs, egyetemi hallgató

Debreceni Egyetem TTK, Földtudományi Intézet

Dabis Attila, politológus

a Székely Nemzeti Tanács Külügyi Megbízottja

Dömötör Ildikó, PhD, főiskolai docens

Nyíregyházi Főiskola, Angol Nyelv és Irodalom Tanszék

Gazdag Vilmos, PhD-hallgató

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Szláv Nyelvtudományi Program

Kádár Zoltán, jogász

Kocsev Bence, történelem szakos egyetemi hallgató

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Pap Norbert, PhD, egyetemi docens

Pécsi Tudományegyetem

Politikai Földrajzi és Területfejlesztési Tanszék

Pásztor István Zoltán, PhD, tudományos segédmunkatárs

Debreceni Egyetem, TTK

Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék

Pénzes János, PhD, egyetemi adjunktus

Debreceni Egyetem, TTK

Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék